

Klasstrukturen i Sverige 1930–80

Arbete, kapital, stat och patriarkat

Göran Therborn

ARKIV FÖRLAG

KLASSTRUKTUREN I SVERIGE
1930–1980

Klasstrukturen i Sverige 1930–1980

Arbete, kapital, stat
och patriarkat

GÖRAN THERBORN

ARKIV FÖRLAG • LUND

Arkiv förlag
Box 1559, 221 01 Lund
arkiv@arkiv.nu
www.arkiv.nu

i samarbete med
Katalys
– institut för facklig idéutveckling
www.katalys.org

Återutgivningen av detta arbete ingår i Katalys rapportserie
”Klass i Sverige”.

För en uppdaterad klassanalys av bokens författare,
se Göran Therborns *Kapitalet, överheten och alla vi andra.*
Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande
(2018) och *Ojämlighet dödar* (2016). Se även listorna över de
hittills utkomna rapporterna i Katalys serie samt Therborns
tidigare utgivning i slutet av den här boken.

Den här e-boken från Arkiv förlag distribueras
fritt över internet genom *open access*.
Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva
med ISBN: 978 91 7924 323 4.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från
Creative Commons: erkännande-ickekommersiell-ingabearbetningar,
som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat
skick så länge källan anges.

© Göran Therborn och Arkiv förlag 2018
Första utgåvan, Zenit förlag 1981
Faksimilutgåva

Omslag: efter Leif Thollander
E-boksutgåva (PDF) 2018
Beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/9789179243241>
ISBN: 978 91 7924 324 1

Innehåll

FÖRORD	9
1. KLASSANALYSENS MENING OCH PROBLEM	13
2. VARFÖR 1930?	25
3. PROLETARISERINGENS FÖRLOPP OCH DIMENSIONER: ARBETARKLASSEN 1930–1980	27
3.1. Produktionssfären: Arbetarklassen i snäv bemärkelse	27
3.1.1. <i>Industriarbetarnas utveckling</i>	30
3.1.1.1. Industrins internationalisering	34
3.2. Cirkulation, tjänster och reproduktion	35
3.2.1. <i>Varuutbytets arbetare</i>	37
3.2.2. <i>Privata och offentliga tjänstearbetare</i>	38
3.2.3. <i>Reproduktionens förkapitalistiska och statliga proletarisering</i>	42
3.3. Arbetarklassen i vid mening: en sammanfattning	46
3.4. Den proletära erfarenhetens förändring	53
4. MELLANSKIKTEN: TILLVÄXT OCH INRE STRUKTUR	56
4.1. Mellanskikten i produktionen	57
4.2. Mellanskikt i cirkulation, tjänster och reproduktion	62
4.3. Mellanskikten 1930–1979: en helhetsbild	65
4.4. Har mellanskikten proletariserats?	68

5.	SMÅBORGERLIGHETEN	78
5.1.	Företagarnas utveckling 1855–1979	78
5.2.	De fyra sfärernas företagsamhet	85
5.3.	Medhjälpande familjemedlemmar: den patriarkaliska klasstrukturens upplösning	87
5.4.	Småborgerlighetens utveckling: en klass i kräftgång	91
6.	BORGARKLASSEN	94
6.1.	Fåtalets storlek	94
6.2.	Kapitalmaktens omfång	96
7.	SPECIELLA KATEGORIER	103
8.	SAMHÄLLSSTRUKTURENS UTVECKLING 1930–1979	106
8.1.	Verklighetens tendenser och förklaringsproblem	106
8.2.	Vad hände efter 1965?	121
9.	KVINNORNA OCH KLASSTRUKTUREN	136
	NOTER TILL TEXTEN	143
	NOTER OCH DEFINITIONER TILL TABELLERNÄ	145
	BILAGA: YRKESSTRUKTUREN BLAND DE FÖRVÄRVSARBETANDE 1960–1975	159
	TABELLFÖRTECKNING	176

Redaktionell kommentar

Av sättnings tekniska skäl har några tabeller inte kunnat placeras i direkt anslutning till den kommenterande texten. Förskjutningen överstiger i dessa fall inte mer än någon sida, och bör därför inte vålla läsaren några större problem.

Till tabellerna är knutna anmärkningar dels i direkt anslutning och dels i avsnittet Noter och definitioner till tabellerna på sid. 145.

Förord

För nära nio år sedan, vintern 1971–72, gjorde jag en socialstatistisk studie av den svenska klasstrukturen och dess utveckling sedan 1930. Efter en del tillägg och justeringar ett år senare har den tryckts om oförändrad ett antal gånger. Ursprungligen var det meningen, att det som nu här föreligger skulle vara en ny upplaga. Den tidigare undersökningen skulle föras fram i tiden utifrån de senaste folkräkningarna.

I stället har det här blivit ett nytt arbete, omskrivet från början till slut. Jag har gjort några mindre ändringar i tidigare indelningar, men det är inte för att jag nu anser den tidigare analysen felaktig, som jag företagit denna nya undersökning. De flesta av oss har lärt sig mycket på nio år, även jag. Fortfarande är det fråga om en socialistisk analys av det svenska samhället i dess utveckling. Men jag har ansett det behövligt, att i flera avseenden söka fördjupa den tidigare.

Också den icke förvärvsarbetande befolkningen och klasstrukturens förhållande till den har nu beaktats. Förutom i sin klassmässiga aspekt har samhället, och de olika klasserna och skikten, studerats med avseende på fyra huvudsektorer av institutionaliserad verksamhet, produktion, cirkulation, tjänster och reproduktion. Den offentliga sektorn och de offentliganställda har konsekvent skilts ut, såsom innebärande speciella problem för förståelse och förändring av de sociala

förhållandena. På ett par punkter har jag knutit an till Sten Carlssons stora arbete om Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866. Därigenom har femtio års utveckling kunnat belysas med ett mycket längre historiskt sken. Jordbrukets särställning och avagrariseringens betydelse har klarare och fylligare tecknats. Patriarkatets stora roll för klasstrukturen har tagits upp relativt utförligt.

Kvinnornas ställning i förhållande till klasstrukturen har fått ett särskilt kapitel. Genom ett tillmötesgående från Statistiska Centralbyråns Prognosinstitut, närmast genom Birgitta Vretblad, har jag kunnat få fram och få tillgång till opublicerat material därifrån. Det har gjort det möjligt att mera ingående skildra hur den svenska samhällsstrukturen förändrades mellan 1965 och 1975.

1980 liksom 1972 är det här fråga om en historisk-materialistisk undersökning. Men den marxistiska analysens begränsningar har nu explicit diskuterats, och några av Marx förutsägelser om kapitalistiska samhällens utveckling har kritiskt prövats mot den svenska verkligheten.

Lund i september 1980
Göran Therborn

1. Klassanalysens mening och problem

Klasser och klassanalys i marxistisk mening skiljer sig från indelningar i socialgrupper, inkomstskikt, utbildningskategorier eller dylikt inte bara till definitioner och innehåll. Fastmer är det en grundläggande skillnad i syfte och innebörd. De förstnämnda indelningarna beskriver fördelningen av status, nyttigheter och möjligheter i ett visst samhälle vid en viss tidpunkt. Det är ett legitimt syfte i många sammanhang. Det har sitt intresse att veta, tex hur stor del av inkomstsumman som den rikaste tiondelen av inkomsttagarna tar hand om, eller hur stor andel av studenterna eller de högre statstjänstemännen som rekryteras från socialgrupp 3.

Men dessa indelningar är statistiska beskrivningar. De är inte knutna till en analys av samhällsutvecklingens drivkrafter och dynamik. Det är just detta som är klassanalysens mening. Klasserna i marxistisk betydelse är definierade som bärare av bestämda samhällsstrukturer och -processer, av bestämda produktivkrafter och produktionsförhållanden. Och omvänt fungerar produktionsförhållandena och produktivkrafterna som samhällsutvecklingens drivhjul genom klassernas handlande.

Klassanalysens grundfrågor är *inte* den sociala skiktningens och sociala rörlighetens frågeställning: *Hur mycket* har mänskorna av resurser (i status, pengar eller annat) och möjligheter (till utbildning eller avancemang)? Utan: *Vilka är det sam-*

hälles ekonomiska drivkrafter som människorna lever i? *Vad gör de* i denna samhällsprocess? *Vad kan de förväntas göra* (bevara eller söka förändra det bestående, och i så fall i vilken riktning)?

Klassanalysen ger också en grund att stå på för att förklara fördelningen av resurser och möjligheter. De produktionsförhållanden och produktivkrafter den går tillbaka på sätter också ramar för fördelningen av resurser och möjligheter. Samtidigt visar analysen på motsättningar bestämda av samhällets uppbyggnad och på det därav präglade mönstret av sociala konflikter, av klasskamp.

I andra sammanhang har jag närmare utrett och sökt utveckla den historiska materialismens grundbegrepp och analytiska kärna.¹ Låt mig här bara kort sammanfatta några enkla huvudpunkter.

Förhållandet mellan ett samhälle och klasserna i det skulle kunna åskådliggöras med ett hus och människorna som bor i det. Huset är samhällets uppbyggnad eller struktur. Det kan stå kvar, medan människor i det föds, växer upp, blir gamla och dör, medan en del flyttar in eller ut, medan en del flyttar upp någon våning eller flyttar ner. Hur och var människorna bor i huset bestämmer deras förhållande till andra människor, vilka de hör ihop med, vilka som har intresse av att en dag riva det gamla huset och bygga ett nytt.

Men det är inte i alla samhällen som människorna förhåller sig till varandra som olika klasser. Marxismen talar också om ett klasslöst samhälle. Vad är det då som definierar ett klass-samhälle? För att vi ska kunna tala om ett mänskligt samhälle måste människorna kunna skaffa sig mat, kläder, bostad m m för sin försörjning. Arbetet med detta kallar Marx för *nödvändigt arbete* och understryker att vad som är nödvändig försörjning är inte bara biologiskt utan också historiskt bestämt. I alla samhällen, utöver ett mycket primitivt stadium, produceras det dock mer än vad som är nödvändigt för att direkt försörja dem som producerar och deras familjer. Det utförs ett *mer-*

arbete, som ger en merprodukt. Denna kan användas både för konsumtion för sådana som inte står i produktionen – hövdingar, medicinmän, krigare, präster, godsägare, kapitalister tjänstemän av olika slag – och för investeringar.

Merarbetet kan tas ut på olika sätt. Enligt Marx är det *sättet att pumpa ut merarbete* ur de direkta producenterna som är *den grundläggande skillnaden mellan olika slag av samhällen*, mellan olika produktions sätt. Det kan ske genom slavarbete, genom dagsverken, genom att bönderna måste lämna en del av sin skörd m fl sätt. Det kan ske genom att de direkta producenterna får lön för sitt nödvändiga arbete, medan kapitalägarna får sin vinst av lönearbetarnas merarbete. Det kan också vara så att de arbetande själva kollektivt förfogar över merprodukten. *Ett samhälle blir delat i klasser* (i marxistisk mening), *när uppgifterna att utföra merarbete och att tillägna sig och bestämma användningen av merprodukten är skilda åt*. Detta är innebörden av *utsugning*, en klass tillägnar sig frukterna av en annan klass' arbete.

Att fråga efter det sätt på vilket merarbetet tas ut är att fråga efter *produktionsförhållandena*. Produktionsförhållandena är ett marxistiskt nyckelbegrepp för att ange de ekonomiska förhållanden som ligger i: a. fördelningen av produktionsmedel (naturtillgångar, verktyg, maskiner m m); b. relationerna mellan de direkta producenterna och dem som förfogar över produktionsmedlen; c. produktionens inriktning.

I ett kapitalistiskt samhälle finns det två huvudklasser, bourgeoisie (borgarklass) och proletariat (arbetarklass). Borgarna är de som förfogar över produktionsmedlen, köper arbetarnas arbetskraft och leder produktionen för att ackumulera mer kapital. Arbetarklassen är de som säljer sin arbetskraft till kapitalägarna och som genom sitt merarbete ger dessa deras vinster. Sedan feodala och patriarkaliska självhushållningsproduktionsförhållanden försvunnit finns det i kapitalistiska samhällen som regel bara en klass till, småborgerligheten. I mycket strikt mening består den av personer som utan an-

ställda producerar varor och tjänster för försäljning under marknadskonkurrens, men med inriktning snarare på den egna konsumtionen och den egna självständighetens bevarande än på ackumulation av kapital. Om alla vore småborgare, vore samhället klasslöst, men detta har alltid varit en omöjlig småborgerlig dröm. Som bärare av ett eget produktionssätt, som Marx kallade enkel varuproduktion, i ett vidare klassamhälle utgör småborgerligheten en klass för sig.

Men nu är det ju så, att ett samhälle inte består bara av producenter och av dem som, i ett klassamhälle, direkt tar hand om frukterna av producenternas merarbete. Att metallarbetare Andersson hör till arbetarklassen, direktör Swenzon till borgerligheten och egenföretagaren TV-reparatör Karlsson till småborgerligheten torde de flesta kunna enas om. Men hur är det med ingenjör Pettersson, snabbköpskassörskan Olsson, byråsekreterare Nilsson, ämneslärare Larsson och vårdbiträdet Johansson, hemmafru Jansson, studerande Persson och pensionär Jonsson? Här finns det flera bud från mer eller mindre marxistiskt håll. Att reda ut dem alla skulle kunna fylla ett stort antal doktorsavhandlingar.

Den uppgiften får vi lämna därhän. I stället ska jag försöka bena upp problematiken lite grann. För det första, klass-tillhörigheten bestämmer inte ensam människors sociala tillvaro. Den bestäms också av individens personlighet, ålder, kön, nationalitet, religion, bostadsort, av institutioner som skola, familj, statsapparat och ålderdomshem. Men alla dessa påverkas och präglas i hög, fast växlande, grad av klassförhållandena. Detta gäller även om du inte förvärvsarbetar. Din präglings och situation som studerande är annorlunda om du är barn till eller lever med en direktör eller en arbetare. Samtidigt som din situation och med den du själv är annorlunda än om du själv var arbetare eller direktör. En inträngande klassanalys måste ta hänsyn till båda aspekterna.

För det andra, de sociala strukturer och processer som bestämmer klassförhållandena är vidare och mer komplicerade

än deras innersta kärna, merarbetet och dess direkta tilläggande. Varje klassamhälle med penningekonomi och den institutionaliserade verksamhet – utanför lek, fritid och sömn – som där bedrivs kan indelas i *fyra huvudsektorer* eller sfärer: produktion, cirkulation, tjänster och reproduktion.

Den här föreslagna fyrdelningen av samhällets institutionaliserade verksamheter skiljer sig från den bland icke-marxistiska ekonomer (och efter dem sociologer) vanliga uppdelningen i primär, sekundär och tertiär sektor, dvs respektive jord- och skogsbruk, gruvbrytning, industri och byggnation, samt handel, samfärdsel, offentlig förvaltning och personliga tjänster. Den indelningen lanserades för ett 40-tal år sedan av den brittisk-australiske ekonomen Colin Clark efter en fingervisning från 1600-talsekonomen William Petty.² Petty och Clark intresserade sig för den ekonomiska tillväxtens villkor, och hävdade därvid att en ökande tillväxt innebar en övergång från primär till sekundär och sedan till tertiär sysselsättning. Utanför Tredje världen, där en minskning av andelen i den primära sektorn oftare har inneburit en direkt ansvällning av den tertiära sektorn än ett industriellt mellanstadium, har Clarks tes en giltighet – så långt den räcker. Om vi främst är intresserade av hur ekonomiska förhållanden formar människors arbetsvillkor och sociala relationer, ter sig en annan sektorisering mer meningsfull.

I det syftet är det mer fruktbart att skilja mellan: 1. behandlingen av produkter, deras uppfinnande, konstruerande, tillverkning, lagring och transporterande – samt ledningen och kontrollen av dessa arbeten – *produktionssektorn* i vilken det kan finnas anledning att särskilja jordbruket med dess speciella betingelser; 2. den verksamhet som enbart består i förmedling och förvaltning av ägande- och nyttjanderättigheter, av köp och försäljning, *cirkulationssfären*; 3. utförande av tjänster åt andra personer för deras välbefinnande, bekvämlighet eller förströelse, såsom frisering, städning, servering, persontransporter, underhållning osv, *tjänstesfären* i denna

snävare mening (i det följande har persontransporter, av praktiska skäl, sammanslagits med varutransporter); 4. arbete med att direkt upprätthålla eller frambringa nytt mänskligt liv och grundläggande sociala relationer, såsom nödvändig matlagning, barnuppfostran, utbildning, vård, rättskipning, allmän förvaltning, *reproduktionssfären*.

Slutligen, för det tredje, vad människor gör i dessa verksamhetsfärer präglas av *ekonomiska processer, maktförhållanden och arbetssituationer*. För att kunna gripa den komplicerade samhällsstrukturen måste klassanalysen beakta dem alla tre, även om den har sin fasta grundval i det förstnämnda förhållandet. Beaktas måste också att de alla har, vid varje tidpunkt vi ser på dem, en *historia*. Med andra ord, de fungerar inte som ett urverk som bara går runt (om det inte stannar). De är präglade av de omständigheter de vuxit fram ur, och de präglas av vad som händer dem när de fungerar.

Låt oss se på ett utvecklat kapitalistiskt samhälles grundstruktur med hänsyn till nämnda aspekter. Den stora frågan blir då inte, som så ofta varit fallet, hur brett t ex arbetarklassen ska definieras. De svar vi söker gäller olika slag av klassbestämningar. Är den, dvs sammansattheten i ett utvecklat samhälles struktur, väl klarlagd, blir frågan om var den yttersta gränsen för tillhörighet till den ena eller den andra klassen av underordnad betydelse.

Kapital existerar i olika former, industrikapital, handelskapital, bankkapital, jordbrukskapital, och en del av mervärdet kan hamna hos passiva jordägare som jordränta. De olika kapitalfraktionerna har olika betydelse i förhållande till varandra i olika epoker och i olika samhällen. För den industriella revolutionen i England på 1700-talet var de ledande kapitalisterna som regel köpmän och bankirer. Så också i Sverige fram till och med industrialiseringens första skede. Sedan blev industrikapitalet av allt större betydelse, vid sidan om bankerna, medan handelskapitalet förlorat i betydelse. Kapitalet har så småningom lagt under sig större delen av pro-

duktions- och cirkulationssfären. Hantverkarna har till största delen slagits ut av industrikapitalet, liksom hushållens självhushållning, och de enskilda småhandlarna har trängts undan eller åt sidan av kapitalstarka kedjor. I den större delen av jordbruket har dock det småborgerliga familjejordbruket hittills visat sig vara en överlägset konkurrenskraftig produktionsform. Tjänstesektorn har aldrig varit ett centralt kapitalistiskt verksamhetsfält. Där har i stället den offentliga sektorn expanderat. Ursprungligen var t ex telefonnät och kollektivtrafik i Sverige helt eller övervägande kapitalistisk verksamhet, men nu sedan länge statliga/kommunala.

Andra, individuella tjänster domineras alltså av småborgerlig företagsamhet. Kapitalet har gjort sina inbrytningar även inom den reproduktiva sfären. Framför allt i USA finns det mängder av kapitalistiska sjukhus, skolor, ålderdomshem och agenturer för uthyrning av hembiträden. Men i stort sett delas de reproduktiva verksamheterna mellan familjen och staten, i varierande proportioner i olika samhällen.

Kapitalets centrum ligger alltså i produktionen, utanför jordbruket, och i cirkulationen. Men hur är det med arbetarklassen som kapitalets och bourgeoisieens motpol? Den är inte helt symmetrisk. För bank- och grosshandelsverksamheten är de anställdas insatser av underordnad betydelse i jämförelse med de rent affärsmässiga transaktionerna på högsta nivå, vilka bankirena och köpmännen själva sköter. För produktionen däremot är arbetarnas insatser avgörande. Alltså, borgerligheten kan ha sin ledande fraktion i handels-, bank- eller industrikapitalet, eller finanskapitalets sammansmältning av bank- och industrikapital. Men arbetarklassens kärna ligger i industriell tillverkning eller i transporter, dvs i den produktiva sfären.

Emellertid, hur ska man se på de grupper inom de produktiva företagen som kallas tjänstemän? Hör de till arbetarklassen eller inte? När vi ska svara på den frågan, bör vi först göra den uppdelningen som den svenska industristatistiken gör,

nämligen mellan kontorstjänstemän och tekniska dito. Vad gäller kontorstjänstemännen och -kvinnorna, så hör de egentligen till cirkulationssfären. De producerar ingenting, men deras arbete och effektivitet ökar kapitalets avkastning genom att förkorta kapitalets omloppstid, genom att göra inköp eller ta mot beställningar, att sälja, skriva fakturor, göra utbetalningar, förmedla direktiv. Till vilken klass de än slutligen må föras är det klart, att de kontorsanställda har en delvis annorlunda klassbestämning än de produktiva arbetarna.

Vad de tekniska tjänstemännen beträffar, så hör de förvisso till den produktiva sektorn. Men många av dem har maktbefogenheter över andra anställda, delegerade till dem av arbetsgivaren. Och de som inte har det? Vad är, t ex, produktionsplanernas historiska bakgrund? De växte fram ur kapitalägarnas och deras företagsledares strävan att flytta den produktiva kunskapen från arbetarkollektivet och yrkesarbetarna till en särskild stab närmare sig, med annorlunda arbets- och löneförhållanden och strängare lojalitetskrav. Teknikernas klassposition skiljer sig också från (de övriga) arbetarnas.

En stor och växande del av den reproduktiva verksamheten i samhället har flyttats ut från familjen till staten, till utbildnings-, vård- och 'omsorgs'apparaterna och bedrivs med anställda löntagare i stället för med oavlönat hemarbete. Men dessa löntagare har också en delvis annan klassbestämning än, säg, industriarbetarna. De förra är inte anställda mot kapital – variabelt kapital som Marx kallade kapitalisternas löneutbetalningar – som ska förräntas genom deras obetalda merarbete. De är anställda av statliga apparater, som inte arbetar efter lönsamhetskriterier. Samma sak gäller de anställda i offentlig tjänsteverksamhet och, inom vissa ramar, de anställda inom det offentliga transport- och kommunikationsväsendet.

En del av de anställda i cirkulations-, tjänste- och reproduktionssfäerna har maktbefogenheter delegerade till sig från arbetsgivaren. Befogenheter att göra inköp och försäljning, att konkret tillämpa statliga lagar och förordningar, att betygsätta

och disciplinera elever. Däri skiljer de sig också från de produktiva arbetarna. Bland dem som inte har sådana befogenheter finns de, t ex sekreterare, som har en rent individuell arbetssituation, som personliga tjänare åt en speciell chef. Andra har en arbetssituation med individuell befodringsgång. Deras arbetssituation skiljer sig häri från industriarbetarnas.

Å andra sidan, många anställda inom de icke-produktiva sektorerna saknar maktbefogenheter och har en kollektiv arbetssituation. Häri liknar deras ställning de produktiva arbetarnas. Vidare. De delegerade maktbefogenheter som en förman eller en lärare har är begränsade och har begränsats alltmör. I mångt och mycket är de också underordnade löntagare.

Det här är, i mycket grova drag, den ojämna och kuperade terräng där klassbestämningens gränser ska dras. Hur gör vi? Vad jag föreslår, och kommer att använda i min undersökning av den svenska klasstrukturen 1930-1980 är följande. Först ska vi urskilja *arbetarklassen i snäv bemärkelse*, de produktiva, mervärdesproducerande arbetarna. Dit hör arbetarna i industri, byggnadsverksamhet, vatten- och energiverk, jord- och skogsbruk som är anställda av företag som styrs efter lönsamhetskriterier, dvs enskilda företag eller offentliga aktiebolag. Bland dessa bör lantarbetarna särskiljas från de övriga, eftersom jordbruket aldrig strikt kapitaliserats utan dominerats av godsägare och hemmansägare med patriarkalisk eller småborgerlig prägel. (Däremot har det enskilda skogsbruket lagts under kapitalets domvärjo, antingen direkt eller förmedlat genom skogsägarföreningarnas industriengagemang.) Men var går gränsen mellan arbetare och tekniska tjänstemän? Även om vi sällar bort sådana bland de senare med arbetsledar- och produktionsplanerarbefogenheter, kan frågan diskuteras. Här tror jag historien bör fölla utslaget, den fackliga organiseringens historia. När tjänstemannaorganiseringen började på allvar, på 30-talet, var Verkstadsföreningen inne på tanken att låta arbetarnas fackföreningar organisera de obefodrade tjänstemännen och att vägra de övriga organisationsrätt.³ Det blev

inte så, utan en självständig tjänstemannaorganisation växte fram, med individuellt specificerade löneavtal. För svenska förhållanden, där den fackliga organiseringen är så allomfattande, synes mig det en historisk gräns att respektera.

Arbetarklassen i vid bemärkelse, däremot, bör omfatta alla dem vars maktsituation, arbetsförhållanden som löntagare och historiska organisationsprägel är likartad. Det vill säga den bör omfatta också de offentliganställda utan delegerade maktbefogenheter och privata cirkulations-, tjänste- och reproduktionsanställda i likartad situation. För svenskt vidkommande innebär detta, att maktlösa kontorsanställda inte räknas in, såsom tjänstemannaorganiserade, medan butikspersonal gör det. Den skiljelinjen avgjordes omkring 1930, då utkörare och lagerarbetare i Handels efter hårda föreningsrättsstrider lyckades organisera betydande delar, som sedan vuxit enormt, av butikspersonalen,⁴ medan LO avstod de kontorsanställda till DACO och TCO.

Det här innebär dock, att en stor grupp löntagare hamnar utanför arbetarklassen, även i vid mening. Deras situation kännetecknas av, vad en amerikansk marxistisk samhällsvetare, Erik Olin Wright,⁵ kallat 'motsägelsefulla klasspositioner' (Class locations). De tillhör och är en produkt av det kapitalistiska produktionssättet. De bildar därför ingen klass, och kan därför inte, som en betydande fransk-grekisk marxist, Nicos Poulantzas, hävdar, föras ihop med de småborgerliga företagen som en 'ny småborgerlighet'. Låt oss i stället kalla dessa motsägelsefullt klassbestämda grupper för skikt, för *mellanskikt* på grund av deras position mellan borgarklassen och arbetarklassen.

Men det finns också grupper inom tjänste- och reproduktionssektorena, även inom produktion och cirkulation, vars verksamhet i ett stabilt samhälle – utanför en revolutionär kris – måste överensstämma med den härskande klassens inom produktions- och cirkulationssfärena, som måste tjäna, beskydda och upprätthålla de förras maktställning. Dvs de som

styr statsapparaterna och de som utgör dessas väpnade arm. De tillhör inte den härskande klassen i egentlig mening, utan är präglade av de speciella apparater de ingår i. Men genom sina uppgifter har de inte, som mellanskikten, en motsägelsefull klassposition. Jag föreslår vi betecknar dessa grupper som *speciella kategorier*, knutna till den härskande klassen, dvs i kapitalistiska samhällen, till borgarklassen.

Det grundläggande källmaterialet för en analys av samhällets klasstruktur är folkräkningarna, av vilka den senaste i Sverige ägde rum 1975. Sedan början av 60-talet görs också arbetskraftsundersökningar varje kvartal, och så småningom har dessa varje höst kommit att anpassas till folkräkningarna. De förra är totalundersökningar, baserade på postenkäter, de senare stora urvalsintervjuer. Den senaste folkräkningsanpassade arbetskraftsundersökningen företogs hösten 1979. För den första upplagan av detta arbete användes också olika fackliga och arbetsgivarkällor.

En mera sammansatt och djupgående klassanalys, som beaktar alla samhällets fyra sektorer, kan inte begränsa sig till att analysera enbart de förvärvsarbetande. En stor del av den reproduktiva verksamheten äger ju rum i familjen, utanför vad som definieras som förvärvsarbete. Vad folkräkningarna uppfattar som förvärvsarbete har dessutom skiftat över tid. Därför har jag strävat efter att relatera klasstrukturen till befolkningen i dess helhet, i förhållande till vad som förväntas vara förvärvsarbetande ålder. Härigenom blir det också möjligt att både ge en uppfattning om den direkta klasstruktureringens omfång – genom förvärvsarbete – och att relatera klass och kön, eftersom den helt övervägande delen av icke-förvärvsarbetande arbete är obetalt (reproduktivt) kvinnoarbete.

Men vad som är den normala ekonomiskt aktiva åldern har förändrats under de senaste femtio åren, och det finns skäl för och emot olika indelningar. Två överväganden förefaller härvidlag väga tyngre än andra. Den övre åldersgränsen bör sättas lågt för att utesluta åldersgrupper, där pensionärerna börjar bli

många. Pensionärernas situation och, kan vi anta, medvetande, är i hög grad bestämd av klasspräglingen under deras aktiva tid. Eftersom företagare vanligen drar sig tillbaka från förvärvslivet senare än löntagare, blir företagarnas del av klasstrukturen större än vad som egentligen är fallet i den samhällsliga klasspräglingen, om vi tar med åldrar där många arbetare har blivit pensionärer.⁶ Trots att både pensionsålder och obligatorisk skolålder har förändrats, har jag funnit det väsentligt för jämförbarhetens skull att genomgående använda samma åldersintervall. På det sättet får vi en jämförbar bild av klasspräglingens omfattning av befolkningen. På grundval av dessa två överväganden har här studerats befolkningen fr o m 15 fram till 65 år.

2. Varför 1930?

Varför börja 1930? Därför att så mycket av det moderna Sverige var utvecklat då eller blev det strax efter. I en briljant uppsats⁷ har Gunnar Olofsson visat hur en distinkt arbetarklass hade vuxit fram ur heterogena 'underklasser'. Kapitalismen var redan sedan årtionden dominerande. Alla dagens storföretag och storbanker fanns på plats, med undantag för SAAB (1937), fast Volvo var ännu bara ett dotterföretag till SKF. Den maktstruktur som präglat och till största delen ännu präglar näringslivet utbildades under 30-talet. Efter Kreugerkraschen 1931 och Axel Wenner-Grens utvandring några år senare blev Wallenbergs och Handelsbanken ensamma de högsta herrarna. 1932 började den moderna eran i svensk politik, i och med socialdemokratins regeringstillträde, en position den skulle behålla i 44 år.

1930 står vi på tröskeln till vår tid. Mycket skulle förändras i och med andra världskriget, en vattendelare vi ska återkomma till. Arbetslöshet och absolut fattigdom var ännu utbredda. Fler människor var fortfarande knutna till jorden än till industrin, 39 % mot 36 %. Majoriteten av befolkningen, 62 %, levde fortfarande på egentlig landsbygd. Med de stängda gränserna i Nordamerika och diktatureernas utbredning i Europa blev det gamla utvandringslandet ett invandringsland, om än länge i mycket blygsam skala.⁸

Mer än något annat årtal sedan den industriella revolutionen

utgör 1930 en gräns mellan gammalt och nytt, åtminstone av de år från vilket vi har en folkräkning.

3. Proletariseringens förlopp och dimensioner. Arbetarklassen 1930–1980

Arbetarklassen är kapitalets motpol, den centrala oppositionella och förändrande kraften i ett utvecklat kapitalistiskt samhälle. Det är därför inte så konstigt, att definitionen av dess omfång har varit och är en omstridd fråga bland marxister. Men hur man än definierar den, är det viktigt att man söker fånga något av dess sammansatthet, av de olika bestämmingar som ligger till grund för vad vi väljer att kalla arbetarklass.

3.1. Produktions sfären: Arbetarklassen i snäv bemärkelse

Låt oss börja med att se på klassen i snäv bemärkelse. Där har vi de löntagare i den produktiva sfären som är anställda av kapitalägare, som inte har några maktbefogenheter delegerade till sig av arbetsgivaren och som inte har en anställnings- och arbetssituation som skiljer ut dem från massan av produktiva kroppsarbetare. I folkräkningsstatistiken betyder det att vi räknar fram de produktiva arbetare – lager- och transportarbetare inräknade – som är anställda av enskilda arbetsgivare eller av offentliga bolag, vilka senare opererar efter i grunden likartade lönsamhetskriterier som privata företag. Vi drar

ifrån förmän i produktionen och medhjälpande familjemedlemmar till arbetsgivaren.

För att få ett grepp om den direkta klasstruktureningens omfattning av de sociala relationerna beräknar vi klasserna inte bara i förhållande till antalet förvärvsarbetande utan också i relation till hela befolkningen mellan 15 och 65 år. Jordbruk och binäringar, utom skogsbruk, har i Sverige hela tiden dominerats av icke-kapitalistisk företagsamhet med starka patriarkaliska och småborgerliga inslag. Därför skiljer vi ut jordbruks-, trädgårds- och fiskearbetare som en särskild del av de produktiva arbetarna. Den bild vi får, framgår nedan av tabell nr. 1.

Tabell 1. Arbetarklassen i snäv bemärkelse 15–64 år och som andel av befolkningen i samma ålder. 1930–1979.

År	Tusental	Procent av hela befolkn.	Procent av förvärvsarb.
1930	1035	26	38
1950	1120	24	38
1965	1130	22	34
1975	1085	21	31
1979 ¹	970-1010	18-19	27

Källor: Folkräkningarna 1930, 1940, 1950, 1960, 1965 (Urvalsberäkningen), 1970, 1975, 1931 års Företagsräkning, Allmän Järnvägsstatistik 1930, Statistiska Meddelanden Am 1977:1.1 och Am 1980:1.7.

Definition och noter: se bilaga i slutet av boken.

Tabell 2. Arbetarklass i snäv bemärkelse inom och utanför jordbruk, trädgårdsskötsel och fiske. 1930–1979. 15–64 år och som andel av befolkningen i samma ålder.

År	Arbetare i jordbruk, trädgårdsskötsel o fiske. Tusental.	Arbetarklass i snäv mening <i>utanför</i> jordbruk, trädgårdsskötsel och fiske.		
		Tusental	Procent av förvärvsarbetande	Procent av hela befolkningen.
1930	205	830	31	21
1950	90	1030	35	22
1965	40	1090	33	21
1975 ¹	35	1050	30	20
1979 ¹	30-35	940-975	26	18

Källor och definiton: Se tabell 1.

Den produktiva, mervärdesproducerande arbetarklassen har minskat i antal och andel sedan 1930. Den utvecklingen har accelererat under 1970-talet. Men processen rymmer två olika tendenser, vilket framgår av tabell nr 2. Lantarbetarna har minskat drastiskt, från en femtedel av den produktiva arbetarklassen 1930 till en trettiondedel idag. Arbetarna utanför jordbruks-, trädgårds- och fiskenäringarna ökade däremot och var 1965 fortfarande en större andel av både befolkning och förvärvsarbetande än 1930. 50- och 60-talens borgerliga resone-mang om arbetarklassens försvinnande ter sig i detta ljus mest som ideologiskt önsketänkande. Men sedan har också den icke-agrara produktiva arbetarklassen minskat.

Samtidigt är det nog ändå stabiliteten som ska understrykas. 1930 präglades en dryg femtedel av befolkningen i åldrarna 15 till och med 64 år direkt av det icke-agrara mervärdes-

skapande arbetets proletära situation. Vid årsskiftet 1979–80 är samma andel en knapp femtedel.

3.1.1. Industriarbetarnas utveckling

Lantarbetarna har ju alltid stått under starkt patriarkaliskt tryck av sina arbetsgivare, och efter tabell 2 kan man säga, att Sverige var mest proletärt omkring 1950. Då kulminerade den icke-agrara mervärdesproducerande arbetarklassen i omfång. Men många av de produktiva arbetarna är hantverkare och reparatörer, av bilar, cyklar, TV- och radioapparater. Ett annat mått på arbetarklassen i snäv mening utanför jordbruket är därför industristatistikens uppgifter, som utesluter dessa arbetargrupper. Den innefattar dessutom bara arbetare i företag med minst fem anställda. Industristatistiken ger en delvis annan bild av proletariseringens förlopp, såsom framgår av tabell 3.

Tabell 3. Industriarbetare enligt 1968 års näringsgrensindelning (exkl. el- och vattenverk). Privat eller i offentliga bolag anställda. 1930–1980.

År	Tusental	Procent av befolkningen 15–64 år.
1930 ¹	435	10,7
1940 ¹	515	11,5
1946 ^{1 2}	600	13,1
1950	610	13,1
1960	650	13,1
1965	685	13,3
1970	660	12,8
1975	670	12,7
1980 ³	595	11,2

Källor: SOS industri för angivna år, Statistiska Meddelanden Am:1980:3.6, folkräkningarna.

Anmärkning: Industriarbetarstatistiken kan inte ålderspecificeras. Den tidigare högre pensionsåldern betyder därför en överskattning av industriarbetarnas andel av befolkningen från 1965.

* * *

Också med avseende på industriarbetarna ser vi en ökande proletarisering utanför den agrara sektorn under årtiondena efter 1930, en utveckling som snarast underskattas av den lite haltande jämförbarheten i siffrorna för 1930 och 1940 i relation till senare års. Också här vänder kurvan sedan neråt igen. Men industriarbetarna når sitt maximum både i absoluta tal och som andel av befolkningen först 1965. 1980 ligger andelen fortfarande högre än 1930.

Trenden efter 1965 är långtifrån jämnt nedåtgående, utan antalet industriarbetare har växlat kraftigt under de senaste femton åren. 1967 (då föga uppmärksammat), 1971 och 1977-78 var det stora minskningar, medan antalet steg avsevärt 1969-70 och 1973-74. Som framgår av tabell 4 nedan var det textil- och konfektionsindustrin som i stort sett ensam svarade för nedgången 1965-1975. Ja mer än så, eftersom tekoindustrins kris till stor del uppvägdes av en expansion för flertalet övriga branscher. De senaste åren däremot har tillbakagången blivit mer allmän. De enda undantagen är livsmedelsindustrin och, som en underavdelning av den stora verkstadsbranschen, bilindustrin. Hur långt och djupt den nu pågående krisen kommer att gå är omöjligt att säga idag. Men det finns anledning till skepsis inför förutsägelser om en stadigt fortgående reducering av industriarbetarklassen i Sverige. 1977 var antalet industriarbetare i Sverige praktiskt taget detsamma som 1968.

Tabell 4. Industrierbetare branschvis 1965–1980. Tusental.
(Exkl. anställda av offentlig myndighet.)

Bransch	År		
	1965	1975	1980 ¹
Gruvor o. mineralbrott	12	12	10
Livsmedels-, dryckesvaru- o. tobaksindustri	56	54	54
Textil-, beklädnads-, läder- o. lädervaruind.	88	46	33
Trävaruindustri	66	63	54
Massa-, pappers- o. pappersvaruindustri	53	48	45
Grafisk industri ²	30	26	24
Kemisk ind., petroleum-, gummivaru-, plastind.	39	44	43
Jord- o. stenvaruind.	36	25	20
Järn-, stål- o. metallverk	44	53	48
Verkstadsindustri	262	294	263
Annan tillverkningsind.	—	5	3

Källor: Industri 1965, 1968, 1974, 1975, Statistiska Meddelanden Am 1980:3.7.

***

Byggnadsarbetarna är en annan stor grupp inom den produktiva arbetarklassen. Byggekapitalet nådde sin inhemska expansionstopp under 60-talets rekordår, och antalet byggnadsarbetare kulminerade (enligt folkräkningarna) 1970. Sedan dess har antalet arbetare i privata byggnadsföretag sjunkit från 184.000 1970 till 150.000 1975 och 138.000 1977.⁹ Från mitten av 70-talet har det stora byggekapitalet expanderat kraftigt utomlands, men företagen har då ofta tagit sina svenska anställda med till arbeten utomlands.

Industri- och byggnadsarbetare i företag av sådan storlek att kollektiva arbetsförhållanden och en relativt opersonlig

relation till arbetsgivaren råder kan sägas utgöra *arbetarklassens kärna*. Ett sätt att få ett grepp om denna kärnas storlek och utveckling är att utgå från industristatistikens storleksgruppering av arbetsställen. Arbetsställen med fler än 50 arbetare förefaller då vara en lämplig nedre gräns för industriarbetarklassens kärna. Någon riktigt motsvarande byggnadsstatistik finns däremot inte. Men vissa ungefärliga beräkningar kan ändå göras med utgångspunkt från företag med fler än 50 arbetare eller anställda. (Häri inräknas inte industriföretag som bygger i egen regi.)

Tabell 5. Arbetarklassens kärna 1930–1975. Industriarbetare på arbetsställen med fler än 50 arbetare, byggnadsarbetare i företag med fler än 50 anställda. (Exklusive industriarbetare i offentliga verk och offentligt eller kooperativt anställda byggnadsarbetare.) Tusental.

	1930	1950	1965	1975
Industriarbetare	260	435	515	515 ¹
Byggnadsarbetare	< 20 ²	55 ³	ca 50 ⁴	80
Summa	< 280	490	565	595

Källor: Industri för angivna år och för 1974, företagsräkningarna 1931 och 1951, SAFs storleksklasslista för 1971, Statistiska Meddelanden Bo 1976:14.

***

Byggnadsarbetarsiffrorna i tabell 5 har en måttlig jämförbarhet, och tabellen bör tolkas med försiktighet. Ändå är skillnaderna så pass stora, att de kan anses ligga utanför den statistiska osäkerhetsmarginalen. De ger oss ännu en bild av proletariseringens förlopp. Arbetarklassens kärna har ökat mellan 1930 och fram till och med 1975. Men därefter, eller i varje fall fr o m 1977 har den minskat. Någon direkt jämförbar statistik föreligger inte. Men vi vet att det totala antalet

både industri- och byggnadsarbetare gått ner, och en uppskattning på grundval av den senaste årsstatistiken för industrin (1978) ger vid handen, att industriarbetarklassens kärna också skulle minskat markant under andra hälften av 70-talet. Enligt samma slags beräkning som gjordes för 1975 i tabellen ovan skulle dess antal 1978 vara cirka 470.000 (SOS Industri 1978).

3.1.1.1. Industrins internationalisering

Det vore dock ett felslut, att av industriarbetarnas minskade antal i Sverige dra slutsatsen att det svenska kapitalet avindustrialiseras eller att rationaliseringar och automation kommit att överskugga industrikapitalets proletariseringprocess. Den svenska industrins sysselsättning fortsatte att expandera efter 1965, fram till mitten av 70-talet. Mellan 1965 och 1974 minskade den totala industrissysselsättningen i Sverige med 10.000 och antalet industriarbetare (utanför offentliga myndigheter) ca. 20.000. Men samtidigt ökade svenska industrieföretags sysselsättning i utlandet med 70.000. Den globala industrissysselsättningen ökade alltså med 60.000 arbetare och tjänstemän. 1974 var en femtedel av det svenska industrikapitalets anställda bosatta utanför Sverige, att jämföra med 14% 1965.¹⁰

Hur stor del av de utlandssysselsatta som är arbetare är inte känt. Andelen är säkert betydligt mindre än i Sverige, omkring 70% 1978, på grund av de många försäljningsorganisationerna. Men om vi gör det mycket försiktiga antagandet att arbetarna utgör minst 40% av ökningen av de utlandssysselsatta 1965–1974 så ökade antalet arbetare i svenska industrieföretag även efter det inhemska rekordåret 1965. Vi kan säga, att *arbetarna i Sverige verksamma eller i Sverige baserade industrieföretag nådde sin topp omkring 1975*. (Antalet arbetare i Sverige steg något från 1974 till 1975.)

Under andra hälften av 70-talet däremot så tycks den svenska storindustrins sysselsättningsexpansion utomlands ha stannat upp. För tio av de tolv industriföretagen med den största utlandssysselsättningen 1974, för vilka uppgifter föreligger avseende 1979, minskade sysselsättningen utomlands mellan 1974 och 1979 från 222.000 till 214.000.¹¹ Det är L M Ericsson och Tändsticksbolaget som svarat för minskningen genom försäljningar av företag eller av aktiemajoriteter i företag.

Det stora svenska byggkapitalet, å andra sidan, har just under denna tid framgångsrikt slagit sig ut utomlands. 1979 sysselsatte Skånska Cementgjuteriet 7.800 personer utomlands, medan företaget 1974 hamnade under strecket för Veckans Affärers tabell över de 25 största svenska arbetsgivarna utomlands. Det strecket låg då på 1.800 anställda utomlands.

Företag i alla branscher sammantagna har utlandssysselsättningen fortsatt att öka efter 1974. Det året hade Sveriges 25 största arbetsgivare utomlands 289.000 anställda i andra länder, en siffra som 1978 stigit till 309.000.¹²

3.2. Cirkulation, tjänster och reproduktion

Arbetarklassen uppstår och utvecklas genom ett särskilt slag av förändringar i arbetets och de arbetandes villkor, en process som vi kan kalla *proletarisering*. Hittills har vi analyserat de produktiva arbetarna, arbetarklassen i snäv bemärkelse. Men proletariseringen omfattar inte bara produktionssfären. Det är inte bara tillverknings-, lager- och transportarbetet som blir lönearbete efter arbetsgivarens order i en kollektiv arbets-situation och ett opersonligt anställningsförhållande. Samma utveckling drabbar också cirkulations-, tjänste- och reproduktionssfäerna. *Arbetarklassen i vid bemärkelse* är resultatet av en proletarisering av arbetets och de arbetandes villkor inom

alla de fyra samhällsekonomiska sfärerna.

Utan att här kunna belägga den för kapitalismens internationella historiska utveckling skulle jag vilja lägga fram följande tes: Kapitalets proletarisering av det mänskliga arbetet börjar i den produktiva sfären, framför allt i och med en kapitalistisk industrialiseringsprocess. Den sprider sig sedan till cirkulationen genom varuutbytets expansion och de småborgerliga handlarnas mer eller mindre ofullständiga utkonkurrerande och till tjänstesektorn, privat såväl som offentlig. Den sista fasen är reproduktionsarbetets, barnomsorgens, vårdens, äldreomsorgens proletarisering, vanligen övervägande i statens och kommunernas regi.

Med varierande tidpunkter och tempo i olika länder tror jag den här tesen om proletariseringens stadier håller för utvecklingen av det som idag är den utvecklade kapitalistiska världen. Men det är en sak som får undersökas vid ett annat tillfälle. Tesen beskriver i alla fall ganska väl den svenska arbetarklassens i vid mening utveckling. Den produktiva arbetarklassen når sin största utbredning omkring 1950, och minskar i absoluta tal efter 1965, även om proletariseringen inom den fortsätter och dess kärna når sitt maximum 1975. Cirkulationsarbetarna expanderar, som vi ska se, fram till 1960–1965 och stagnerar därefter i antal. Privata tjänster når sin topp 1965 och går sedan något tillbaka. Reproduktionsarbetet, slutligen, proletariseras i Sverige nästan uteslutande först på 60-talet och accelererar sedan under 70-talet.

I samtliga fall är det berättigat att tala om en proletariseringssprocess i ovan angivna betydelse. Från två olika positioner i en och samma miljö har utvecklingen (för många) gått till underordnat, opersonligt, kollektivt lönearbete. Från hushållets, familjernas och patriarkatets miljö har arbetarna kommit till det moderna lönearbetet. Antingen från en position som självständiga familjeföretagare, -bönder, -hantverkare, -handlare och som arvtagare till icke längre bär- och konkurrenskraftiga företag. Eller, de flesta, från en personlig beroendeställning till

husbonden, fadern och/eller maken, som torpare, drängar eller pigor och torpares, drängars och pigors arvingar, som hemmanson, hemmadotter eller hemmafru. För dem som kom från den senare utgångspunkten betydde proletariseringen som regel en materiell förbättring och en personlig frigörelse, möjlig just genom den opersonliga, kollektiva löneanställningen.

Proletarisering i den här använda meningen betyder alltså i och för sig varken utarmning eller minskad personlig självständighet. Det beror på att den kapitalistiska proletariseringen och därmed den moderna arbetarklassen i Sverige (och i många andra länder) hade som startlinje inte i första hand en självständig småborgerlig eller patriarkaliskt självhushållande klass, utan vad vi skulle kunna kalla en förkapitalistisk 'proletarisering'. Dvs en väldig ansvällning under 1800-talet av en egenomslös 'underklass' på landsbygden i personliga beroende- och underordningsförhållanden till hemmansägarna. Proletariseringen innebar att kapitalets och senare också byråkratins makt kom att ersätta husbondeväldet och patriarkatet. Och att stå emot och att organisera sig mot de förra är lättare än mot de senare.

3.2.1. Varuutbytets arbetare

Låt oss nu se på utvecklingen av arbetarklassen i sektorena utanför produktionen. Vi börjar med varuutbytets arbetare, genom vars händer varor och pengar cirkulerar. Cirkulationsarbetet omfattar bara själva köp- och försäljningsmomenten, förmedlingen av äganderätter till varor och pengar. Till arbetarklassen i cirkulationen räknar vi inte de inköpare och säljare som har en del av arbetsgivarens beslutsbefogenheter delegerade till sig. Av historiska skäl – mönster av facklig organisering m m – ska vi för svenskt vidkommande vid en första räkning inte ta med företagets kontorspersonal med proletariserat

cirkulationsarbete, utan begränsa oss till butikspersonal. Konsumenternas köpande – utanför företags konsumtion – är ju inte proletariserat arbete utan en verksamhet för egen räkning.

Tabell 6. Cirkulationsarbetare 1930–1979.

År	Tusental
1930	65
1950	110
1965	165
1975	150
1979	140-150

Källor: Folkräkningarna, Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok 1978 tabell 2.9.1.

***

Bakom cirkulationsarbetarnas utvecklingskurva ligger flera olika tendenser. Expansionen 1930–50 torde främst spegla varuutbytets utvidgning. Antalet detaljhandelsföretagare är i stort sett konstant, 58.000 1930, 61.000 1950. Ökningen 1950–65 rymmer dessutom handelns kapitalisering. Medan antalet anställda växer med 60.000, minskar antalet företagare med 18.000. Fram till 1975 minskar företagarna med ytterligare 14.000 till 29.000, men med snabbköpen och stormarknaderna minskar också antalet arbetare.

3.2.2. *Privata och offentliga tjänstearbetare*

Tjänstesektorns gränser är inte alltid självklara. I enlighet med officiell yrkesstatistik och näringsgrensstatistik fram till 1968 har byggnadshantverkare och reparatörer av olika produkter, som fordon, klockor, radio- och TV-apparater, *inte* inräknats. I industriarbetarframställningen ovan har de dock skilts ut

från egentliga tillverkningsarbetare. 1930 skulle egentligen en del av de privata järnvägarnas arbetare förts hit och inte som nu till den produktiva sektorn. Men det skulle då bara gälla dem som huvudsakligen hade med persontrafik att göra, och de tedde sig omöjliga eller i varje fall mycket svåra att uppskatta. Inte heller har taxiförare skilts ut från chaufförer med varustransporter. Betydelsen härav är marginell. Restauranglunchande hör ju numera till inte obetydliga samhällsskiktets reproduktion, men här har för enkelhetens skull hela restaurang- liksom hotellnäringsnäs antagits utgöra tjänstearbete för bekvämlighet och avkoppling snarare än reproduktion. Vid en andra eftertanke, efter de första upplagorna av detta arbete, har det däremot förefallit mer rimligt, att räkna borgerlighetens och de högre mellanskiktens hembiträden till den produktiva sektorn. Många av deras uppgifter svarade visserligen snarare mot restaurangarbetarnas tjänster åt sina gäster, men deras plats inne i hushållet knöt dem ändå fast till en produktiv funktion.

De offentligt anställda tjänstearbetarnas tjänstefunktion kan sägas ligga inte bara i deras arbetsuppgifter utan också i deras anställningsförhållanden. De är anställda av myndigheter med primär inriktning på att utföra tjänster åt medborgarna snarare än att ge avkastning på investerat kapital. Därför är en del arbete i offentlig regi förd till tjänstesektorn som i privata företag ovan har förts till den produktiva sektorn. Privata tjänsteföretag däremot har naturligtvis en vinstorientering, så i fråga om privata tjänster har själva arbetets karaktär varit ensamt avgörande. De delvis olika kriterierna gör det nödvändigt att hela tiden särskilja privata och offentliga tjänster och tjänstearbetare.

En sammanfattande bild av tjänstearbetarnas utveckling får vi av nedanstående tabell.

Tabell 7. Tjänstearbetare 1930–1979. 15–64 år. Tusental.

År	Offentliga tjänster	Varav i prod. o transport	Privata tjänster
1930	125	110	70
1950	180	160	75
1965	170	140	115
1975	205	145	105
1979	230-245	155-165	110

Källor: Folkräkningarna, Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok 1978, Statistiska Meddelanden Am 1980:1.7.

***

Av de offentliga tjänstearbetarna utför större delen produktions- och transporttjänster åt medborgarna i allmänhet. De är kommunala park- och trädgårdsarbetare, statliga och kommunala anläggningsarbetare, kraft- och vattenverksarbetare, lok- och bussförare, brevbärare, arbetare i SJs och försvarets verkstäder m m. Nedgången i antalet offentliga tjänstearbetare efter 1950 beror huvudsakligen på en drastisk rationalisering av SJs verksamhet. Antalet järnvägsarbetare minskade med 30.000 under 1950-talet. Det helt övervägande flertalet övriga offentliga tjänster är städare och fastighetsskötare i offentliga byggnader.

De stora grupperna privata tjänstearbetare är dels köks- och serveringspersonal i hotell-, restaurang- och kaféörelse, dels städare. Av dessa är det städning som varit det expanderande yrket. Fr o m 1940 har städning tillhört de yrken som särredovisats i folkräkningarna, hembiträden och likställda oräknade. Utvecklingen visar följande mönster.

Tabell 8. Städare 1940-1975. Tusental.

		Varav offentligt anställda
1940	22	?
1945	22	?
1950	31	13
1960	49	17
1965	63	(24) ¹
1970	54	23
1975	74	39

Källor: Folkräkningarna samt för 1965 Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok 1978 tabell 2.9.1.

Not: 1. Andelen offentligt anställda beräknad som meddeltal av procenten för 1960 och 1970.

***

Hacket mellan 1965 och 1970 i den stigande kurvan ter sig märkligt och är troligen en statistisk synvilla. Den mesta städningen är arbete på mindre än heltid. En förändring i fördelningen mellan å ena sidan halvtidsarbete eller mer (som redovisas i folkräkningarna) och å den andra kortare deltid kan vara en förklaring. Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok har hämtat siffran för 1965 ur opublicerat material från folkräkningen 1965. Samtidigt bör det beaktas att en del av ökningen sedan 1950 också beror på den ökade tillgången och efterfrågan på halvtidsarbete. Den egentliga ökningen av städandet i samhället beror förmodligen till största delen på mellanskiktens tillväxt. Det är dessas allt större kontor och andra lokaler som kräver alltmer städning. Reproduktionssfärens alltmer omfattande form av offentligt lönearbete kräver naturligtvis också ökande avlönad städning i skolor och vårdinrättningar.

3.2.3. Reproduktionens förkapitalistiska och statliga proletarisering

Reproduktionssfärens betydelse för och effekter på klasstrukturen har genomgått flera förvandlingar under de senaste 150 åren. Dess betydelse för klasstrukturens utseende beror på det reproduktiva lönearbetets omfattning, eftersom det oavlönade arbetet ligger inrymt i de olika klassernas familjemönster. Det reproduktiva lönearbetet har de senaste 100–150 åren haft en lång uppgångsperiod, en relativt kort tid av nedgång och sedan 25–30 år tillbaka en ny uppgångsperiod, vars längd inte ännu kan överblickas.

Under 1800-talet och fram till 1930 steg de reproduktiva lönearbetarnas andel av befolkningen.¹³ Ett maximum nåddes omkring 1930, då 5,4% av hela befolkningen i åldern 15–64 år var reproduktiva lönearbetare. Därefter sjönk antalet under två årtionden, till omkring 1950, eller kanske något senare. (1960 hade kurvan börjat vända uppåt igen, men det gjordes ingen folkräkning i mitten av 50-talet). 1950 utgjorde den reproduktiva delen av arbetarklassen 3% av befolkningen i aktiv ålder. Först 1975 nås samma procent som 1930. Vid 80-talets ingång utgör andelen lönearbetare i reproduktion 7,5 å 8% av befolkningen.

Bakom de här kvantitativa förändringarna ligger två skilda proletariseringprocesser. Den första är en förkapitalistisk process, uttryckt i en ansvällning av jordbrukets egendomslösa underklasser. Processen är förkapitalistisk, därför att de arbetare det här är fråga om ställdes och stod i ett personligt tjänarförhållande till sina arbetsgivare. Under 1800-talet kom ett växande antal egendomslösa kvinnor att för en längre eller kortare tid av sitt liv bli pigor åt andra i stället för egna husmödrar (eller före giftermål medhjälpande i föräldrafamiljen). Andelen ogifta unga kvinnor växer också drastiskt. 1750 gick det 2,7 ogifta kvinnor på en gift i åldern 20–24 år, 1850 6 stycken.¹⁴ Inom själva jordbruket tycks pigorna ha nått sin

topp i antal kring 1870.¹⁵ Därefter flyr de alltmer husbönderna och landsbygden. Men samtidigt och hastigare växer antalet pigor, hembiträden, barnjungfrur o.dyl. i borgarhemmen. Ja t o m en del arbetare kom att anställa pigor. 1930 var drygt 20.000 i husligt arbete anställda hos arbetare. Mellan 1870 och 1930 mer än fördubblades antalet i huslig tjänst utanför jordbruket.

Vändningen efter 1930 berör till en början enbart det husliga lönearbetet utanför jordbruket. Medan hela gruppen husligt arbete minskar med 33.000 mellan 1930 och 1940, så säger folkräkningen att den inom jordbruket ökade med 11.000. Det senare är dock säkert en statistisk villa, som har sin grund i en annan gränsdragning mellan huslig och annan patriarkalisk tjänst hos bönder och godsägare. Men det är inte de fast anställda hembiträdena som börjar försvinna under 30-talet. Deras antal håller sig i stort sett konstant. I stället är det husliga 'tjänare utan specificerad anställning', 'hjälpustrur' och städerskor i enskilda hushåll som kraftigt minskar. Först efter 1940 kommer pigornas och hembiträdenas uttåg ur hemmen i gång på allvar. På tio år halveras deras antal. Därefter fortsätter minskningen något långsammare till 1965 för att sedan drastiskt accelerera.

Hustjänarnas försvinnande innebär under processens första årtionden, att reproduktionsarbetet åter sluts inom familjen, en vändning av en mer än hundra år lång process. Detta uttrycks också i en mycket kraftigt stegrad giftermålsfrekvens och en ansvällning av antalet husmödrar/hemmafruar. 1930 gick det drygt fyra ogifta kvinnor på en gift i åldern 20–24 år. Men 1940 gick det föga mer än 2 1/2, 1950 1 1/2 och 1960 något mer än och 1965 mindre än 1/4 ogift kvinna på en gift.¹⁶ 1975 fanns det 3,3 ogifta kvinnor på en gift i 20–24-årsåldern. Men med det nu mycket omfattande ogifta samboendet är det en missvisande siffra. På en gift eller ogift samboende kvinna gick det 0,9 ogifta ej samboende.

Eftersom det stora flertalet gifta kvinnor, trots en kon-

tinuerligt men långsamt stigande förvärvsfrekvens, ännu var hemma, innebar utvecklingen efter 1930 en stark ökning av antalet hemarbetande husmödrar. Från 995.000 1930 steg husmödrarnas/hemmafruarnas numerär till 1.200.000 1940 och till århundradets rekordsiffra 1.380.000 1950. För att där-
efter sjunka, till 1.195.000 1960.¹⁷

Ett annat sätt att räkna är att enbart ta med yrkesutövande mäns hemmafruar (dvs att utesluta pensionärsfruar). Dessa ökade mellan 1930 och 1950 med 310.000 till 1.240.000, mot 1.148.000 1960. Deras andel av samtliga kvinnor över 15 år nådde sin kulmen för århundradet 1880–1980 1950 med drygt 45%.¹⁸ Se vidare kapitel 9.

De husliga tjänarna var förkapitalistiska arbetare inte bara i sin personliga beroendeställning. De var det också genom att deras arbete inte gav någon ekonomisk vinst åt arbetsgivaren. Deras lön är inte en kapitalinvestering som ger avkastning – genom obetalt merarbete – utan en kostnad som de egendomsägande betalar för sin bekvämlighet, en kostnad som de senare betalar ur sin personliga inkomst eller med Marx' distinktion, *revenue*. Kapitalets framträngande i reproduktions-
sfären tog sig inte formen av en kapitalistisk proletarisering av det direkta hushållsarbetet – tex genom företag för uthyrning av hembiträden åt enskilda hushåll. Det uttrycktes i stället i ett överförande av en växande del av hushållsarbetet till industriell produktion. Till produktionen av konfektions-
kläder, hushållsmaskiner, konserver, djupfryst och annan hel- eller halvfabricerad mat. Kapitalismens utbredning innebär för det reproduktiva arbetet närmast en inskränkning av den sfär som omfattar direkt och oförmedlat livsupprätthållande arbete och omsorg. Bara i liten omfattning har privata företag i Sverige gått in i direkt reproduktiv verksamhet och anställt arbetare för enskild vård och för utspisning av sina övriga anställda.

Men från och med 50-talet har reproduktionsarbetet undergått en ny proletariseringprocess, nu efter byråkratiskt styrda

linjer. En snabbt växande del av omsorgen om barn och gamla, av sjukvård, matlagning och bispisning har kommit att utföras som statligt och kommunalt lönearbete, i helt underordnad, opersonlig och kollektiv form. De stora grupperna av offentligt anställda reproduktiva arbetare är två. Dels är det matlagnings- och serveringspersonal i skolor, på sjukhus och andra inrättningar. Dessa ökade – överordnad personal undantagen – från cirka 10.000 1950, till ungefär 20.000 1965 och drygt 40.000 1975. Dels är det sjukvårdsbiträden. Mentalskötare inräknade ökade de från ca 28.000 1950 till omkring 70.000 1965 till ungefär 140.000 1975.¹⁹ Efter 1975 gick utvecklingen ännu fortare. Medan ökningen av offentliga reproduktionsarbetare var 70% mellan 1965 och 1975 så var den mellan 1975 och 1979 50%, dvs på bara fyra år.. De politiska signaler om nedskärningar och besparingar inom den offentliga sektorn, vilka 1980 hissats från såväl socialdemokratiskt som, framför allt, borgerligt politiskt håll, tyder på att rekordårens tid för det reproduktiva arbetets proletarisering är över, för den här gången.

Vi sammanfattar utvecklingen för de reproduktiva arbetarna i nedanstående tabell.

Tabell 9. Reproduktiva arbetare 1930–1979. 15–64 år. Tusental.

	Kapital- anställda (i företag)	Reveny- anställda (i enskilda hushåll)	Offentligt anställda
1930	5 ¹	195	20
1950	10 ²	85	45
1965	15	50	150
1975	20	10	255
1979	ca 20	5	380-420

Källor: folkräkningarna, Företagsräkningarna 1931 och 1951, Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok 1978 tabell 2.9.1., Statistiska Meddelanden Am 1980:1.7.

***

Det bör observeras, att under mer eller mindre förkapitalistiska anställningsförhållanden finns ingen klar uppdelning mellan arbetsgivarens hushåll och hans företag. Då blir en del av det anställda reproduktionsarbetet i hushållet också reproduktion av företagets arbetskraft. I jordbruket rådde länge sådana förhållanden. Sålunda uppger 1930 års folkräkning 58.000 'tjänstefolk för jordbruket i husbondens kost (ej förut upptagna)'. 1950 fanns det 40.000 arbetare i husbondens kost, förutom de anställda i husligt arbete och medhjälpande familjemedlemmar, räknade som arbetare av folkräkarna. Med andra ord, en inte obetydlig del av de revenyanställda reproduktionsarbetarna 1930 och 1950 arbetade samtidigt för arbetskraftens reproduktion i företag.

3.3. Arbetarklassen i vid mening: en sammanfattning

Låt oss nu sammanfatta bilden av arbetarklassens utveckling från 1930 fram till omkring årsskiftet 1979–80.

Sammanfattningstabellen tecknar dels en bild av grundläggande stabilitet, dels av två förändringsprocesser. Mest markant är stabiliteten i den direkta proletära klasstruktureringen. Under 50 års tid har de som genom sitt förvärvsarbete stått i en arbetarklassituation i vid mening bara varierat mellan 35 och 37% av befolkningen 15–64 år. Men man kan också urskilja en inom stabiliteten sakta nedåtgående tendens fram till 1965 och därefter en svag vändning uppåt, genom kvinnornas ökade förvärvsfrekvens och ökade proletarisering i offentlig regi. Den andra förändringen framkommer i fördelningen av de förvärvsarbetande. Även om siffrorna för 1979 är osäkra i sin jämför-

Tabell 10. Arbetarklassen i vid bemärkelse 1930–1979.
15–64 år.

		Procent av förvärvsarb. i åldern 15–64 år	Procent av befolkningen 15–64 år
1930	Tusental 1530	56	38
1950	1645	56	35
1965 ¹	1780	54	35
1975	1840	53	35
1979	1855-1950	51,5-52	35-37

Källor: Tabellerna 1, 6, 7, 9 ovan.

Anmärkning: Summan inkluderar också ospecificerade arbetare ej medtagna i tidigare tabeller: 20.000 1930, 15.000 1950, 8.000 1965, 3.000 1975, 500 1979. 1965 års absoluta tal har också justerats uppåt med 10.000 p g a skillnaderna mellan Folkräkningens totalräkning och urvalsräkningen. Se not 1.

***

barhet, kan man anse som säkerställt att i fråga om arbetarklassens proportion skedde en lika stor förändring mellan 1965 och 1979 som mellan 1930 och 1965.

Sverige har inte avproletariserats under de senaste femton åren. En ungefär lika stor andel av befolkningen vid ingången av 80-talet som 1930 står dagligen i en proletär situation av helt underordnat lönearbete. Men denna bild av föränderlighet är resultatet av flera tendenser i olika riktningar. Det har skett en mycket omfattande inre omstrukturering av arbetarklassen.

Tabell 11. Arbetarklassens struktur 1930–1979. Tusental och andelar i procent av hela arbetarklassen i vid mening.

År	Produktion (kapitalistisk)	Cirkulation	Sektorer		Reproduktion		
			Tjänster Off.	Priv.	Kapital	Enskild	Offentlig
1930	1035	65	125	70	15	195	20
	69%	4%	8%	5%	0,2%	13%	1%
1950	1120	110	180	80	10	85	45
	68%	7%	11%	5%	0,5%	5%	3%
1965	1130	165	170	115	15	45	120
	63,5%	9%	9,5%	6,5%	1%	3%	7%
1975	1085	155	205	105	20	10	255
	59%	8%	11%	6%	1%	0,5%	14%
1979 ¹	970	145	230	110	20	5	380
	52%	8%	12%	6%	1%	0,2%	20%

Källor: tabellerna 1, 6, 7, 9 ovan.

Anmärkning: Procentsumman blir inte alltid 100 p g a, förutom avrundningseffekter, att ospecificerade arbetare ej är medtagna.

Not: 1. De absoluta siffrorna hänför sig till den nedre gränsen för det intervall som angivits i tabellerna ovan.

Enligt indelningen i verksamhetssektorer har arbetarklassen genomgått framför allt tre stora förändringsprocesser: lönearbetet i enskilda hushåll har så gott som försvunnit; den produktiva sektorn har minskat från två tredjedelar till hälften av klassen; de offentliga reproduktionsarbetarna har från nästan ingenting blivit en femtedel av klassen. Två av dessa tre stora förändringar har huvudsakligen ägt rum efter 1965. De första skedde under 30- och 40-talen. Men som vi såg i början av detta kapitel har även den produktiva arbetarklassen omstrukturerats i betydande utsträckning. För att kasta mer ljus över den inre omvandlingen av arbetarklassen ska vi därför skilja ut lantarbetare och industriarbetare och sätta samman en annan bild av proletariseringens förändringar.

Tabell 12. Några huvudgrupper inom arbetarklassen 1930–1979. Tusental och andel av hela arbetarklassen i vid bemärkelse.

	Lant- arbetare	Industri- arbetare	Hushålls- arbetare	Offentliga reproduk- tionsarb.
1930	205 14%	435 29%	195 13%	20 1%
1950	90 5%	610 37%	85 5%	45 3%
1965	40 2%	685 38%	45 3%	120 7%
1975	35 2%	670 35%	10 0,5%	255 14%
1979	30 2%	600 32% ¹	5 0,2%	380 20%

Källor: tabellerna 2, 3, 10, 11; SM Am 1980:3.6.

Not: 1. Procenten beräknad på den lägre totalsiffran av dem som angivits i tabellerna ovan. Vid intervalllets högre punkt är

procentsiffran 30.

Anmärkning: Eftersom industriarbetarna innefattar även dem från 65 år och uppåt, så överskattas deras andel något 1930 och 1950.

***

Här ser vi tydligt, att bakom den sammanfattande stabiliteten i tabell 10:s bild ligger ett ganska sammansatt mönster av förändringar. Tidsmässigt kan vi urskilja tre perioder. Först kommer en förändringsperiod 1930–1950 som kännetecknas av lant- och hushållsarbetsarnas drastiska minskning och av industriarbetarnas något mindre häftiga ökning. Sedan följer en period av relativ stabilitet, 1950–1965. De tidigare trenderna fortsätter visserligen, men i lugnare tempo. Slutligen en period av nya förändringar efter 1965, med en våldsamt ökning av de offentliga reproduktionsarbetarna och en minskning av industriarbetarnas antal och andel.

Innan vi frågar efter de politiska implikationerna av dessa förändringar, ska vi göra en uppdelning till. Denna gång ska vi skilja på löneformens olika position i den kapitalistiska ekonomins helhetsprocess. Härvidlag har vi att göra med tre huvudgrupper av lönetyper. En grupp av arbetare är anställda av arbetsgivare för vilka lönesumman är ett kapital som ska ge vinst genom arbetarnas merarbete. För en annan grupps arbetsgivare tas lönen från arbetsgivarens personliga inkomst, reventy, och lönearbetet ger den senare ingen ekonomisk vinst utan personlig bekvämlighet och tillfredsställelse. En tredje grupp hämtar sin lön ur statens (och kommunernas) inkomster, och det betalda arbetet har inte till (primär) uppgift att öka den offentliga arbetsgivarens inkomster utan att bereda trygghet och bekvämlighet m m åt medborgarna och/eller de styrande.

Tabell 13. Arbetarklassen uppdelad efter lönetyp 1930–1979. Tusental och andel av klassen som helhet.

Arbetarnas lön är för arbetsgivaren:				
	Kapital	Varav off.	Personlig reventy	Offentlig reventy
1930	1175	ca 15	195	145
	77%	1%	13%	9,5%
1950	1320	ca 30	85	225
	80%	2%	5%	14%
1965	1425	> 35	45	290
	80%	2%	3%	16%
1975	1365	ca 80	10	460
	74%	4%	0,5%	25%
1979	1245	ca 100 ^x	5	610
	67%	5%	0%	33%

Källor: tabellerna 10 och 11; För beräkningen av antalet arbetare anställda i offentliga bolag (inkl. Domänverkets skogsarbetare) har förutom folkräkningarna för angivna år och den FoB-anpassade AKU-undersökningen 1979 också använts: folkräkningarna 1940, 1960 och 1970, Statistisk Årsbok 1951, Statliga företag årgångarna 1966, 1976 och 1979, Industri 1978, Företagsräkning 1972, Luftfartsverket 1976 och 1979. För beräkningsmetoderna hänvisas till bilaga nedan.

x. Avser 1978.

***

Arbetarklassen i vid mening utgör vid 80-talets ingång drygt hälften av de förvärvsarbetande, nästan lika mycket som 1930. Men medan 1930 tre fjärdedelar av den var anställd av privat kapital, är nu bara drygt 60% det. De som hämtar sin lön ur offentliga skatter och avgifter är idag en tredjedel av

arbetarklassen, mot en tiondel 1930.

Indelningen efter lönetyp är inte bara en variant av nationalräkenskaper med rent ekonomisk innebörd. Här har den gjorts framför allt på grund av dess sociala och politiska betydelse. Lönetypen, eller om man så vill den ekonomiska anställningsformen, är ett av de ekonomiska förhållanden som strukturerar motsättningarna och konflikterna mellan arbetsgivare och arbetare. Det är den kapitalanställda arbetarklassen som är borgarklassens direkta motpol. Det är på exploateringen av den delen av arbetarklassen, som borgerlighetens makt och rikedom vilar. Det är i den anställningsformen som den direkta motsättningen kapital-lönearbete ligger. Arbetaren som betalas ur arbetsgivarens hushållsinkomst står också i en rent ekonomisk motsättning till sin (som regel) borgerlige arbetsgivare men har en marginell position i förhållande till den kapitalistiska ekonomin. De vars lön kommer ur offentlig reventy däremot kan ha en central plats i ekonomins och samhällets fungerande, men de står bara i en indirekt motsatsställning till kapitalet. Som stat är även en renodlat borgerlig stat en kristallisering av alla samhällsrelationerna. Staten/arbetsgivaren är inte bara den härskande klassens utan också i olik grad alla medborgares, vilka bidrar till statens inkomster och nyttjar de offentliganställdas arbete.

Från politisk och politisk-analytisk synpunkt är det främst två tendenser i den svenska arbetarklassens utveckling från 1930 till 1980 och dessas implikationer, som bör understrykas. Redan har vi understrukit att arbetarklassens relativa omfattning av befolkningen hållit sig i stort sett konstant. De två politiskt viktiga förändringarna har implikationer i motsatt riktning till varann. De ena är de *patriarkaliska arbetsförhållandenas försvinnande*. Ett mått härpå är andelen hushålls- och lantarbetare. Från en dryg fjärdedel av arbetarklassen 1930 har de patriarkaliskt dominerade arbetarnas antal sjunkit ner mot noll. Den tendensen innebär ökad självständighet gentemot arbetsgivaren och främjar klassens kollektivitet och enhet.

Den andra tendensen är *minskningen av de kapitalanställda*, från 4/5 av arbetarklassen 1965 till 2/3 inför 80-talets början. Den innebär en tendens till decentralisering eller diffusering av motsättningen kapital—arbete och främjar motsättningar och konflikter inom klassen. Om och hur denna senare tendens kan komma att få utlopp beror naturligtvis i hög grad på den fackliga och den politiska arbetarrörelsens handlande framöver.

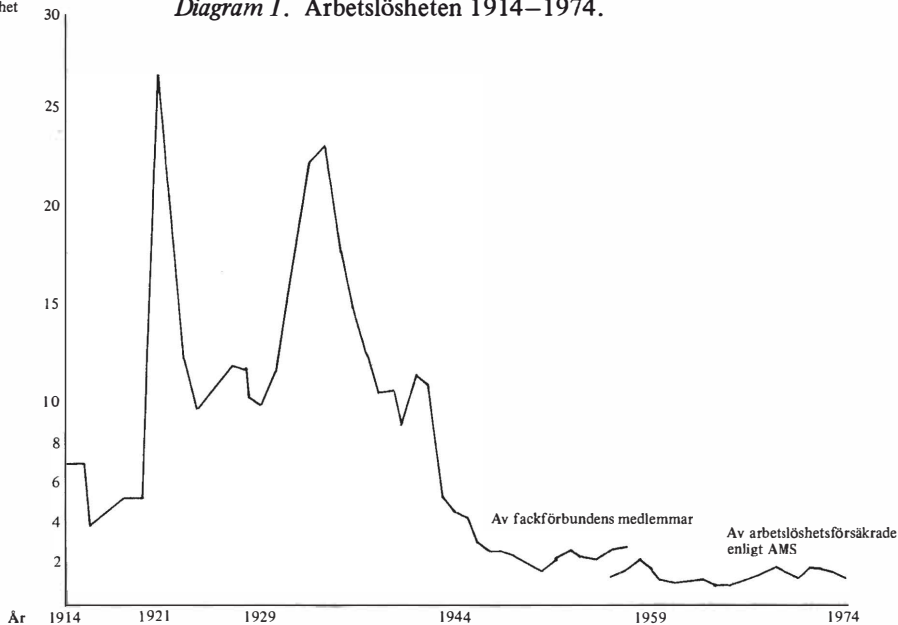
3.4. Den proletära erfarenhetens förändring

Klassernas situation och erfarenheter bestäms naturligtvis inte bara av deras arbete och ställning i den ekonomiska processen. Den här studien har ändå måst inskränka sig till dessa aspekter. Men en bild av klassernas utveckling sedan 1930 skulle kunna kallas missvisande, om den inte på något sätt visade den vattendelare som andra världskriget innebar i arbetarklassens läge, i Sverige liksom i andra utvecklade kapitalistiska länder.

Kapitalismen i det internationella systemets centrum tog en ny form och fart under och efter andra världskriget. För arbetarna innebär detta bl a, att massarbetslösheten försvann och att reallönerna steg snabbt och kontinuerligt, fram till den nu aktuella krisen. I politiskt och ideologiskt hänseende är det 30-talet, som innebär den stora vändningen i Sveriges moderna historia — i och med socialdemokratins regeringstillträde och Saltsjöbadsavtalet. I materiellt avseende är det andra världskriget och dess följder, som för med sig de stora förändringarna. Dessa tecknas nedan i diagramform.

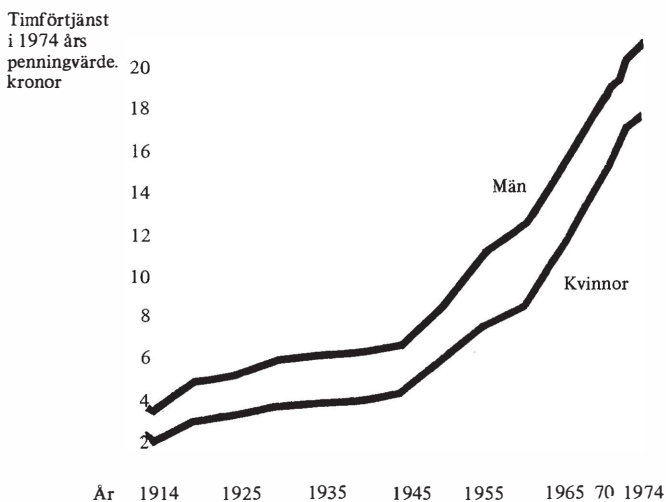
Arbetslöshet
i procent

Diagram 1. Arbetslösheten 1914–1974.

Källa: *Levnadsförhållanden Rapport 6*, tabell 4.5.

Diagram 2. Löneutvecklingen för vuxna arbetare inom egentlig industri 1914–1974.

Källa: SOS, *Levnadsförhållanden* Rapport 6, diagram 4.8. och tabell 4.10.

4. Mellanskikten: tillväxt och inre struktur

Liksom borgerligheten och arbetarklassen är mellanskikten en del, en bärare av det kapitalistiska produktionssättet. De kan därför inte utgöra en klass i marxistisk mening. Inom kapitalismen befinner de sig mellan de två polerna kapital och proletärt lönearbete. Därför är benämningen mellanskikt lämplig. Å ena sidan är de löntagare och arbetar åt och under kapitalet eller staten. Å andra sidan har de arbetsuppgifter och beslutsfunktioner delegerade till sig från arbetsgivaren. I enlighet därmed är deras löntagarställning differentierad från arbetarnas, individuella anställningsavtal, månadslön, bättre ekonomiska villkor med avseende på lön, semester, pension m m.

Mellanskiktens utveckling styrs av två grundläggande, sammellan delvis motsägelsefulla processer. Dels en tillväxtprocess, med kapitalismen har mellanskiktens antal vuxit. Denna tillväxt har sin grund i framför allt två tendenser. För det första en inre differentiering av kapitalets funktioner att anställa och avskeda, att leda och fördela och att göra profit på arbete. Med kapitalets centralisation och koncentration har dessa uppgifter vuxit enormt i omfång och kommit att läggas ut på anställda tjänstemän. För det andra har behovet av en utvidgad reproduktion av arbetskraften (i form av utbildning) och en ökad offentlig samordning av samhällets verksamheter lett till en ansvällning av de offentligt anställda mellanskikten.

Den andra fundamentala utvecklingsprocessen är en inre

omstrukturering mellan autonomisering och proletarisering. Ökningen av dem som har relativt självständiga arbetsuppgifter och från arbetsgivaren delegerade beslutsfunktioner betyder en tilltagande autonomisering av lönearbetet. Men som löntagare är också mellanskikten underkastade kapitalets och den offentliga byrå- och teknokratins proletarisering av lönearbetet. Dvs mellanskikten är underkastade en ständigt pågående inre omvandling varigenom delar av dem tenderar att proletariseras med avseende på arbetsuppgifter (helt underordnade), arbets-situation (kollektiv) och ekonomiska villkor (likartade arbetar-nas). På grund av denna inre differentiering talar vi om mellans-kikt i flertal. Tendensen till proletarisering av delar av mellans-kikten gör gränsen mellan dessa och arbetarklassen i vid be-märkelse flytande och ständigt diskutabel.

Vi ska i detta kapitel göra två slags analyser. Först ska vi se på mellanskiktens utveckling i samhällets fyra verksamhets-sfärer, och därefter ska vi försöka få fram hur mellanskikten står i förhållande till polerna borgerlighet och arbetarklass.

4.1. Mellanskikten i produktionen

De produktiva mellanskikten är tekniker av olika slag, arbets-ledare i produktion och transport och organisatörer och ombe-sörjare av transport och kommunikation. Eftersom det är ett kapitalistiskt samhälle vi analyserar, så skiljer vi ifrån dem som sysslar med dessa arbeten i offentliga verk och myndigheter. Det är mellanskikten i kapitalistisk produktion och transport vi intresserar oss för i detta avsnitt.

Tabell 14. Mellanskikt i produktion och transport 1930–1979.
Exkl. offentliga verk. 15–64 år.

	Tusental	Procent av samtliga löntagare i den produktiva sektorn
1930	60	5
1950	120	10
1965	235	17
1975	255	19
1979	ca 255 ¹	20-21

Källor: Folkräkningarna, Statistiska Meddelanden Am 1980:1.7., tabell nr 1.

***

Efter en snabb och under 50-talet accelererande tillväxt, har de produktiva mellanskiktens kurva planat ut efter 1965. Sedan 1975 står deras antal stilla. Sammantagna har de produktiva löntagarnas antal minskat med 100–125.000 personer efter sin kulmen 1965.

Liksom i fråga om arbetarklassen ger oss industristatistiken möjligheter till en mer preciserad bild av den produktiva sektorns utveckling.

Innan vi jämför industritjänstemännens utveckling med industriarbetarnas bör vi uppmärksamma den inre omfördelningen bland tjänstemännen. Den teknologiska fördjupningen och den ökade tekniska styrningen av produktionen har minskat de direkta arbetsledarnas andel. Mer överraskande är kanske att kontorspersonalens antal i förhållande till tekniker och arbetsledare har minskat.

Tabell 15. Tjänstemän i industrin 1930-1980. (Enligt 1969 års näringsgrensindelning, exkl. vatten- och kraftverk, exkl. anställda av offentlig myndighet.) Tusental.

	Totalt	Företagsledare	Tekniker	Arbetsledare	Kontorstjänstemän inkl. handelsresande
1930 ¹	48	6	—	15	27
1946 ¹	116	8	21	24	63
1950 ¹	136	9	28	28	71
1965	229	14	60	39	117
1975	245 ²	13	76	38	117
1980	237 ^{2,3}				

Källor: SOS Industri för angivna år och 1968, Statistiska Meddelanden Am 1980: 7.2.

P g a avrundningar blir totalsiffran inte alltid exakt lika med summan av sina delar.

Tabell 16. Kontorstjänstemän på 100 tekniker och arbetsledare inom industrin 1930–1975.

1930	180
1946	140
1950	127
1965	118
1975	103

Källa: tabell nr 15.

Från att ha varit nästan dubbelt så många 1930 torde kontorstjänstemännen 1980 vara högst lika många som teknikerna och arbetsledarna.

Vi kan också, för det tredje, i tabell 15 se en indikator på tendensen till proletarisering av industritjänstemännen. Vi kan nämligen rimligtvis anta att skillnaden i antal mellan företagsledare (som vi i denna undersökning räknar till borgarklassen) och övriga tjänstemän är ett index på skillnader i arbetsuppgifter, anställningssituation och ekonomiska förmåner. För att åskådliggöra denna tendens ska vi även ta med de företagsägare som, enligt statistiken, har 'sin huvudsakliga sysselsättning inom industrin'.

Tabell 17. Proportionerna mellan ägare, anställda företagsledare och övriga tjänstemän i industrin 1930–1975.

	Ägare	Företagsledare	Övriga tjänstemän
1930	... ^x	1	7
1946	1,2	1	13
1950	1	1	15
1965	0,3	1	16
1975	0,1	1	18

Källa: SOS Industri.

x. Uppgift saknas.

Siffrorna är inte helt jämförbara. 1930–50 har det inte gått att fränkskilja offentligt anställda tjänstemän, men deras antal måste vara ganska obetydligt, och konsekvenserna för tabellen blir små. Ägarnas försvinnande från industrin mellan 1965 och 1975 blir däremot inte obetydligt överdriven genom borttagandet av reparationsverkstäder m m ur industristatistiken fr o m 1968. Den förändringen har inte kunnat korrigeras ovan. Därför har de anställda företagsledarna och inte ägarna satts till 1 i tabellen. Det bör också beaktas, att industristatistiken har en bred definition av företagsledare, vilken även

innefattar chefer för fristående arbetsställen inom ett företag.

Trots statistikens brister är tendenserna säkra. Ägarna försvinner från den dagliga ledningen, ägandets makt förmedlas av och genom anställda företagsledare, avståndet mellan tjänstemännen och ägarna—företagsledarna växer.

Tabell 18. Tjänstemän på 100 arbetare inom industrin 1930—1980. (1969 års näringsgrensindelning, exkl. anställda av offentliga verk.)

	Alla tjänstemän (inkl. företagsledare)	Tekniker	Arbetsledare	Kontors-tjänstemän inkl. resande o. särskild försäljningspersonal
1930	11		— 3 —	6
1946	18	3	4	10
1950	22	4,6	4,6	12
1965	33	9	6	17
1975	37	11	6	17
1980	40			

Källor: tabellerna 3 och 15 ovan.

Tjänstemannaandelen inom industrin hade sin snabbaste ökning på 50-talet och i början av 60-talet. Sedan dess har den avsevärt mattats av, först och mest påtagligt på kontoret (utanför de tekniska avdelningarna). Industrins kontorstjänstemän hör till vad vi här kallat cirkulationssektorn. De har till uppgift att påskynda det investerade industrikapitalets omloppshastighet, genom inköp och försäljning och företagsadministration.

4.2. Mellanskikt i cirkulation, tjänster och reproduktion

Mellanskikten i cirkulationssfären omfattar inte bara inköpare, försäljare, bokförare och ekonomiska kalkylerare. Hit bör räknas alla de anställda på företagens kontor med uppgift att ta emot, registrera och vidareföra beställningar, befallningar och räkningar, dvs också telefonister, kontorister, sekreterare m fl. Cirkulationsarbetet är inte inskränkt till näringsgrenarna handel och banker. En stor del av det utförs på industri- och byggnadsföretagens egna kontor.

Tabell 19. Mellanskikt i cirkulationen 1930–1979. 15–64 år. Tusental.

1930	105
1950	240
1965	330
1975	390
1979	360

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

Vi har tidigare sett hur missvisande 50- och 60-talens borgerliga diskussion om arbetarklassens marginalisering och det post-industriella samhället var. Men i tabellen här ovan kan vi också se ett skäl till att den fick så stor spridning. 50-talet och det tidiga 60-talet upplevde en explosionsartad ökning av mellanskikten i cirkulationen. Därefter har deras ökning blivit mycket mer måttlig. På arbetskraftsundersökningarnas mera summariska yrkesredovisning och deras haltande jämförbarhet med folkräkningarna är beräkningen för 1979 ganska osäker. Men så mycket torde stå klart, att cirkulationens mellanskikt inte har ökat under 70-talets andra hälft. Sannolikt har deras antal snarare gått ner en aning.

Eftersom Sverige är ett kapitalistiskt samhälle, har vi definierat den produktiva sektorn som produktion för kapitalet, och cirkulationsfären är avgränsad av kapitalets omlopp. Den offentliga förvaltningens arbetare och mellanskikt möter vi i tjänste- och reproduktionssektorerna. Mellanskikten i offentlig tjänstearbete är dels tekniker och transportpersonal anställda i offentliga verk och myndigheter, dels dessas kontors- och förvaltningspersonal. De här två huvudgrupperna motsvarar företagssektorns produktions- och cirkulationsanställda. Härutöver finns en mindre grupp inom såväl privat som offentlig tjänstesektor: präster och predikanter, journalister, artister och fotografer, brandmän och civila tjänstemän i försvaret, civil bevakningspersonal, chefs- och förmanspersonal i hotell- och restaurangverksamhet, resebyråtjänstemän, resevärdinnor och portier.

Tabell 20. Mellanskikten i tjänstesektorn 1930–1979. 15–64 år. Tusental.

	Privat tjänst		Offentlig tjänst	
		Totalt	Varav i förvaltning	Varav i teknisk o transport-tjänst
1930	15	55	15	35
1950	35	135	50	70
1965	45	215	85	110
1975	60	310	175	110
1979	ca 70	ca 365	ca 210	ca 125

Källor: Folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

Den offentliga tjänstesektorn uppvisar hela tiden en snabb tillväxt. Men den inre fördelningen är också värd att notera, även

om beräkningarna är grova och behäftade med en betydande osäkerhetsmarginal. Fram till 1965 var tekniker, arbetsledare i offentliga verkstäder och tjänstemän inom samfärdslar fler än byråkrater och kontorister. Mellan 1930 och 1965 höll de en nästan jämförbar ökningstakt. Men sedan har byråkratin helt svämmat över, och dess expansion höll i sig även under senare delen av 70-talet. Ökningen av de privata tjänstemännen under senare år faller helt på bevakningsföretag och på anställda i massmedia, underhållning och kultur.

I reproduktionen av liv och arbetskraft möter vi mellanskikt som lärare, sjuksköterskor, anställda läkare och tandläkare, socialarbetare, psykologer, personaltjänstemän och föreståndare för offentliga kök. Hit har jag också fört ett par mindre grupper i offentlig tjänst, vilka närmast har med reproduktionen av själva samhällsordningen att göra, såsom fångvaktare och tullare. Andra grupper som har en absolut central och i kritiska lägen avgörande ställning i samhällsordningens reproduktion, här däremot skilts ut från mellanskikten som helhet. De bildar genom sin ställning en *särskild kategori*: åklagare, domare, polis och militär.

Tabell 21. Mellanskikt i reproduktionen 1930–1979.
15–64 år. Tusental

	Privat		Offentlig	
		Totalt	Undervisning	Sjukvård
1930	ca 5	70	45	15
1950	15 ¹	90 ¹	55	20 ¹
1965	25	155	90	45
1975	35	250	140	70
1979	ca 45	ca 300	ca 175	ca 80

Källor: Folkräkningarna, Allmän hälso- och sjukvård 1950, SM Am 1980:1.7.

Liksom arbetarna (tabell 9) har mellanskikten i offentlig reproduktion ökat kraftigt och kontinuerligt sedan 1950. De privat anställda i reproduktionen är främst sjuksköterskor hos privatläkare, på privata sjukhem och i privata företag, lärare i privata skolor (oftast specialskolor) och i företagsutbildning, personaltjänstemän och psykologer. Ökningen mellan 1975 och 1979 beror helt på en ökning av enskilt anställda lärare. Den *kan* vara skenbar, beroende på en för låg skattning av antalet i arbetskraftsundersökningen 1975. AKU 1975 ger nämligen för denna grupp, tvärtemot för flertalet andra, en lägre siffra än folkräkningen. Å andra sidan är det inte orimligt att besättningen på företagets personalavdelningar, vilka inte kan identifieras, ökat.

De enskilt anställda mellanskikten i produktionen har hela tiden varit anställda av kapital. Det enda undantaget är ett tusental sällskapsdamer 1930. Ett par tusen 'tjänstemän' i husligt arbete 1950 har ovan inräknats bland reproduktionsarbetarna. Flertalet av dem var barnsköterskor.

4.3. Mellanskikten 1930–1979: en helhetsbild

Låt oss nu sammanfatta mellanskiktens utveckling under de senaste femtio åren.

Tabell 22. Mellanskikten som helhet 1930–1979. Tusental och andel av befolkning och förvärvsarbete. 15–64 år.

	Tusental	Procent av förvärvsarb.	Procent av befolkningen.
1930	310	11	8
1950 ^x	645 ¹	22	14
1965 ^{xx}	1010	30,5	20
1975	1300	37	25
1979	ca 1395	39	26 ^{xxx}

Källor: tabellerna 14, 19–21.

x. Inkl. 9.000 tjänstemän med ospecificerade yrken.

xx. 1965 års siffra har justerats uppåt med 5000, se not.

xxx. Beräknat på korrigerat tal med hänsyn till skillnaden mellan FoB 75 och AKU 75.

* * *

Det är i övergången från mellankrigstidens ännu mycket agrara och hantverksbetonade samhälle, där hushåll och företag ännu inte var klart åtskilda, som mellanskikten våldsamt expanderar. Småborgare i stad och på landet och deras medhjälpande familjemedlemmar får maka åt sig till förmån för de nya löntagarskikten. Mellan 1930 och 1950 nästan fördubblas deras andel av befolkningen, en ökning som tagit de trettio åren sedan dess att uppnå.

Men räknad efter andelen förvärvsarbete har mellanskiptens ökning varit jämn och kontinuerlig över perioden. Mellan 1965 och 1975 var tillväxten i detta avseende något snabbare än genomsnittet.

Jämförda med arbetarklassen (tabell 11 ovan) är mellanskikten jämnare fördelade på de fyra verksamhetssektorerna. Den inre omfördelningen över tiden har också varit mindre. Men här har ändå skett intressanta förändringar. Mellanskiptens första stora utbredning sker inom kapitalets cirkulationssfär. Det är kontoret snarare än tekniken och produktionsstyrningen som växer. Från början av femtiotalet blir det sedan tvärtom, och i den inbördes fördelningen mellan produktion och cirkulation fortsätter den processen till mitten av 70-talet. Därefter vänder den. Andra hälften av 70-talet har inneburit en tillbakagång i den produktiva sysselsättningen (arbetare och mellanskikt) och på sin höjd ett stillastående i absoluta tal för tekniker och arbetsledare. Någon drastisk uppgång för den reproduktionen

Tabell 23. Mellanskiktens struktur 1930–1979. Tusental och procent av skikten som helhet.

	Produktion	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930	60 19%	105 34%	70 23%	75 24%
1950	120 18%	240 37%	170 26%	105 16%
1965	235 23%	330 33%	260 26%	180 18%
1975	255 20%	390 30%	370 28%	285 22%
1979	255 18%	360 26%	435 31%	345 25%

Källa: tabellerna 14, 19–22.

tiva verksamheten, som vi fann hos arbetarklassen, kan inte märkas hos mellanskikten. I absoluta tal har den hela tiden ökat, men mätt i relativ andel uppvisar sektorns sysselsättningen i U-formad kurva, med ett bottenläge 1950, samma år som för de reproduktiva arbetarna. Medan de produktiva arbetarnas klassandel hela tiden minskat, når de produktiva mellanskikten sin topp 1965.

En annan aspekt av mellanskiktens inre struktur är fördelningen mellan kapitalanställda och löntagare ur offentlig reveny, skattebetalda löntagare.

Tabell 24. Mellanskiktens fördelning på lönetyp. Tusental och procent av mellanskikten som helhet.

	Kapital- anställda	Anställda betalade av offentlig reveny
1930	185 61%	120 39%
1950	410 64%	225 35%
1965	635 63%	370 37%
1975	740 57%	560 43%
1979	730 52%	665 48%

Källor: tabellerna 14, 19–23.

Fram till mitten av 60-talet var mellanskiktsexpansionen framför allt en kapitalistisk affär, med centrum i företagen. Därefter har byråkratiseringen slagit igenom med stor kraft.

4.4. Har mellanskikten proletariserats?

Mellanskiktens expansion har varit en expansion av lönearbete, på bekostnad av företagande och av oavlönat hushållsarbete. Som sådan har den inneburit en ökning både av självständigt och helt underordnat lönearbete, av tekniska konstruktörer, kalkylerare och lärare likväl som av maskinskriverskor, stansoperatriser och andra i samma ställning. En viktig fråga, som vi då måste ställa och försöka besvara slutligen, blir: vilken av de båda tendenserna har varit starkast, den självständiga kvalificeringens eller proletariseringens? Det är ingen lätt fråga att besvara med statistiska källor enbart, eftersom den officiella

statistiken inte är direkt intresserad av och upplagd för den. Men vi kan pussla ihop en del olika indikatorer.

Ett sätt är att ta fram antalet vanliga kontorister, telefonister, postexpeditörer och bankkassörer och räkna ut deras andel av mellanskikten som helhet. Tillsammans utgör de det överväldigande flertalet av helt underordnade mellanskikt, och man skulle kunna finna skäl för att inkludera dem i arbetarklassen i vid mening. Kategorin är inte helt uttömmande för mellanskikt i proletariserad ställning. Hit hör också ritare och olika slag av tekniska biträden m fl. Samtidigt kommer en del personer med mer självständig ställning och en del med vissa arbetsledande funktioner sannolikt med i kontorsvarpet. Men trots allt bör vi på det här viset få fram ett mått av intresse, om än grovt.

Nu kompliceras bilden tyvärr ytterligare av att vi inte kan få fram tillräckligt detaljerade yrkesuppgifter ur folkräkningarna 1930 och 1950. Kontorister är där inte urskilda från andra tjänstemän på kontor. Vad vi kan göra då, om vi vill ha en historisk serie av lite längd, är att ta könsdiskrimineringen till hjälp. Vi antar att kvinnliga kontorstjänstemän är desamma som kontorister. Det antagandet om kvinnornas ställning är nog i huvudsak riktigt, och bekräftas av löne- och inkomststatistik. Däremot är det troligt att en del unga manliga tjänstemän också borde föras hit — av den sistnämnda statistiken att döma.

Summa summarum. Tabellen nedan bör konsumeras med en nypa salt, och troligen underskattas de proletariserade mellanskikten 1930 och 1950 något i förhållande till 1965 och 1975.

Tabell 25. Mellanskikt i proletariserad ställning 1930–1975. (Kontorister, kontorsbud, telefonister, postexpeditörer, bankkassörer).

Tusental, andel av mellanskikten, av de förvärvsarbete och av befolkningen 15–64 år.

	Tusental	Procent av mel- lanskikten	Procent av de för- värvsarb.	Procent av befolk- ningen
1930 ^x	55	18	2	1
1950 ^x	175	27	6	4
1965	245	24	7	5
1975	300	23	9	6

Källor: folkräkningarna, tabell nr 23.

x. Enbart kvinnor.

Efter alla osäkerhetsreservationer torde man kunna säga, att tabellen, och verkligheten bakom den, *inte* stöder hypotesen om en tilltagande proletarisering av mellanskikten sedan 1950. I så måtto föreligger en proletariseringstendens, att de underordnade delarna av mellanskikten har ökat sin andel av de förvärvsarbete och av befolkningen, men andra delar har vuxit minst lika mycket. Däremot kan man ganska säkert säga, att det skedde en inre proletarisering av mellanskikten mellan 1930 och 1950. Skillnaden är så pass stor, att den inte rimligen kan uppvägas av en eventuellt förbättrad ställning för mellanskiktsskvinnorna på kontoren.

En annan källa är den offentliga lönestatistiken. Sedan mitten av 40-talet rymmer den en uppdelning av tjänstemän efter kvalifikation eller ställning, en uppdelning som går tillbaka på SAF-statistik och löneavtal. Vid mitten av 50-talet grupperades materialet om, och i slutet av 70-talet infördes ånyo en delvis annorlunda indelning. Men vi kan få två tämligen jämförbara serier, en 1947–1952 och en annan 1956–1975.

Tabell 26. Kvalificerade och okvalificerade tjänstemän i industrin 1947–1952. Tusental och procent.

	Kvalif. teknisk personal	T u s e n t a l		Övriga i procent av samtliga
		Arbetsledare	Övrig teknisk personal	
1947	11,2	18,7	11,1	27
1952	13	24	12,7	25,6

	Kvalif. kontors- personal	T u s e n t a l		Övriga i procent av samtliga
		Övrig kontors- personal		
1947	13,6	35,3		72
1952	15,4	39,6		72

Källor: Lönestatistisk Årsbok 1946 och 1951.

Tabell 27. Kvalificerade och okvalificerade tjänstemän i industrin och byggnadsverksamhet 1956–1975. Tusental och procent.

	T u s e n t a l			
	Teknisk personal: ledande o. självst.	Teknisk personal: annan inkl. bitr.	Arbetsledare	Annan i procent av samtliga
1956	23,5	13	34	18
1965	27	27	51	26
1975	50	28	34	25
	Kontorspersonal: ledande o. självst.	Kontorspersonal: annan inkl. bitr.		Annan i procent av samtliga (för- säljare inkl. i summan)
1956	20	51		66
1965	28	77		66
1975	40	59		55

Källor: Löner del 1 1956, 1965, 1975.

Sedan blir statistiken fyrdelad, ledande ställning, självständigt arbete, annan utom biträdespersonal, biträden. En inspektion av lönetarifferna ger vid handen att snittet bör göras mellan de 'självständiga' och de 'andra'. Nu finns också en särskild kolumn för resande försäljare. De är nedan inräkade i totalsumman och förda till den högre delen av snittet. Vaktmästare, sjukvårdspersonal, skogs- och trädgårdsförmän är uteslutna ur alla beräkningar i detta sammanhang.

Igen finner vi, att vi knappast kan tala om en ökad proletarisering av mellanskikten under senare tid. För teknikerna kan en proletariseringstendens märkas mellan 1956 och 1965. Men andelen okvalificerad teknisk personal inom industri och byggnadsverksamhet var (enligt lönestatistiken) densamma 1947 som 1975, 25%. Vad kontorspersonalen beträffar går tendensen snarast i motsatt riktning, från 72,5% okvalificerade inom industri och byggnadsverksamhet 1947 till 66% 1965. Andelens nedgång mellan 1965 och 1975 torde dock till stor, kanske övervägande del eller rentav helt, bero på ökat deltidsarbete. Tabellerna ovan hänför sig till heltidsanställda. Det är ett förhållande som också har relevans för jämförelsen i tabell 25, vilken bara innefattar dem som arbetar minst halvtid.

Det är berättigat att ställa frågan vad benämningarna 'kvalificerat' arbete, 'ledande' och 'självständig' ställning osv egentligen betecknar. Vi kan inte vara säkra på att de enbart mäter arbetsuppgifternas karaktär. Till grund för dem ligger också fackliga förhandlingar och avtalsdefinitioner. För att enbart mäta en eventuell proletariseringstendens är detta dock föga relevant. Ett framgångsrikt fackligt motstånd mot en proletariserad definition av vissa arbetsuppgifter och yrkesgrupper är också exempel på en deproletariseringstendens.

En ökande del av mellanskikten är ju anställda inom den offentliga sektorn, och där kan vi göra mer preciserade avläsningar av proletariserings- eller autonomiseringstendenser. Vi kan för vissa år få fram uppgifter för preciserade yrkesgrupper

Tabell 28. Grupper av statstjänstemän 1957–1977.

	Antal kontorister ¹	Antal byrå-sekreterare ²	Procent kontorister av samtliga	Proportion byråsekr.: kontorister
1957	33.928	1181	11,9%	1:29
1969 heltid	41.161	2015	12,5%	1:20
1969 inkl. deltid	45.894	2106	12,3%	1:22
1977 heltid	41.539	4604	11,3%	1:9
1977 inkl. deltid	60.176	5088	13,7%	1:12

Källor: Tjänstemän i statlig och statsunderstödd verksamhet åren 1954–1957 tabell 28, Statstjänstemän 1969 del 2 tabell 9, Statsanställda 1975–1977 del 2 tabell 16.

Tabell 29. Anställda läkare, sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden 1930–1975.

	Antal läkare	Antal sjuksköterskor	Antal sjukvårdsbitr.	Proportioner läkare: sjuksköterskor: sjuk- biträden
1930	1.806 ^x	10.808	7.406	1:6,0:4,1
1950	3.768	18.733	28.032	1:5,0:7,4
1960	5.716	20.683	38.921	1:3,6:6,8
1975	14.154	37.569	122.098	1:2,7:8,6

Källor: folkräkningarna.

x. Anställda läkare har antagits utgöra samma procent, 83, av hela antalet som enligt 1940 års folkräkning.

liksom för totalantalet statstjänstemän (numera kallade löneplansanplacerade anställda).

Innan vi försöker sammanfatta några slutsatser av det inte helt entydiga materialet, ska vi göra en jämförelse till. En betydande del av den offentliga sektorns ansvällning har skett i sjukvårdssektorn.

Sammanfattningsvis. Mellanskiktens expansion innebär både en ökning av helt underordnat arbete i en alltmer kollektiv arbetssituation på stora kontor och en tillväxt av relativt självständigt lönearbete med möjligheter till personliga initiativ och/eller avgöranden. Det är en sammansatt utveckling som dåligt överensstämmer såväl med en snäv marxistisk som med en yvig borgerlig uppfattning. Men det är en utveckling som kan och enligt min mening bör analyseras och förstås inom ramen för det perspektiv Marx och Lenin drog upp, dvs produktivkrafterna, kapitalet och dess produktionsförhållanden, staten. Det är bara det, att den historiska materialismen, lika lite som någon annan vetenskap, kan stanna vid sina klassiker. Ung må världen ännu vara, som den radikale norske författaren Nordal Grieg skrev, och det gäller nog även nu mer än fyrtio år efteråt.

Ett skede av mellanskiktens tillväxt åtföljdes av en tilltagande inre proletarisering. För skikten i dess helhet synes så ha varit fallet till 1950 eller slutet av 40-talet. För tekniker i industrin märks en sådan tendens fram till 1965. Därefter har autonomiserings- och proletariseringstendenserna i det stora hela tydligt löpt ganska parallellt. Men utvecklingen har varit olika på olika områden. Inom den offentliga förvaltningen har det blivit klart färre kontorister per byråkrat sedan 1957. Samma tendens finner vi inom vårdsektorn. Alltsedan 1930 har läkarna, som löne- och utbildningsmässigt är placerade i mellanskiktens högsta pinnhål, blivit fler i förhållande till sjuksköterskorna. Fast inom den sektorn har det också skett en proletarisering, i och med sjukvårdsbiträdenas – arbetarklas-

sens — ökning i relation till de två mellanskiktsgrupperna.

Mellanskikten har inte blivit en central, 'modererande', social och politisk kraft i samhället. Däri har de borgerliga ideologerna haft fel. Det står klart, särskilt mycket i Sverige, i både fackförenings- och partimönster. Men, å andra sidan, mellanskiktens ökning kan inte förstås med bara ett tillägg till Marx hypotes om kapitalistiska samhällens sociala polarisering — ett tillägg om en ny fas i proletariseringstendensen, denna gång av mellanskikten.

I avsnitt 3.4. visade vi på det andra världskrigets vattendelning av den klassiska proletära erfarenheten, av fattigdom och otrygghet. Autonomiserings- och kvalificeringstendenserna i mellanskiktens ansvällning ger oss anledning att åtminstone nämna en annan förändring. Nämligen möjligheten till individuell förändring genom att byta sig upp till mellanskiktsställning. Det har uppskattats, att av manliga arbetare som 1950 var mellan 20 och 29 år kom omkring hälften att flytta ut ur arbetarklassen under sitt ekonomiska liv.²⁰ Några blev väl egna företagare, men de flesta hamnade i mellanskikten, som arbetsledare, tekniker eller något annat. Samtidigt fyllde böndernas barn på den urbana arbetarklassen.²¹ Längre fram, i avsnitt 8.2., ska vi se på sociala rörlighetsprocesser mellan 1965 och 1975.

5. Småborgerligheten

Småborgare i marxistisk mening är en som producerar varor — produkter eller tjänster — direkt för en marknad och alltså inte är lönearbetare åt någon kapitalägare. Detta betyder i en marknadsekonomi att småborgare är egna företagare utan anställda eller med så få anställda att det inte ändrar på förhållandet att företagaren själv främst är varuproducent och inte kapitalägare och företagsledare.

Det överväldigande flertalet företagare vi möter i folkräkningarna är småborgare. Den egentliga borgarklassen är en mycket liten klass. Gränsdragningen mellan borgare och småborgare är ibland osäker och diskutabel, och det är därför befogat att redovisa alla företagare sammantagna. Eftersom de flesta är småborgare, placerar vi den redovisningen i detta kapitel.

5.1. Företagarnas utveckling 1855–1979

Jämförbarheten mellan arbetskraftsundersökningen och folkräkningarna är extra osäker vad gäller företagare (utan anställda). Så mycket är i alla fall klart, att den snabba minskningen av antalet företagare efter 1950 stannat av under andra hälften av 70-talet. I stället har de ökat en del igen, vilket framgår som säkert om man följer arbetskraftsunder-

Tabell 30. Företagare 1930–1979. Tusental och procent av förvärvsarbete och befolkning 15–64 år.

	Tusental	Procent av förvärvsarb.	Procent av befolkningen
1930 ¹	500	18	12
1950	515	17,5	11
1965	335	10	6,5
1975 ²	230	7	4
1979 ³	ca 245	7	ca 4,5

Källor: folkräkningarna (totalräkningen 1965)

sökningarna år för år. Företagarna har alltid varit en mycket liten klass, en åttondel av befolkningen 1930, en tjugofemtedel idag. Egentligen är de och har varit ännu färre än vad tabellen utvisar. Många 'företagare' ovan är egenanställda arbetare – t ex hantverkare – eller deltids- och säsongarbetare med ett litet jordbruk.

Den minskning av småborgerligheten och egenföretagarna som Marx förutspådde för mer än hundra år sedan har visat sig riktig. Men det har varit en mycket senare och långsammare process än vad Marx antog. I absoluta tal kulminerade antalet företagare i Sverige så sent som 1940, fast deras andel då hade gått ner något. Med hjälp av Sten Carlssons ingående men anorlunda upplagda studie över den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866, kan vi göra en beräkning av företagarnas andel av befolkningen för en längre tidsperiod. I enlighet med folkräkningarna men till skillnad från Carlsson räknar vi in torparna och ägarna av jordbrukslägenheter bland företagarna. De var visserligen inte självständiga företagare utan hade särskilda skyldigheter mot sina herrar. Men å andra sidan förfogade de över produktionsmedel (jord och kreatur), och för stataren och drängen var att bli torpare en väg till småborgerligt (relativt) oberoende. Till skillnad från tidigare tabeller tar vi här med alla företagare oavsett ålder.

Tabell 31. Företagarnas antal och andel av befolkningen över 15 år 1870–1975.

	Tusental	Procent	Exkl. osjälvst. jordbrukare. Procent.
1870	480	17,5	12
1900	545	16	12
1930	600	13	12
1940	650	13	12
1950	600	11	10,5
1965	385	6	... ^x
1975	250	4	... ^x

Källor: 1870 och 1900 Carlsson (1966) a.a. tab. 4 o. 24, folkräkningarna.

x. Uppgift saknas, men siffran torde vara densamma som för kolumn 2.

* * *

Företagande har alltid varit en mansdominerad sysselsättning, och företagarnas sociala ställning har förmedlats och förstärkts inte bara av deras förfogande över produktionsmedlen och deras kontroll över anställda lönearbetare. Den har också vidgats genom företagarnas position som fäder och äkta män. Klassmakten har förstärkts av patriarkatets makt. Därför kan det ha sitt intresse att beräkna företagarnas andel av den vuxna manliga befolkningen. Då kan vi också ta en förindustriell folkräkning som utgångspunkt, 1855 års, vilken enbart redovisar män.

Tabell 32. Manliga företagares antal och andel av den manliga befolkningen över 15 år 1855–1975.

	Tusental	Procent	Exkl. osjälvst. jordbrukare. Procent.
1855	410	39	25
1870	440	34	20,5
1900	480	29	22,5
1930	500	22	20
1940	540	21,5	20
1950	515	19	18
1965	345	11	... x
1975	215	7	... x

Källor: för 1855–1900 Carlsson (1966) a.a. tab. 4 o. 24, folkräkningarna.

x. Uppgift saknas, men torde sakna betydelse, dvs samma tal som kolumn 2.

***

Fram till den industriella revolutionen upplevde Sverige en betydande förindustriell och förkapitalistisk proletariseringssprocess. Industrikapitalismens genombrott, som i Sverige också sammanföll med en enorm utvandring, främst till USA, betydde länge snarare en annan *form* än en ökning av proletariseringen. Det fanns ett sakligt underlag för en del av revisionisternas argument i debatten om marxismen i början av seklet. Det är de redan delvis proletariserade skikten inom jordbruket som minskar, från 13,5% av den vuxna manliga befolkningen 1870 till 6,5% 1900 och sedan till 2% 1930. De självständiga jordbrukarna och övriga företagare ökar till en början sin andel av befolkningen.

Mellan sekelskiftet och 1930 ökar antalet kvinnliga företagare kraftigt, medan männen sakta proletariseras. Det tjugonde århundradets tredje kvartssekel är de svenska företa-

garnas stora tillbakagång i antal i modern tid. Det är då som det småborgerliga patriarkatet tappar det mesta av sin mark.

Eftersom torparna och de andra självständiga jordbrukarna har försvunnit inte bara i statistiken utan även i verkligheten, kan 1975 års 7% jämföras med 1855 års 25% och med 1950 års 18%. Det är det opersonliga kapitalet och staten och lönearbetet åt dem som till slut har intagit småborgerlighetens domäner.

Den största gruppen företagare har alltid funnits inom jordbruk med binäringar (trädgårdsskötsel, skogsbruk, fiske). Vi ska därför se på hur jordbrukarnas antal och andel av företagarna utvecklats.

Tabell 33. Företagare i jordbruk med binäringar 1930–1975. Tusental och procent av samtliga företagare oavsett ålder.

	Tusental	Procent av samtliga företagare
1930	390	65
1950	345	57,5
1965	185	48
1975	95	38

Källor: folkräkningarna, tabell nr. 31.

Jordbrukarnas andel av företagarna har minskat mellan 1975 och 1979, men arbetskraftsundersökningens siffror är inte helt jämförbara med folkräkningens. För 1975 anger AKU jordbrukarnas andel av företagarna till 43% och 1979 till 41%.

Det mest anmärkningsvärda med tabellen ovan kommer fram, om vi jämför den med tabell 2 och siffrorna för lantarbetarnas utveckling. Jordbrukarna har minskat, men i mycket långsammare takt. Bakgrunden till det är en utveckling av småborgerligheten som Marx inte förutsåg. Nämligen det små-

borgerliga familj jordbrukets konkurrenskraft, ja överlägsna konkurrensförmåga gentemot kapitalistiskt jordbruk med anställda lönearbetare. Detta faktum, som håller för merparten av de grödor och den kreatursskötsel som förekommer i Sverige och i flertalet länder med tempererat klimat, har sin grund i en teknologisk utveckling helt annorlunda industrins. Jordbruksmaskinernas utveckling, åtminstone fram till idag, har inte gett några påtagliga fördelar för en stordrift bortom eller påtagligt bortom den arbetskraft som en familj kan ställa upp med. Och inom den ramen för relativt småskalig produktion är den småborgerliga produktionen överlägsen den kapitalistiska i konkurrenskraft, eftersom den förra till skillnad från den senare inte behöver ge avkastning både för löner och profit, utan bara 'lön' åt brukaren själv.²² I och med att lantarbetarlönerna, genom hård facklig kamp och genom efterfrågan på industriarbetare, kommit upp i närheten av den allmänna lönenivån, har denna jordbrukets särart slagit igenom i klasstrukturen.

Lantarbetarnas fackliga organisering lyckades först på 30-talet, och först under efterkrigstidens högkonjunktur kunde resten av näringslivet suga upp merparten av jordbruksproletariatet. I tabell 2 såg vi hur lantarbetarnas antal mer än halverades mellan 1930 och 1950. Från 1950 kan vi i folkräkningarna följa utvecklingen av företagare med och utan anställda. Låt oss först se på vad som hänt inom jordbruket.

Tabell 34. Företagare med och utan anställda inom jordbruk med binäringar 1950–1975. Tusental. Oavsett ålder.

	Utan anställda	Med anställda	Procent med anställda av samtliga
1950	242	105	30
1965	171	13	7
1975	80 ¹	16	17

Källor: folkräkningarna.

Bakom tabellens siffror ligger en dubbel process. Dels har de minsta jordbruken försvunnit, vilka aldrig hade några anställda, dels har de medelstora och större jordbruken, utom de allra största, slutat att använda lejd arbetskraft. Den förstnämnda tendensen började i riksgenomsnitt för länge sedan, men började i Norrland först på femtiotalet. Där ökade i stället de minsta enheterna – de med högst fem hektar åker – fram till 1944. Så sent som 1956 var de i Norrbotten och Jämtland fler än år 1932. Mellan 1956 och 1966 var minskningen av de minsta jordbruksenheterna, upp till 10 ha, dramatisk, för att därefter plana ut. Samtidigt har jorden koncentrerats. Jordbruken med högst 10 hektar åker har minskat från 212.000 1932 till 53.000 1978, medan de över 30 hektar har ökat från 18.000 till 33.000.²³ Marknadsekonomins koncentrationstendenser präglar också jordbruket, fastän här utan proletarisering. Eller, rättare sagt, proletariseringseffekterna av jordens koncentration exporteras till andra sektorer av ekonomin, där lönearbetarnas antal ökat.

Folkräkningen 1930 har ingen generell uppdelning av företagare i med och utan anställda. Men inom branscherna industri och hantverk, inklusive byggnadsverksamhet, finns en sådan uppdelning, som vi kan använda oss av för att få ett längre tidsperspektiv.

Tabell 35. Företagare inom industri och hantverk (inkl. byggnadsverksamhet) med och utan anställda 1930–1975.

Tusental oavsett ålder.

	Utan anställda	Med anställda	Procent med anställda av samtliga
1930 ¹	59	38	39
1950	67	47	41
1965	53	29	35
1975 ²	40	15	37

Källor: folkräkningarna. (1965 totalräkningen).

Det är först efter 1965 som småföretagarna med anställda kraftigt minskar. I alla branschgrupper utanför jordbruket ökar faktiskt antalet företagare mellan 1930 och 1950.

Tabell 36. Företagare utanför jordbruk 1930–1975. 15–64 år, tusental och andel av befolkningen.

	Tusental	Procent
1930	190	5
1950	230	5
1965	180	3,5
1975	145	3

Källor: folkräkningarna.

5.2. De fyra sfärernas företagsamhet

Liksom för arbetarklassen och mellanskikten ska vi också för företagsamheten – borgerlig och småborgerlig – se på fördelningen mellan samhällets olika verksamhetsfärer.

Tabell 37. Företagare i produktionsfären 1930–1979. 15–64 år.

	Tusental	Procent av samtliga företagare	Företagare i produktionen utanför jordbruket. Tusental
1930	410	82	100
1950	410	80	125
1965	255	75	100
1975	160	70	75
1979	ca 160	65	75

Källor: folkräkningarna, S M A m 1980:1.7.

Här liksom förut har antagits att folkräkningssiffran för 1975 är mer jämförbar med tidigare folkräkningar, och talen för 1979 justerats med hänsyn till skillnaderna mellan folkräkningen och arbetskraftsundersökningen 1975. AKU ger annars både högre tal och högre andel för företagare i produktionssektorn, 175.000 1979 resp. 69–70% (beroende på uppskattningen av delägande medhjälpare) och för 1975 74%. De flesta produktionsföretagarna utanför jordbruket är hantverkare – numera främst i byggnadsverksamhet – reparatörer, åkare och åkeriägare. De senare har ökat i antal sedan 1930.

Cirkulationens företagare är huvudsakligen handlare av skilda slag. Deras antal höll sig konstant fram till 50-talet och t o m ökade något i åldern under 65 år men har sedan blivit färre i och med handelns koncentration. Deras antal är betydligt färre än i flertalet andra utvecklade kapitalistiska länder.

Tabell 38. Företagare i cirkulationen 1930–1979. 15–64 år.

	Tusental
1930	65
1950	70
1965	50
1975	40
1979	(ca 45)

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7. (justerade siffror).

I tjänstesektorn möter vi företagarna framför allt som hotell- och restaurangägare, frisörer och artister. Reparationstjänster är i enlighet med äldre folkräkningar men till skillnad från 70-talets förda till den produktiva sfären.

Tabell 39. Företagare i tjänstesektorn 1930–1979. 15–64 år.

	Tusental
1930	20
1950	30
1965	25
1975	25
1979	ca 35

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7. (justerade siffror).

Möjligen ska en del av ökningen inom tjänstesektorn mellan 1975 och 1979 egentligen föras till produktions- och cirkulationssfärena, reparatörer och tekniska konsulter resp. mäk-lare. Den tillgängliga statistiken tillåter inte en sådan uppdel-ning.

Företagare i reproduktion, slutligen, är icke-anställda lä-kare, tandläkare, sjukgymnaster och lärare. De har alltid varit mycket få i Sverige. Antalet har hållit sig kring 4–5.000 under hela undersökningsperioden.

5.3. Medhjälpande familjemedlemmar: den patriarkaliska klasstrukturens upplösning

En av de största förändringarna i den svenska klasstrukturen sedan 1930 är hemmasönernas och hemmadöttrarnas försvin-nande. De figurerar i folkräkningarna som medhjälpande familjemedlemmar till företagare. Sin största betydelse har de alltid haft inom jordbruket, och 1930 var de 50% fler än anta-let lantarbetare.

De kriterier enligt vilka medhjälpande familjemedlemmar har räknats som förvärvsarbetande har växlat, nästan mellan varje folkräkning. Men förändringarna har framför allt gällt sättet att bedöma företagarrhustrurnas arbete utanför hushål-

let. Detta har sannolikt ökat i jordbruket, i och med mindre familjer, hushållets rationalisering och lantarbetarnas försvinnande från de flesta gårdar. Men samtidigt har statistiken blivit alltmer inklusiv. Ett annat komplikationsmoment är att en del företagarrustrur juridiskt blivit delägare i vad som i realiteten ändå är mannens företag, och behandlingen därav har varit olika i SCBs 70-talsstatistik.

Summa summarum, vi ska inte borträkna de företagarrustrur som folkräkningarna ansett vara förvärvsarbetande medhjälpare. Men för jämförbarhetens skull ska vi först enbart räkna på alla övriga medhjälpare. Det är desto mer påkallat som folkräkningen 1930 inte alls tog med företagarrustrur.

Tabell 40. Medhjälpare familjemedlemmar till företagare 1930–1975. Företagarrustrur exkluderade. 15–64 år.

	Tusental		Procent av befolkningen
	Totalt	Män	15–64 år
1930	350	177	9
1950	110 ¹	98	2
1965	47	36	1
1975	... ^x	4	0,1

x. Uppgift om medhjälpare kvinnors civilstånd saknas.

Nästan alla torde vara gifta/sammanboende.

Källor: folkräkningarna.

***

Nu tillämpade 1930 års folkräknare mycket schablonmässiga regler i sin klassificering av medhjälpare familjemedlemmar. Ingen egentlig uppdelning gjordes mellan hemmadöttrar som arbetade i hushållet och som hjälpte till i företaget. För att få ett säkrare underlag för en bedömning av förändringen mellan 1930 och 1950 ska vi därför räkna samtliga familjemedlemmar

till företagare utom deras hustrur och barn under 15 år. Tendensen står sig, men framstår då som något svagare.

Tabell 41. Företagares medhjälpande och övriga familjemedlemmar över 15 år. (Exkl. företagarhusstrur.) 1930–1950.

	Tusental
1930	470
1940	400
1945	320
1950	240

Källor: folkräkningarna

Vi såg ovan hur det var efter 1950 som antalet företagare minskade kraftigt. Men dessförinnan hade en stor social omvandling ägt rum. Den ökning av giftermålsfrekvensen, ökning av hemmafruarna, sänkning av giftermålsåldern, ökning av arbetarklassen utanför jordbruket och av mellanskikten som vi tidigare noterat har häri en stor del av sin bakgrund. Vi finner i tabell 40 ytterligare belyst och understruket ett resonemang som drivits ovan. Till skillnad från Marx allmänna formuleringar i Kommunistiska Manifestet och i kapitlet om den sk ursprungliga ackumulationen i Kapitalets första band har proletariseringprocessen inte gått rätlinjigt från självständiga egendomsägare till underordnade lönearbetare. I minst lika hög grad innebar proletariseringen också patriarkatets upplösning. Med andra ord, klasstrukturens utveckling måste analyseras och förstås i relation till familjen, till kön och generationer.

Med starka reservationer för den dåliga jämförbarheten mellan olika år ska vi till slut tabulera samtliga medhjälpande efter de olika sektorena i samhället. Linjen i utvecklingen kan vi betrakta som säkerställd, men siffrorna bör avnjutas med en kraftig nypa salt. Observera att tabellerna 42 och 43 inte är direkt jämförbara med tabell 40, eftersom den senare uteslutit

företagarhustrur, den stora gruppen medhjälpande fr o m 1965.

Tabell 42. Medhjälpande i produktionen 1930–1979. 15–64 år.

	Tusental	Varav i jordbruk m. binärningar
1930	340	325
1950	110	95
1965	105	95
1975	35 ¹	30 ¹
1979	25 ²	25 ²

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

Tabell 43. Medhjälpande i cirkulation, tjänster och reproduktion 1930–1979. 15–64 år. Tusental.

	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930	8	1	0
1950	11	1	0
1965	14	3	0,5
1975	4	3	0
1979	1	1	0

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

5.4. Småborgerlighetens utveckling – en klass i kräftgång

Den utredning och diskussion som hittills varit i detta kapitel har varit relevant för analysen både av bourgeoisien och småborgerligheten. När vi nu ska dra fram den senare som klass, så måste jag hänvisa läsaren också till nästa kapitel. En liten del av företagen tillhör nämligen borgarklassen, och hur de räknats ifrån kommer att redovisas i nästföljande avsnitt.

Förutom borgarna bör vi ur småborgerligheten vidare utsluta icke anställda yrkesutövare i förkapitalistiska produktionsförhållanden, i produktionssätt som inte bestäms av marknadsekonominns lagar. En sådan kategori är samiska renägare, nomadlappar som folkräkarna 1930 kallade dem. Men i de stora talen försvinner de, så vi låter den utslutningsoperationen vara i tabellerna nedan. 1930 utgjorde de ca 900 företagare och 1975 400. En större grupp, däremot, är 1930 års torpare, en sista rest av gamla feodala förhållanden. Dagsverkskyldigheten för dem avskaffades först under andra världskriget. I ålder under 65 år var de 1930 15.000, med medhjälpande 25.000, dvs 0,9% av de förvärvsarbetande och 0,6% av befolkningen.

Medhjälpande familjemedlemmar till småborgare är knutna till småborgarklassen med patriarkatets band, och deras livschanser är i hög grad bestämda därav. De bör därför inkluderas i klassen, men vi ska redovisa dem för sig.

Tabell 44. Småborgerligheten 1930–1975. 15–64 år. Tusental.

	Totalt	Varav medhjälpande familjemedlemmar
1930	775	330
1950	600	120
1965	440	120
1975	260	40

Källor: folkräkningarna. För frånräkningen av borgerligheten se nedan kapitel 6.

***

Tabell 45. Småborgerlighetens andel av förvärvsarbete och befolkning. 15–64 år. Källor, se tab 44.

	Procent av förvärvsarbete	Procent av befolkningen
1930	28	19
1950	20	13
1965	13	8,5
1975	7,5	5

Småborgerligheten är en klass i uppbrott. Men som vi fann i tabell 30 ovan har dess kräftgång stannat av under andra hälften av 70-talet. Tyvärr är arbetskraftsundersökningens redovisning för grov för att vi för 1979 ska kunna dela upp borgare och småborgare, men tendensen är klar, eftersom de förra bara utgör en ringa del av företagens numerär.

En stor del av småborgerligheten står arbetarklassen mycket nära i socialt avseende. De är småbrukare med ibland tillfälligt lönearbete, fiskare, egenanställda hantverkare och andra arbetare. Fram till 1965 reducerades de långsammare än småborgerlighetens huvudskikt, men sedan har småbrukerdöden gett det utslag som framgår av nästa tabell.

Tabell 46. Småborgerlighetens halvproletära skikt 1930 och 1975.

	Tusental	Procent av befolkningen	Procent av småborgerligheten
1930	340	8	44
1975	105	2	40

Källor: folkräkningarna, Jordbruksstatistisk Årsbok 1979.

Till sist ska vi för småborgerligheten liksom för övriga klasser göra en fördelning på vad vi kallat samhällets verksamhetsfärer.

Tabell 47. Småborgare inom produktionen 1930–1975. 15–64 år. Tusental.

	Totalt	Jordbruk m. binärningar
1930	695	580
1950	500	375
1965	350	250
1975	190	110

Källor: tabellerna 37 och 42 samt beräkningar av bourgeoisie i kapitel 6 nedan.

Tabell 48. Småborgare inom cirkulation, tjänster och reproduktion 1930–1975. 15–64 år. Tusental.

	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930	60	20	ca 5
1950	65	30	ca 5
1965	55	25	ca 5
1975	40	25	ca 5

Källor: tabellerna 38, 39 och 43 samt beräkningar av bourgeoisie i kapitel 6 nedan.

***

Det är jordbruket som svarar för nästan hela småborgerlighetens tillbakagång. I absoluta tal är minskningen mellan 1930 och 1975 cirka 515.000. Härav faller inte mindre än 490.000 på jordbruket. Samtidigt har, som vi noterat ovan, jordbruket själv försmåborgerligats i och med lönearbetets nära nog försvinnande där.

6. Borgarklassen

6.1. Fåtalets storlek

Till antalet har bourgeoisien alltid utgjort en ytterst liten minoritet av befolkningen. Det gör att folkräkningar och liknande socialstatistik är alltför trubbiga instrument för att fånga den borgerliga klassen och dess utveckling. Den som skriver det håller på med en socialhistorisk studie av borgerligheten i Sverige under det senaste seklet, men det är ett ännu oavslutat projekt.

I detta kapitel ska vi i stället bara fullfölja vandringen i de senaste femtio årens folkräkningar och plocka upp vad vi kan få fram av borgerligheten därmed. Det inledande stycket är bara avsett att understryka begränsningen i den bild av den borgerliga delen av klasstrukturen som vi på detta sätt kan gripa.

De medlemmar av borgerligheten vi kan hitta i folkräkningarna och i företagsstatistiken är dels ägare och drivare av företag över en viss storlek, dels formellt anställda företagsledare, vars uppgift det är att leda företag efter kapitalackumulationens principer. Folkräkningen 1930 var mer intresserad av den här frågan än senare räkningar. Den urskiljer uttryckligen godsägare, grosshandlare och andra större företagare från mindre. De förra är definierade som företagare med fler än fyra anställda. Också anställda direktörer och dispen-

ter för handels- och industriföretag dras fram som en särskild grupp. 1950 är beteckningarna mera anonyma, men vi får uppgifter om företagare med olika antal anställda och jordbrukare med gårdar av olika storlek. Däremot får vi inga uppgifter om företagsledare. Det senare ger yrkesuppgifterna i 1965 och 1975 års folkräkningar, men i stället får vi inte reda på arealstorlek eller antal anställda. Dessa uppgifter kan dock inhämtas från andra officiella statistiska publikationer. Men hopskarvandet av olika slags statistik innebär alltid en viss osäkerhets- och felmarginal.

Till borgerligheten är nedan förda: Inom jordbruket, 1930 års godsägare och större hemmansägare, därefter jordbrukare med mer än 100 hektar åker, en gräns som markerat att lönearbetare stått för den största arbetsinsatsen. På grund av deras centrala placering i kapitalackumuleringen har alla gross- eller partihandlare och likställda (enligt 1950 års folkräknare) och bankirer räknats in. För övriga företagare har antalet anställda varit avgörande. Som nämnts drog SCB 1930 gränsen vid fler än fyra anställda, en gräns som jag försökt respektera också i det senare materialet. Till borgerligheten har slutligen också förts medhjälpande familjemedlemmar till enligt ovan definierade borgerliga företagare.

Tabell 49. Borgarklassen 1930-1975. 15-64 år.

	Tusental	Procent av förvärvsarb.	Procent av befolkningen
1930	50	2	1
1950	(35) ^x	1	1
1965	45	1	1
1975	30	1	0,6

x. Uppgift om anställda företagsledare saknas.

Källor: folkräkningarna, Jordbruksräkningen 1932, Jordbruksstatistisk Årsbok, Statistiska Meddelanden Fi 1968:10 och F 1977:13.

Av samtliga är de anställda företagsledarna 4.000 1930, 26.000 1965 och 19.000 1975. Tyvärr kan det inte antas att SCBs klassificeringar av dem varit helt konsekvent. Vi kan vara säkra på att deras antal ökat sedan 1930, men minskningen efter 1965 kan eventuellt vara en effekt av ändrad statistisk kodning. De medhjälpande familjemedlemmarna var 8.000 1930, 1.000 1950 och 1965. 1975 har de så gott som försvunnit. De borgerliga företagarnas antal har gått ner under 1930 års nivå först efter 1965. Mellan 1930 och 1950 ökade de, utanför jordbruk och grosshandel, från cirka 14.000 till omkring 20.000 (oavsett ålder). 1965 fanns det knappt 12.000 företag utanför jordbruket ägda av fysisk person (alltså inte bolag) med minst 5 anställda, 1975 bara drygt 3.000 med 5 eller fler 'årsverken', dvs 4 heltidsanställda eller fler.

Tabell 50. Borgerligheten i samhällets sektorer 1930–1975. 15–64 år. Tusental.

	Produktion	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930	33	14	3	0
1950	19	16	1	1
1965 ¹	25	16	6	0
1975	17	10	3	0

6.2. Kapitalmaktens omfång

Kapital och stat och deras inflytande går naturligen in i varandra i ett land som Sverige. Hela den offentliga sektorn är beroende av det privata näringslivets vinster för sysselsättning, inkomster och bytesbalans med utlandet. Å andra sidan är kapitalets makt och betydelse i samhället förmedlad och beskuren av offentlig anställning, inkomstöverföringar via budgeten, lagstiftning och bestämmelser. Inte särskilt olika former av ömsesidigt beroende och dito påverkan råder mellan å ena si-

dan privatkapitalet och å den andra fackföreningar, konsumtions- och bostadsrättsföreningar och andra kooperativ. Att utreda sammanhangen och de olika krafternas styrka i detta mönster ligger utanför ramen för denna undersökning. Men vi kan ge några indikatorer på kapitalmaktens omfång i det svenska samhället.

En värdefull källa är då de stora företagsräkningarna, 1931, 1951 och 1972. De ger uppgifter om hela företagssektorn utanför jordbruket, och den sistnämnda ger oss dessutom data om den offentliga förvaltningssektorn. Eftersom jordbruket i Sverige i modern tid haft en övervägande småborgerlig prägel, reser dess utelämnande inga allvarigare problem i detta sammanhang.

Den totala omsättningen för de tre huvudsektorerna i 1972 års företagsräkning, offentlig förvaltning, affärsdrivande och ideell verksamhet utgjorde 455.035 miljoner kronor. (för förvaltningssektorn motsvaras omsättningen av dess driftskonstnader.) Härav föll 387.214 miljoner eller 85% på den affärsdrivande sektorn. Av det totala antalet anställda, 3.422.666 personer, fanns 2.365.038 i den affärsdrivande sektorn, 69 procent. (Företagsräkningen 1972 del 1 tabell 1)

Nu består den affärsdrivande sektorn inte bara av privat företagsamhet utan också av statlig, kommunal och kooperativ, och vi ska därför göra en närmare uppdelning. För att i görligaste mån renodla bilden av kapitalets omfång, ska vi vidare göra antagandet att alla företag som drivs av enskild person hänför sig till småborgerligheten och redovisa dem särskilt. Ägarkategorierna i de tre företagsräkningarna är inte fullt jämförbara. För att få något så när jämförbara data får vi göra två jämförelser. Den ena mellan 1931 och 1951, som 1951 års företagsräknare omvandlade till jämförbarhet. I den andra kan vi utgå från 1951 års kategorier, vilka något så när överensstämmer med 1972 års.

*Tabell 51. Kapital, stat och Kooperation i företag utanför jordbruket 1931 och 1951.
Procent av total*

	Personliga företag	Aktiebolag	Föreningar	Offentliga	Övriga
1931:					
Omsättning	30,1	53,0	6,4	5,1	5,4
Sysselsättning	35,3	45,0	2,9	10,9	5,9
1951:					
Omsättning	16,9	60,7	11,4	5,3	5,7
Sysselsättning	24,4	51,0	6,0	11,5	7,1

Källa: 1951 års företagsräkning s. 81.

*Tabell 52. Kapital, stat och kooperation 1951 och 1972 i företagssektorn utanför jordbruket.
Procent av total.*

	Personliga företag	Privata bolag	Kooperation	Offentliga	Övriga
1951:					
Omsättning	19,9	56,1	10,8	10,0	3,2
Sysselsättning	28,8	49,0	4,6	13,5	4,1
1972:					
Omsättning	6,4	74,0	11,0	8,6	—
Sysselsättning	6,8	74,7	6,6	12,0	—

Källor: 1951 års företagsräkning tabellerna R, S, 1; 1972 års företagsräkning del 1 tabell 3, del 3 tabell 1.

Bolagskapitalet har expanderat och småborgerligheten trängts tillbaka. Det övriga som har hänt är jordbrukskooperationens frammarsch, som återspeglas i 'föreningars' stigande siffror.

Förutom 1951 års omvandling till jämförbarhet med 1931 års kategorier föreligger det en annan skillnad mellan redovisningen för förhållandena 1951 i tabellerna 51 och 52. I den senare har också statliga bolag förts till den offentliga sektorn. Gruppen 'övriga' 1951 faller så gott som helt på offentlig och kooperativ företagsamhet.

En jämförelse har en viss osäkerhetsmarginal, men så mycket står klart, att inom den affärsdrivande sektorn har det privata kapitalet brett ut sig kraftigt under 1950 och 1960-talen. Den utbredningen understryks ytterligare, om man betänker jordbrukets minskade betydelse. Det är främst den småborgerliga företagsamheten som drivits tillbaka, men tabellen ger också vid handen att den kooperativa och den offentliga företagsamheten inte hållit jämna steg med de privata bolagen. Den bilden har dock ändrats i och med förstatligandet av de stora förlustindustrierna under andra hälften av 70-talet.

Ett mått på kapitalets omfång är sammanfattningsvis detta. 1972 sysselsatte den affärsdrivande sektorn 69% av de sysselsatta utanför jordbruket, och inom den förra sektorn svarade de privata bolagen för tre fjärdedelar. Drygt hälften, 51,5%, av sysselsättningen utanför jordbruket var alltså i privata bolags regi. Hade vi medtagit företag som drivs av borgerliga företagare, enligt definition i avsnitt 6.1. ovan, hade den av kapital direkt bestämda sysselsättningen varit något högre. Lägger vi till personliga företag med minst tio 'årsverken', blir procentsatsen 52,3.

Hälften av sysselsättningen utanför jordbruket är en hög siffra för dem som är direkt beroende av en klass som omfattar mindre än 1 procent av befolkningen. Men den andra hälften visar också på komplexiteten i den moderna svenska klassstrukturen, en komplexitet som inte låter sig reduceras till

förhållandet privatkapital—lönearbete.

Om vi beaktar den offentliga förvaltningens tillväxt, vad kan då sägas om bolagens utbredning under 50- och 60-talen? För att kunna ge ett mycket ungefärligt svar har jag för att 1950 få ett mått på den offentliga förvaltningssektorn summerat folkräkningens statligt och kommunalt anställda tjänstemän och arbetare i näringsgrenen offentliga tjänster. Det blir 453.000. Gör man en summa av dessa och företagsräkningens sysselsatta, framkommer det att förvaltningssektorn utgör 17% av den summan, den affärsdrivande 83. De privata bolagen sysselsatte 56% av de senare. Den mycket ungefärliga siffra vi då får fram att jämföra med 51,5 ovan är 46,5% bolagsanställda av sysselsättningen utanför jordbruket 1950.

Skillnaden är inte stor med tanke på talens osäkra jämförbarhet. Men vi kan nog påstå, att 1950- och 1960-talen i Sverige innebar en viss ökning av det privata bolagskapitalets grepp om den totala sysselsättningen utanför jordbruket.

Vem som köper och kontrollerar vårt arbete är en indikator. Vem vi måste köpa vår konsumtion av är en annan. Tre fjärdedelar av allt vi köper i detaljhandeln betalar vi till privata företag, 59 procent i privata bolag eller personliga företag med minst 10 årsverken. (Företagsräkningen 1972, del 1 tab. 3) Vi arbetar, vi handlar och konsumerar och vi sover. Hur vi bor framgår av nedanstående tabell.

Tabell 53. Lägenheter 1975 fördelade på ägarkategorier. Procent.

Offentliga	Kooperativa (bostadsrätt)	Enskilda (småhus)	Privat kapital (flerbostadshus)
24	14	39	23

Källa: Bostads- och byggnadsstatistisk Årsbok 1979.

Efter en början med första världskrigets nödbostäder kom det offentliga bostadsbyggandet i gång på allvar under 40-talet. 1945 var 6% av bostäderna i offentlig ägo, och 4% var kooperativa.²⁴ Den offentliga bostadssektorn accelererar under andra hälften av 60-talet, då mer på det kooperativas än på det privatas relativa bekostnad. Sedan 1971–72 har utvecklingen vänt. Från att 1957–70 ha utgjort mellan 27 och 30% av färdigställda lägenheter svarar småhusen under andra hälften av 70-talet för 70–75%.

Hälften av sysselsättningen utanför jordbruket, cirka 60% av detaljhandeln, en knapp fjärdedel av bostäderna, det är tre mått på det borgerliga kapitalets omfattning.

7. Speciella kategorier

De ekonomiska och sociala relationer som klasserna och skikten är uttryck för och bärare av, fungerar i organiserade institutioner eller apparater av skilda slag, såsom företag, myndigheter, ideologiska institutioner. I dessa apparater finns det ledande och garanterande funktioner vars utövare därigenom på ett speciellt sätt är knutna till den dominerande klassen, utan att själva tillhöra den senare. Det är dessa grupper, som jag valt att kalla *speciella kategorier*. De intar en strategisk plats i samhällsordningens sätt att fungera. Samtidigt har de en särprägel genom de olika apparater de tillhör och genom sin anställningsform och allmänna sociala ställning som skiljer dem från den härskande klassen. Ett begrepp som speciella kategorier är nödvändigt för att fånga samhälls- och klasstrukturens komplexitet.

I den tidigare upplagan av detta arbete urskildes fyra sorters speciella kategorier: en teknisk-ekonomisk, bestående av chefstjänstemän i och speciella konsulter till företag; en administrativ som utgjordes av högre förvaltningsämbetsmän; en repressiv del innefattande dem som svarar för statens repressiva funktioner mot yttre och inre hot; och en ideologisk del omfattande dem som har en ledande position i samhällets ideologiska system.

Jag tror den indelningen fortfarande kan motiveras. men det är en indelning som egentligen går utöver den social-

statistiska ramen för denna undersökning. Liksom fångandet av bourgeoisie's ställning i samhället, fordrar analysen av de speciella kategorierna en undersökning som mera direkt går in på de olika apparaternas sätt att fungera, företagens, statens, det ideologiska systemets. I väntan på en sådan undersökning har jag därför funnit det lämpligare att här begränsa avskiljandet av de speciella kategorierna till en grupp, som klart kan tas fram ur folkräkningarna och vars betydelsefulla särställning är uppenbar.

Den grupp det är fråga om är de statligt anställda som har till uppgift att garantera reproduktionen av den existerande samhällsordningen, mot yttre invasion och inre revolt och lagbrott. Dvs. åklagare, domare, polis och militär. Hit kan också räknas statsapparaternas högsta chefer överhuvudtaget, men de drunknar i folkräkningarnas stora tal. 1978–79 fanns i hela statsförvaltningen 1441 chefslöneavtal, varav cirka tusen utanför polis-rätts- och militärväsende.²⁵

Tabell 54. Speciella kategorier 1930–1979.

	Tusental	Procent av förvärvsarbe- tande 15–64 år	Procent av befolkningen 15–64 år
1930	26	1	0,6
1950	29	1	0,6
1965	35	1	0,7
1975	42	1	0,8
1979	ca 40	1	0,8

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

Den ökning tabellen uppvisar, faller på polisväsendet, såsom framgår av nedanstående uppdelning.

Tabell 55. De speciella kategoriernas fördelning 1930–1979.
Tusental.

	Rättsväsen	Polis	Militär
1930	2	5	19
1950	2	9	18
1965	3	13	19
1975	4	15	23
1979	...	...	17

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

Militärens ökning mellan 1965 och 1975 är en rent statistisk effekt beroende på att civil-militär teknisk personal vid krigsmakten 1975 fördes över från gruppen tekniker till militärt arbete.²⁶

8. Samhällsstrukturens utveckling 1930–1979

8.1 Verklighetens tendenser och förklaringens problem

Efter 55 tabeller kan tiden kanske vara mogen för en sammanfattning. På olika sätt ska vi sätta ihop de föregående tabellerna till nya för att få fram en samlad, siffermässig bild av den sociala omvandlingen i Sverige under de senaste femtio åren.

Den stora förändring som framgår av denna sammanfattning är att småborgerligheten och mellanskikten s a s bytt plats i kvantitativt avseende. Arbetarklassen uppvisar en påfallande stabilitet. Det är inte befogat att tala om någon avproletarisering av det svenska samhället.

Men som vi närmare analyserade i kapitel tre har arbetarklassen genomgått en betydande inre omstrukturering. Vidare måste man medge, mot bakgrunden av de många kontroverserna marxister emellan härom, att det finns ett visst drag av godtycke eller åtminstone oklarhet om var gränsen mellan mellanskikten och arbetarklassen i vid bemärkelse ska dras. Därför ska vi ge ytterligare några sammanfattande bilder av klasstrukturens utveckling.

En sådan är att jämföra å ena sidan den mervärdesproducerande arbetarklassen med egendomsägarna. Vi vet redan, att borgarklassen till antalet är en försvinnande liten del av befolk-

Tabell 56. Klasstrukturen i Sverige 1930–1979. 15–64 år.

	A	SB	B	MS	SK	FK
1930						
Tusental	1530	775	50	310	25	25
Procent f.arb.	56	29	2	11	1	1
Procent bef.	38	19	1	8	0,6	0,6
1950						
Tusental	1645	600	35 ^x	645	30	0
Procent f.arb.	56	20	1	22	1	0
Procent bef.	35	13	1	14	1	0
1965						
Tusental	1780	440	45	1010	35	0
Procent f.arb.	54	13	1	31	1	0
Procent bef.	35	9	1	19	1	0
1975 ^{xx}						
Tusental	1840	260	30	1300	40	0
Procent f.arb.	53	7	1	37	1	0
Procent bef.	35	5	0,6	25	1	0
1979 ^{xxx}						
		(SB + B)		(MS + SK)		
Tusental	1860	290	1435	0		
	52	8	40	0		
	35	5	27	0		

Källor: tabellerna 10, 22, 44, 49, 55 samt avsnittet 5.4. ovan om 1930 års förkapitalistiska torpare.

Förkortningar: A = arbetarklass, SB = småborgerlighet, B = borgarklass, MS = mellanskikt, SK = speciella kategorier, FK = förkapitalistisk klass; f.arb = förvärvsarbetande, bef. = befolkning.

x. ej jämförbar siffra med de övriga, då uppgifter om

anställda företagsledare saknas.

xx. P g a avrundningar och personer med oidentifierade yrken blir procentsumman inte 100 utan 99.

xxx. De absoluta talen är justerade i enlighet med förhållandet mellan den folkräkningsanpassade arbetskraftsundersökningen 1975 och folkräkningen. De bör uppfattas som mycket approximativa. Procentsiffrorna är desamma, visar en kontrollräkning, för de ojusterade talen. Proportionerna kan därför antas relativt tillförlitliga och jämförbara.

***

ningen, men en betydande del av förmögenheterna i samhället ligger också samlade hos den besuttna småborgerligheten. Om vi ställer samman å ena sidan den produktiva arbetarklassen och egendomsägarna, exklusive dessas medhjälpande familjemedlemmar, får vi en bild av de sociala förhållanden som Marx klassiska analys koncentrerade sig på, som de viktigaste sociala krafterna i ett kapitalistiskt samhälle. Konkret innebär detta, att vi ska jämföra borgerligheten och småborgerligheten minus den senares halvproletära del med arbetarklassen i snäv mening.

Tabell 57. Mervärdesproducenter och egendomsägare 1930 och 1975. Tusental och proportioner.

	1	2	3	4
		Borgare o. småborgare exkl. halv-		
	Arbetarklass i snäv mening	prol. o medhjälp.	Förhållan- det 1:2	1 + 2 i % av bef.
1930	1035	260	4:1	32
1975	1085	105	10:1	23

Källa: tabellerna 1 och 46 (medhjälpande fråndragna).

Här kan vi se två ting, den marxiska analysens riktighet (kolumn 3) och begränsning (kolumn 4). Från fyra proletärer på en egendomsägare 1930 har utvecklingen gått till tio på en. Den av Marx förutspådda proletariseringen har ägt rum, fast mycket senare än Manifestet och Kapitalet förutskickade. Men räckvidden av Marx analys är begränsad. Även helt bortsett från viktiga övriga faktorer som präglar ett samhälles sociala relationer – ideologiska system av nationell och religiös art, statens struktur och traditioner av politiska former, mellanstatliga relationer – måste den historiska materialismens klassanalys utvecklas långt utöver dess grundares ansatser. Detta är naturligt för varje vetenskap.

I kolumn fyra ser vi att den sammanlagda andelen för de båda sociala polerna mervärdesproducenter och egendomsägare för det första aldrig omfattat mer än en minoritet av hela den aktiva befolkningen. För det andra, att den andelen minskat från en tredjedel till en fjärdedel. 1980 torde den utgöra omkring en femtedel.

Innan vi går vidare, bör det understrykas, att det svenska samhället fortfarande är upphängt mellan dessa båda poler, t o m på ett tydligare sätt än i många andra utvecklade kapitalistiska länder. På arbetsmarknaden uttrycks detta i den centrala relationen mellan SAF och LO, i det partipolitiska systemet i den allmänt vedertagna uppdelningen mellan ett borgerligt och ett socialistiskt block. Vad som hände med och efter de två stora politiska begivenheterna i Sverige våren 1980, kärnkraftsomröstningen och arbetsmarknadskonflikten, åskådliggjorde detta med skärpa. Den förra ställde andra motsättningar och krafter än klasser i centrum, men i sina effekter på organisatoriska lojaliteter och politiska ställningstaganden kom den snabbt att helt överskuggas av den senare.

En del av vad som ligger utanför det kraftfält som illustreras i tabell 57 fångas av Marx ekonomiska analys, nämligen cirkulationssektorn, av analysen av kapitalets cirkulationsprocess. Men mycket gör det inte. Den klassiska analysen behöver

utvidgas och utvecklas på åtminstone tre centrala avsnitt. Det är nödvändigt att i klassanalysen explicit föra in familjen och patriarkatet, som omsluter en stor del av befolkningen – medhjälpande familjemedlemmar, hemmafruar – och som genom äktenskap eller samboende inte sällan knyter förvärvsarbete i olika klasser och skikt till varandra. För det andra, mellanskiptens stora expansion visar på den utvecklade kapitalackumuleringens sociala komplexitet, som kräver särskilda analyser av över- och underordnade-relationer, av initiativmöjligheter och kontroll i arbetssituationen. För det tredje har statens, den offentliga sektorns, väldiga utbredning inneburit, att staten i dagens kapitalistiska samhällen inte bara är en kristallisering av de sociala relationerna i samhället i övrigt. Den har blivit en mycket viktig del av de samhällsliga relationerna själva. Detta innebär i sin tur, att en analys av statens byråkrati och teknokrati och av den förstatligade sociala reproduktionens betingelser inte kan läggas vid sidan av utan måste dras in i en klassanalys.

Dessa uppgifter spränger ramen för en begränsad socialstatistisk studie som denna, men våra tabeller och uppställningar bör och har strävat att visa på dem.

Patriarkatet har haft en väldig betydelse för klasstrukturen, men dess roll har kraftigt minskat, som vi ska se nedan. Även om det är en mycket sen utveckling, kan man, om man så vill, säga att den tendensen ligger i linje med Marx och Engels hypoteser. Det bör då tilläggas, att vi med patriarkat här avser familjefaderns makt och auktoritet enbart. Till skillnad från många feminister använder jag inte termen som en sammanfattning för alla former av mansdominerade könsrelationer. Dessa former må ha en psykoanalytisk rot i fadersrollen, men i vuxenlivets sociala relationer fungerar den manliga könsmakten också på många andra vis och i många andra processer än genom husfaderns makt över hustru och döttrar. I en viktig aspekt smalare än den manliga könsmakten – ett i mitt tycke mer träffande generellt begrepp än det vanliga uttrycket 'mans-

chauvinism' — är patriarkatet i en annan också vidare. Det omfattar även patriarkens makt över söner och svärsöner, vilka en gång utgjort många av de 'medhjälpande familjemedlemmarna'. Det är också ett hävdvunnet tänke- och talesätt, med visst berättigande, att betrakta godsägarens makt över sina torpare som en form av patriarkalism.

I nedanstående tabell ska vi sammanfatta utvecklingen av patriarkatets grepp om de förvärvsarbetande genom att summera antalet torpare, medhjälpande familjemedlemmar och hembiträden. De sistnämnda stod visserligen vanligen närmast under husmoderns snarare än husfaderns auktoritet, men med tanke på den traditionella relationen mellan de två senare torde det vara berättigat att beteckna hembiträdenas ställning som patriarkalisk snarare än matriarkalisk.

Tabell 58. Patriarkatets grepp om de förvärvsarbetande 1930–1979. Tusental och procent.

	Medhjälpande familjemedl.	Hembiträden o. barnskö- terskor i hush.	Sammanlagd andel av för- arbetande
1930	350	195	20
1950	120	85	7
1965	120	50	5
1975	40	10	1
1979	25	5	1

Källa: tabellerna 9, 42, 43.

Folkräknarnas sätt att definiera medhjälpande familjemedlemmar har skiftat, och vi har ovan i kapitel 5.3. sökt öka jämförbarheten. Men trots alla statistiska felmarginaler kan vi vara säkra på att här har skett en stor förändring.

För att få en tydligare bild av förhållandet mellan männskor med helt underordnat lönearbete och de mellanskikt, som

kan sägas ha åtminstone en viss självständighet i sina arbetsuppgifter och åtminstone vissa delegerade beslutsfunktioner, ska vi foga ihop arbetarklassen i vid bemärkelse och de proletariserade mellanskikten. Det mått vi använt på de senare är både grovt och något tilltaget i underkant, eftersom det exkluderar s k tekniska biträden och en del annan underordnad personal. Ändå kan en sådan sammanställning säga oss en del av intresse om klasstrukturens utveckling.

Tabell 59. Proletariserade löntagare och övriga mellanskikt 1930–1975. Tusental och proportioner.

	1	2	3
	Arbetarklass i vid mening och proletariserade mellan-	Övriga mellan-	Proportion
	skikt	skikt	1:2
1930	1585	255	6:1
1950	1820	470	4:1
1965	2025	765	2,6:1
1975	2140	1000	2:1

Källor: tabellerna 10, 22 och 25.

Lärarnas, teknikernas och andra 'övriga mellanskiktets' självständighet i förhållande till sina arbetsgivare må ha minskat. Men de icke-marxistiska analysernas framhävande av mellanskiktets tillväxt och av den komplicerade av de sociala relationernas mönster denna inneburet har sakligt fog för sig.

Som framgick av tabell 56 har mellanskikten och småborgerligheten bytt plats i klasstrukturens storleksordning. Kan vi då trots allt säga, att samhällsutvecklingen inneburet en ökande proletarisering, genom arbetarklassens och de proletariserade mellanskiktets tillväxt och genom att de mer självständiga mellanskikten bara ersatt den försvunna självständig-

heten i den reducerade småborgerligheten? Tabell 60 kan ge ett svar på den frågan.

Tabell 60. De proletariserade löntagarnas andel av förvärvs-
arbetande och befolkning 1930–1975.

	Arbetarklass i vid mening samt proletariserade mellanskikt	
	Procent av förvärvsarbetande	Procent av befolkningen
1930	58	39
1950	62	39
1965	61	39
1975	61	40

Källor: tabell 59 och folkräkningarna.

Det är stabiliteten som starkt talar ur tabellen. Någon avproletarisering, en tendens i riktning mot mera självständigt lönearbete, kan man inte tala om. Däri har anti-marxisterna fel. Men den klassiska marxistiska hypotesen bekräftas inte heller av verkligheten. Om man så vill kan man säga, att det senaste halvseket inneburit en svag tendens till proletarisering, en tendens som kanske skulle ytterligare markeras av en mer kvalitativ analys av mellanskiktens arbetsställning. Men i stort sett har de mer självständigt arbetande mellanskiktens ökning hållit jämna steg med den egna företagarens ökande sällsynthet.

Med tanke på klasstrukturens ovanligt väsentliga betydelse för svensk politik och svenskt samhällsliv – p g a religiösa och etniska skillnaders och lojaliteters och utrikespolitiska förhållandens relativt ringa betydelse – blir frågan om den proletära polens absoluta och relativa omfattning en fråga av allmän, inte nödvändigtvis inom-marxistisk och inom-socialistisk, betydelse. Till den proletära polen i klassmönstret kan vi räkna ar-

betarklassen i vid mening, de proletariserade mellanskikten och den halvproletariserade småborgerligheten. Vi torde också göra rätt i att häri inräkna 1930 års torpare och deras medhjälpande familjemedlemmar.

Tabell 61. Den proletära polen i den svenska klasstrukturen 1930 och 1975.

	Arbetarklass i vid mening, proletariserade mellanskikt, halvproletariserade småborgare och torpare (inkl. medhjälpande familjemedlemmar)		
	Tusental	Procent av förvärvsarbetande	Procent av befolkningen
1930	1950	72	48
1975	2245	64	43

Källor: tabellerna 46 och 59 och folkräkningarna.

Småborgerlighetens konsolidering, inom sitt krympta utrymme, har alltså inneburit en viss minskning av den med en mer eller mindre proletär ställning utmärkta delen av klassmönstret och av befolkningen. Det är en utveckling som har gått emot Marx prognoser. Men man kan också tillägga, att det fortfarande föreligger en stor sociologisk majoritet för en politik orienterad åt de helt underordnade löntagarnas och de dem närstående egenföretagarnas problem och intressen. Den del av de förvärvsarbetande, vars ställning kännetecknas av egendom, del i egendom genom familjeställning och lönearbete med delegerade beslutsfunktioner utgör en klar minoritet.

För både arbetarklassen och mellanskikten har vi ovan tagit fram siffror, som gör det möjligt att belysa statens och den offentliga anställningens betydelse på den svenska arbetsmarknaden. Låt oss nu sammanfatta de resultaten.

Tabell 62. Anställda av offentliga myndigheter och affärsdrivande verk 1930–1979. (Arbetarklass, mellanskikt, speciella kategorier.)

	Tusental	Procent av förvärvsarbetande	Procent av befolkningen
1930	290	11	7
1950	480	16	10
1965	695	21	13,5
1975	1060	30	20
1979	1315	37	25
1979 okorr. tal	1375	36	26

Källor: tabellerna 13, 24, 55, SM Am 1980:1.7.

När en tredjedel av de förvärvsarbetande och en fjärdedel av befolkningen i aktiv ålder hämtar sina löner ur offentliga skatter och avgifter, är det sakligt ohållbart att se klasstrukturen som på ett ensamt avgörande sätt bestämd av kapital, kapitalets lönearbetare och småborgerlig egendom.

Den utvecklade kapitalismens stat har fått s a s två sidor. Dels är den i sina politiskt och administrativt styrande, rättskipande och repressiva funktioner en kristalliserad sammanfattning av det givna samhällets karaktär och historiska situation, liksom alla stater. Men dels är den också en av de faktorer som, tillsammans med kapital, egendom, marknadsmässig konkurrenskraft och egendomslös arbetskraft, präglar de sociala relationerna i samhället.

Den statliga eller offentliga expansionen är naturligtvis någonting som själv behöver förklaras. Men trots alla skrivelser om Staten måste vi nog konstatera, att vi ännu saknar en förklaring på samma nivå av generalitet och, framför allt, stringens som den klassiska ekonomiska analysen av kapitalackumuleringen. Åt detta kan ingenting göras i det här sammanhanget. Men vi kan i varje fall försöka lokalisera de vikti-

gaste problemen, åtminstone för svenskt vidkommande. Vi kan se på var den ofantliga offentliga expansionen, utvidgningen av staten, ägt rum. Eftersom alla tal från 1979 är så osäkra i sin jämförbarhet med tidigare års, ska vi stanna vid utvecklingen fram till 1975.

Tabell 63. Den offentliga expansionens struktur 1930–1975. Tusental och procent av alla anställda av offentlig reveny.

	Förvaltning (mellan- skikt)	Övriga off. tjänster (arbetarkl. o mellan- skikt)	Samhälls- ordningens reproduk- tion (speciella katego- rier)	Social re- produktion (arbetar- kl. o mel- lanskikt)
1930				
Tusental	15	165	25	90
Procent	5	55	9	31
1950				
Tusental	50	265	30	135
Procent	10	55	6	28
1965				
Tusental	85	300	35	275
Procent	12	43	5	40
1975				
Tusental	175	340	40	505
Procent	17	32	4	47

Källor: tabellerna 11, 20, 21, 54, 62.

Alla sektorena har ökat i absoluta tal, även om det är påfallande att statens roll som den existerande samhällsordningens yttersta garant inte krävt någon större ökning av personal. De speciella kategoriernas andel av de offentliganställda har avsevärt minskat. Den största procentuella ökningen svarar förvaltningen för, vars antal närmare tolvdubblats sedan 1930. Men det är inte byråkratin som är den tyngsta posten i den offentliga expansionen, utan den reproduktiva vård- och undervisningssektorn.

I den klassiska marxistiska analysen kan man finna två förklaringar till statens omfång. Den ena ställer i fokus statens roll som samhällsordningens garant. De speciella kategoriernas svaga ökning och minskade andel visar på den förklaringens begränsning, även om byråkratins tillväxt också kan ses i samhällsgarantins sken, såsom Marx framhävde i sin bok *Louis Bonapartes 18. brumaire*. Den andra, mera centrala, förklaringen pekar på kapitalackumulationens tendens att församhälleliga produktivkrafterna, dvs produktionens tekniskt-samhälleliga betingelser. Igen kan kanske byråkratins expansion dras fram och sägas uttrycka en del av denna tendens, genom sitt ökande ingripande i det ekonomiska livet. Ökningen av anställda av offentligt kapital, som vi ovan visat på, kan också, åtminstone delvis, ses i de församhälleligade produktivkrafternas belysning. Å andra sidan understryker de offentliga tjänsternas måttliga ökning och minskade andel av de offentligt anställda begränsningen i denna typ av förklaring. Av produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär skulle vi snarare vänta oss en snabb ökning och en växande andel av offentliga tjänster.

Sammanfattningsvis. Den offentliga förvaltningens expansion kräver åtminstone delvis förklaringar, som inte står att läsa, ens mellan raderna, hos Marx och Engels. Åt icke-marxistiska sociologer kan man tillägga, att någon klagörande teori härom inte heller kan spåras hos deras store klassiker Max Weber. Webers berömda byråkratianalys var inte fokuserad på

statens expansion över, in i och på bekostnad av marknads-mekanismerna, utan på den byråkratiska statens framväxt parallellt med marknadens, ur den förkapitalistiska staten, ekonomin och samhällsordningen. Den statliga byrå- och teknokratins utbredning är en efterklassisk företeelse, som har gett gott bränsle åt många ideologiska debatter, för och emot, men som ännu väntar på en analytiker av Marx och Webers format. Kanske kan Minervas kloka uggla börja lyfta nu, i den statliga expansionens skymning, då statens expansion i och styrning av det nationella samhället alltmer börjar urholkas av den internationella marknadens krafter.

För det andra. Ansvällningen av reproduktionsarbete i offentlig regi som står för den största delen av den offentliga expansionen, påminner oss ånyo om nödvändigheten att i en klassanalys ta in en analys av familjen och patriarkatet. Ungefär en femtedel av alla förvärvsarbetande på minst halvtid är idag sysselsatta med reproduktion i offentlig form av liv och arbetskraft (tabellerna 11 och 21).

Det är två invecklade triangelrelationer, som här pockar på ingående utredning: dels relationen nationellt samhälle—stat—internationellt system, dels familj—stat—klass.

Vi har ovan delat upp de olika klasserna och skikten på de fyra institutionaliserade samhällsverksamheterna produktion, cirkulation, tjänster och reproduktion. Den analysen kan också förtjäna en sammanfattande helhetsbild. Samhällsordningens reproduktörer, de speciella kategorierna, är förda till reproduktionssfären.

Tabell 64. De förvärvsarbetande i samhällets fyra verksamhetssektorer 1930–1979. Tusental och procent av samtliga förvärvsarbetande.

	Produktion	Varav jordbruk	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930					
Tusental	1850	860	245	285	325
Procent	68	32	9	10,5	12
1950					
Tusental	1760	490	430	460	280
Procent	60	17	15	16	9
1965 ^x					
Tusental	1740	235	570	575	400
Procent	52	7	17	17	12
1975					
Tusental	1545	160	600	710	615
Procent	44	5	17	20	18
1979 ^{xx}					
Tusental	1420	145	560	810	795
Procent	40	4	16	23	22

x. Den uppjustering av arbetarklassens och mellanskiktens totalsiffror som gjorts för att foga ihop folkräkningens total- och urvalsräkning har inte kunnat beaktas här. Främst avviker procentsumman från 100.

xx. Folkräkningskorrigerade tal.

Källor: tabellerna 2, 11, 23, 37, 38, 39, reproduktiva företagare i kapitel 5.2., tabellerna 42, 43, 54. Mellanskikt i enskilt jordbruk är framtagna direkt ur folkräkningarna och arbetskraftsundersökningen. Beträffande anställda företagsledares fördelning se noter. Förvärsarbetande med ospecificerade yrken ingår ej.

* * *

Vilken kommentar ger den här tabulerade verkligheten till många borgerliga samhällstänkares tal om det 'post-industriella tjänstesamhället'? Nu avviker deras kategoriseringar vanligen från de här företagna, så någon jämförelse punkt för punkt kan inte göras mellan deras utsagor och tabellens. De för som regel industrins kontorstjänstemän till den industriella produktionssektorn, medan dessa här har ansetts rimligare förda till cirkulationssfären. Å andra sidan slår de ihop privat transportarbete med tjänster, medan dessa yrkesutövare här inkluderas i den produktiva sektorn. Osv. Ändå har våra resultat en viss relevans också för den diskussionen.

Den mest dramatiska förändringen har skett inom jordbruket (exklusive skogsnäringen), från en tredjedel 1930 till en bråkdel av de förvärsarbetande idag. Men jordbruket svarar ensamt för produktionssfärens krympning. De som i enskilda företag eller offentliga bolag sysslar med att konstruera, tillverka, reparera, lagra och transportera varor eller som har till uppgift att leda, styra och kontrollera sådant arbete är vid 1980-talets ingång ungefär lika många som 1930, 36%. Fram till 1965 ökade den icke-agrara produktionssektorn, då den nådde sitt maximum av 45%. Åtminstone för svenskt vidkommande har tjänstesamhällets ideologer nog varit lite för tidigt ute.

Men det är riktigt, att tjänste- och reproduktionssektorerna, där det närmast handlar om att styra och bevara sociala relationer och att behandla människor, har expanderat mycket. Under andra hälften av 70-talet blev dessa sammantagna fler än dem i produktionen. Mellan 1930 och 1950 övertog oavlönade hemmafruar alltmer av de reproduktiva uppgifterna. Från att (ofta) också ha varit arbetsgivare blev hushållet (allt oftare) ren familj. Men därefter har familjen skalats av en del av sina reproduktiva funktioner, som blivit offentligt lönearbete. Mellan 1965 och 1980 har den utvecklingen accelererat i allt hastigare tempo. Vi kan nog vänta, att den nu avsevärt ska sakta ner. En av sektorerna, slutligen, utmärker sig för sin yttre stabilitet, trots inre omstruktureringar, vilka vi ovan visat lite på. Kapitalets cirkulationsprocess har tagit ungefär samma andel av befolkningen i anspråk sedan 1950.

8.2. Vad hände efter 1965?

I flera avseenden utgör 1965 en viktig milstolpe i Sveriges ekonomiska och sociala utveckling. Under 1960-talets första hälft hade Sverige den snabbaste ekonomiska tillväxten i hela sin historia. Bruttonationalprodukten ökade med ungefär 5% per år. Den produktiva sektorn utanför jordbruket nådde sin största omfattning i sysselsättning mätt omkring 1965. Industrierbetarna nådde sitt historiska maximum just det året, såväl i absoluta som i relativa tal. Därefter har den produktiva sfärens omfång krympt kraftigt, och den produktiva arbetarklassen har på femton år minskat från en tredjedel till en fjärdedel av befolkningen. Det reproduktiva lönearbetet, som efter ett par decennier av nedgång just hade återuppnått 1930 års nivå, har efter 1965 ökat från en åttondel till en dryg fjärdedel av den ekonomiskt aktiva befolkningen.

I det föregående har belysts flera av förändringarna efter 1965, och i nästa kapitel ska vi beröra ännu en, kvinnornas

massiva inträde i arbetsmarknadens klasstruktur. Vad vi ska göra i det här avsnittet är att se lite på de processer, varigenom förändringarna har skett. Statistiska Centralbyråns prognosinstitut har välvilligt ställt opublicerat material till mitt förfogande för detta ändamål och har kört fram några matriser för yrkesbyten 1965–70 och 1970–75. Tyvärr har kostnaderna för att göra detta med klassanalysens begrepp och kategorier helt överstigit både mina och mitt förlags ekonomiska resurser. Så vi får använda SCBs egna indelningar.

SCBs prognosmakare har indelat de förvärvsarbetande i elva stora yrkesgrupper. En av dem, 'övrigt natur- och socialvetenskapligt, humanistiskt och militärt arbete' förefaller vara en restgrupp, 100.000 1965, 150.000 1975, alltför heterogen för att ha något större analytiskt intresse. Gruppen tillverkningsarbetare kan tas som en grov indikator på den produktiva arbetarklassen utanför jord- och skogsbruk, även om den också innefattar en del företagare, förmän och anställda av offentliga myndigheter.

Det första, som det här materialet säger oss, är att bakom de resultat vi utläser av de olika folkräkningarna ligger stora förändringsprocesser. Av de som är sysselsatta i en viss yrkesgrupp är i genomsnitt bara hälften kvar fem år senare. Omkring en fjärdedel har bytt yrkesgrupp och en annan fjärdedel har lämnat arbetskraften, som döda, pensionärer, utslagna, för att studera, vara hemma eller utvandra. Bland lärare, tekniker och sjukvårdspersonal är stabiliteten större. 1975 var 60–67% av dem kvar i samma yrkesgrupp som 1970.

Tabell 65. Bruttoströmmar ut och in i arbetskraften samt yrkesbyten 1965–1970, 1970–1975

Yrkesområde	1965–1970							
	Förv arb 1965	Andel som lämnar AK	Andel som byter från yrket	Andel kvarv ¹	Andel kvarv ²	Andel som byter till yrket ²	Andel nyrekr ²	Förv arb 1970 ³
Tekniskt arbete	210 900	13,6	23,4	63,0	54,9	26,5	18,6	242 400
Sjukvårdsarbete	140 400	28,2	15,0	56,8	42,1	18,7	39,2	189 000
Pedagogiskt arbete	102 200	23,4	12,8	63,8	54,3	14,2	31,5	120 100
Övrigt natur-, socialvet., hum, militärt arbete	98 700	19,1	26,7	54,2	47,0	27,7	25,3	113 700
Administrativt arbete	75 900	18,0	39,3	42,7	41,0	50,8	8,2	79 100
Kontorsarbete	327 800	24,5	29,8	45,7	40,6	29,2	30,3	369 600
Kommersiellt arbete	329 600	24,5	26,5	49,0	50,3	25,9	23,8	321 200
Lantbruks- o skogsarbete	401 000	34,2	16,4	49,4	72,7	11,9	15,3	272 300
Kommunikationsarbete	219 100	16,6	30,1	53,3	56,4	30,0	13,6	207 000
Tillverkningsarbete	1 202 200	21,2	31,2	47,5	49,1	30,2	20,8	1 163 900
Servicearbete	342 100	39,4	24,5	36,1	37,0	27,2	35,8	333 900
Samtliga	3 449 900	24,7	26,5	48,8	49,4	26,8	23,8	3 412 300

Tabell 65. (forts.)

Yrkesområde	1970–1975							
	Förv arb 1970 ⁴	Andel som lämnar AK	Andel som byter från yrket	Andel kvarv ¹	Andel kvarv ²	Andel som byter till yrket ²	Andel nyrekr ²	Förv arb 1975
Tekniskt arbete	243 910	12,7	23,5	63,8	58,6	24,8	16,6	265 189
Sjukvårdsarbete	186 274	27,6	13,4	59,0	45,7	12,0	42,3	237 676
Pedagogiskt arbete	120 145	19,3	13,3	67,4	53,3	11,1	35,6	151 458
Övrigt natur-, socialvet., hum, militärt arbete	116 619	17,5	23,2	59,3	44,6	25,0	30,4	152 781
Administrativt arbete	79 052	17,4	35,1	47,5	45,8	44,0	10,2	90 291
Kontorsarbete	355 255	22,6	29,6	47,8	43,3	26,3	30,4	387 282
Kommersiellt arbete	321 211	24,4	26,3	49,3	49,0	25,6	25,4	324 904
Lantbruks- o skogsarbete	272 271	32,4	14,3	53,3	67,2	13,0	19,8	215 943
Kommunikationsarbete	221 359	19,4	25,5	55,1	54,8	26,1	19,1	224 769
Tillverkningsarbete	1 162 490	24,1	29,6	46,3	48,3	27,8	23,9	1 110 770
Servicearbete	334 016	34,7	24,9	40,4	35,1	24,8	40,1	386 343
Samtliga	3 412 602	24,1	25,4	50,5	48,5	24,4	27,1	3 547 406

- 1) I förhållande till antalet förvärvsarbetande vid periodens början.
- 2) I förhållande till antalet förvärvsarbetande vid periodens slut.
- 3) Enligt FoB 70.
- 4) Efter omfördelning av förvärvsarbetande mellan yrkesgrupper som omkodats i FoB 75.

Källa: SCBs Prognosinstitut, opublicerat material.

* * *

På ett enda undantag när finns det ingen systematisk tendens i yrkesväxlingen mellan de stora yrkesgrupperna. Bytena till och från är ungefär lika stora. Till exempel hade 31% av dem som 1965 sysslade med tillverkningsarbete bytt till annat yrke 1979. Men 30% av dem som 1979 var i tillverkningsarbete hade bytt dit från andra yrken. Undantaget är administrativt arbete. Det är en sysselsättning, som man mycket oftare byter till än från.

Nu är den här symmetrin delvis missvisande. Andelen yrkesbytare innefattar här nämligen både byten mellan SCBs elva yrkesgrupper och mellan folkräkningarnas undergrupper inom dessa. Som vi ska se nedan, blir bilden ganska annorlunda, om vi bara ser på vad som hänt mellan de stora grupperna.

Tabell 66. Yrkesbyten mellan 1970 och 1975 efter omfördelning av förvärvsarbetande 1970 mellan yrkesgrupper som omkodats i FoB75.

Yrke 1975	Tekniskt arbete	Sjuk- vårds- arbete	Peda- gogiskt arbete	Övrigt natur-, so- cialvet. etc	Admini- strativt arbete	Kontors- arbete
Yrke 1970	Båda könen					
Tekniskt arbete	160038	697	1732	4097	8825	6204
Sjukvårdsarbete	1220	115548	1902	1869	1271	1757
Pedagogiskt arbete	1592	1302	84223	3006	1346	1214
Övr natur-, socialvet. etc	2470	915	2226	71261	7193	4467
Administrativt arbete	3648	332	464	4411	37010	7362
Kontorsarbete	6903	1691	1670	9444	14692	204650
Kommersiellt arbete	4500	2591	767	2828	4783	14321
Lantbruks- o skogsarbete	842	943	324	1020	507	1083
Kommunikationsarbete	1790	600	432	1219	1335	9710
Tillverkningsarbete	36810	3596	1678	4473	2530	12567
Servicearbete	1459	8968	2046	2639	1593	6224
Summa kvarvarande + yrkesbytare	221272	137183	97464	106267	81085	269559

Tabell 66.(forts.) Yrkesbyten mellan 1970 och 1975 efter omfördelning av förvärvsarbetande 1970 mellan yrkesgrupper som omkodats i FoB75.

Yrke 1970	Yrke 1975	Kommer- siellt arbete	Lant- bruks- o skogs- arbete	Kommu- nika- tionsar- bete	Tillverk- nings- arbete	Service- arbete	Summa kvarva- rande + yrkes- bytare
Tekniskt arbete		9641	922	2153	16622	1947	212878
Sjukvårdsarbete		1137	475	1730	1598	6280	134787
Pedagogiskt arbete		1756	246	435	799	985	96904
Övr natur-, socialvet. etc		2707	703	938	1835	1722	96437
Administrativt arbete		6768	286	889	2143	2057	65370
Kontorsarbete		14007	746	6369	9564	5373	275109
Kommersiellt arbete		178552	1378	5044	17804	10027	242595
Lantbruks- o skogsarbete		1485	150387	2927	19767	4866	184151
Kommunikationsarbete		3591	2151	132723	20602	4213	178366
Tillverkningsarbete		15578	14150	24387	738946	27766	882481
Servicearbete		7233	1830	4179	15956	166280	218407
Summa kvarvarande + yrkesbytare		242455	173274	181774	845636	231516	

Tabell 67. Yrkesbyttets riktning mellan 1970 och 1975.

Bytte från yrke 1970	Till yrke 1975 i procent av sysselsatta i ursprungsycket 1970										
	Tekn.	Sjukv.	Ped.	Övr.	Adm.	Kont.	Kommers.	Lantbr.	Kommunik.	Tillv.	Service
Tekn.	65,6	0,3	0,7	1,7	3,6	2,5	4,0	0,4	0,9	6,8	0,8
Sjukv.	0,7	62,0	1,0	1,0	0,7	0,9	0,6	0,3	0,9	0,9	3,4
Ped.	1,3	1,1	70,1	2,5	1,1	1,0	1,5	0,2	0,4	0,7	0,8
Övr. natur- o. soc. m m	2,1	0,8	1,9	61,1	6,2	3,8	2,3	0,6	0,8	1,6	1,5
Adm.	4,6	0,4	0,6	5,6	46,8	9,3	8,6	0,4	1,1	2,7	2,6
Kontor	1,9	0,5	0,5	2,7	4,1	57,6	3,9	0,2	1,8	2,7	1,5
Kommersiellt	1,4	0,8	0,2	0,9	1,5	4,5	55,6	0,4	1,6	5,5	3,1
Lantbruk o. skogsbruk	0,3	0,3	0,1	0,4	0,2	0,4	0,5	55,2	1,1	7,3	1,5
Kommunik.	0,8	0,3	0,2	0,6	0,6	4,4	1,6	1,0	60,0	9,3	1,9
Tillverkning	3,2	0,3	0,1	0,4	0,2	1,1	1,3	1,2	2,1	63,6	2,4
Service	0,4	2,7	0,6	0,8	0,5	1,9	2,2	0,5	1,3	4,8	49,8

Källor: tabellerna 65 och 66.

Vi kan tydligare få fram hur yrkesväxlingen har gått genom att bearbeta de båda föregående tabellerna lite grann. Först ska vi se på vart utflödet från olika yrkesgrupper har gått i procent av dem som 1970 var sysselsatta i en viss yrkesgrupp. Till skillnad från tabell 65 omfattar de i yrket kvarvarande, diagonalens siffror nedan och i tabell 66 också dem som bytt yrke inom gruppen av yrken.

Den här uppställningen av 121 procentsiffror ska alltså läsas så, att av dem som 1979 hade ett tekniskt arbete var 65,6% fortfarande tekniker 1975, 0,3% hade övergått till sjukvårdsarbete osv. Summan av de yrkesstabila, de kursiverade diagonalerna, och procenten bytare blir långtifrån 100, eftersom så många lämnade arbetskraften mellan 1970 och 1975. Jämförda med uppgifterna i tabell 65 blir bytena färre och de kvarvarande fler i tabell 67, då vi nu räknat dem som bytt yrke inom någon av de elva grupperna som stabila. Störst blir skillnaden för den stora och i folkräkningarnas basmaterial i många undergrupper uppdelade gruppen tillverkningsarbetare. Beaktar vi byten mellan undergrupper av tillverkningsarbetare, bytte 29,6% mellan 1970 och 1975 och de stabila utgjorde 46,4%. Betraktar vi gruppen som en enda enhet, var det 12,3% som bytte till annat arbete, 24,1% som lämnade (den svenska) arbetskraften och 63,6% som var kvar 1975. Av de tillverkningsarbetare som lämnade arbetskraften gjorde 4,5 procentenheter det på grund av utvandring eller dödsfall. Av dem som lämnar tillverkningsarbete för ett annat yrke går drygt hälften till andra 'produktiva' yrken (6,5 procentenheter eller 53% av yrkesbytarna. De blir tekniker eller sysselsatta i kommunikation (chaufförer bl a) eller jord- och skogsbruk. Bara en bråkdel går till reproduktivt arbete, 0,4 procentenheter eller 3,3% av yrkesbytarna blir lärare eller sjukvårdsanställda.

Gruppen administrativt arbete, privat och offentligt, hade både den minsta stabiliteten och det relativt största nettoutbytet. 44.000 personer bytte dit mellan 1970 och 1975,

och 28.000 bytte därifrån. En tredjedel, 33%, av inbytnarna kom från gruppen kontorsarbete och betecknar kontoristernas rörlighet uppåt i den sociala hierarkin. Men av kontoristerna var det bara 4% som kunde ta detta steg. De två övriga rekryteringsyrkena av betydelse för administratörerna var tekniker och hopsamlingsgruppen övriga tjänstemän, 20 resp. 16% av inbytnarna. Utflödet från administrationen går främst till kontorsarbete och kommersiellt arbete, 9,3 resp. 8,6%.

Gruppen med tillverkningsarbete minskade med drygt 50.000 1970–75. Vad berodde den minskningen närmast på? Ja, det berodde *inte* på avgång och utslagning. Av tabell 65 framgår att avgången ur arbetskraften var exakt genomsnittlig för gruppen 1970–75 och att avgången 1965–70 låg under genomsnittet, 21,2% mot i snitt 24,7%. Och då minskade gruppen ändå med 40.000 personer mellan 1965 och 1970. Som sagt är det bara för utvecklingen 1970–75 som vi kan särskilja byten mellan yrkesgrupper från byten inom dem. Då svarade det negativa bytessaldot för 37.000 eller 71% av minskningen. Resten berodde på minskad nyrekrytering.

I följande tabell ska vi ställa samman bytesbalansen, förhållandet mellan utbyte och inbyte, för de olika yrkesgrupperna.

Administratör blir man tydligen allt oftare efter att ha haft ett annat yrke först. Hänvisad till enbart rekrytering utanför den existerande arbetsmarknaden — från utbildningssystem, hus-håll och utland — hade gruppen inte kunnat reproducera sig själv. Den hade då minskat i stället för att öka. Det är innebörden av ett procenttal högre än hundra.

Förhållandet har varit motsatt för grupperna kontorsarbete och kommersiellt arbete. De har rekryterat så många utanför arbetsmarknaden, att de kunnat öka, i det förra fallet kraftigt, trots att fler bytt från dem än till dem.

Teknikerna är unga, och både 1965–70 och 1970–75 har gruppen en betydligt mindre avgång ur arbetskraften än andra grupper. Men det positiva bytessaldot spelar också en stor roll

Tabell 68. Olika yrkesgruppers bytessaldo 1970–1975.

	Antal	Bytessaldots andel av gruppens ökning resp. minskning Procent
Tekniskt arbete	+ 8394	39
Sjukvårdsarbete	+ 2396	5
Pedagogiskt arbete	+ 560	2
Övr. natur-, socialvet. m m	+ 9850	27
Administrativt arbete	+ 15715	140
Kontorsarbete	– 5550	.. ^x
Kommersiellt arbete	– 140	.. ^{xx}
Lantbr.- o. skogsarbete	– 10877	19
Tillverkningsarbete	– 36845	71
Servicearbete	+ 13109	25

Källor: tabellererna 65 och 66.

x. Trots ett negativt bytessaldo ökade gruppen med 32032 personer 1970–75.

xx. Trots en negativ bytesbalans ökade gruppen med 3693 personer.

***

för gruppens utveckling. De i jord- och skogsbruk sysselsatta minskar framför allt genom att nyrekryteringen inte väger upp den stora avgången. Nyrekryteringen var både 1965–70 och 1970–75 avsevärt lägre än genomsnittet. Men det är anmärkningsvärt att gruppen 1970–75 rekryterade en större andel av sina medlemmar utanför den existerande arbetsmarknaden än både tekniker och administratörer, 19,1, 16,6 resp. 10,2% enligt tabell 65. I absoluta tal nyrekryterade gruppen jord- och skogsbruk nästan lika många som teknikergruppen, 43.000 mot 44.000.

Serviceyrkena har en betydelsefull positiv bytesbalans.

Men framför allt är det den grupp som har de mest omfattande flödena till och från världen utanför arbetsmarknaden (och förvärvsarbete på mindre än halvtid). 1965–70 lämnade 39,4% arbetskraften (eller övergick till att arbeta mindre än halvtid), 1970-75 34,7%. Å andra sidan hade 1970 35,8% kommit från utanför förvärvslivet och 1975 40,1%. Här torde det vara, bl a, städerskornas och barnsköterskornas vandring ut och in i det avlönade reproduktionsarbetet, som siffrorna illustrerar.

De stora reproduktiva grupperna sjukvårdsarbete och pedagogiskt arbete har hämtat hela sin kårs ökning genom nyrekrytering utanför arbetsmarknaden. Tvärtemot de sjukvårdssysselsatta har lärarna också en avgång som är mindre än genomsnittet.

Nyrekryteringen till de olika yrkena har tre huvudkällor, utbildningssystemet, hushållen och utlandet. Den senare, dvs invandrare, har fått en stor betydelse efter 1965. Under lång tid var Sverige ett utvandrarsland. Mellan 1851 och 1908 var nettoutvandringen från Sverige drygt en miljon människor. Efter en uppgång efter arbetsgivarnas seger i storstrejken 1909 började strömmen sakta av, och vändes till ett litet invandringsöverskott 1918–20. Men ännu under 20-talet var nettoutvandringen totalt ca 65.000 personer. Alltsedan depressionsåret 1930 har Sverige haft ett invandringsöverskott fram till 1973, då invandrarnas återutvandring ett par år var större än nyinvandringen. Men bortsett från flyktinginvandringen vid och åren närmast efter andra världskrigets slut blev invandringen av betydelse först under andra hälften av 60-talet.²⁷

Tabell 69. Nyrekryteringen till den svenska arbetsmarknaden 1965–70 och 1970–75.

	Varav från:			
	Totalt antal	Utbildn.- systemet ^x	Hus- hållen	Ut- landet
1965–70	811.864	37,1%	53,5%	9,4%
1970–75	959.919	64,5%	30,2%	5,3%

Källa: SCBs Prognosinstitut, opublicerat material.

x. SCB har räknat alla nyrekryterade under 25 år som kommande från utbildningssystemet, vilket för kvinnornas del torde överskatta dess egentliga andel.

***

Under andra hälften av 60-talet utgjorde de tidigare hemma-
varande kvinnorna den stora rekryteringskällan, medan utbild-
ningssystemet snarare förlängde sig självt än slussade ut folk på
arbetsmarknaden. Hushållen består som en mycket viktig re-
kryteringskälla, men på 70-talet har utbildningssystemet åter-
tagit mycket av sin sekelgamla roll som främsta närmaste re-
kryteringsbas.

De olika yrkena har mycket lika huvudsakliga rekryterings-
områden. Vi ska här se lite närmare på arbetarklassens ny-
rekrytering.

Tabell 70. Nyrekryteringen till gruppen tillverkningsarbete 1965–70 och 1970–75.

	Varav från:			
	Totalt antal	Utbildn.- systemet	Hus- hållen	Ut- landet
1965–70	241.729	55,5%	15,9%	28,6%
1970–75	265.132	74,0%	16,1%	9,9%

Källa: SCBs Prognosinstitut, opublicerat material.

Invandramas väldiga betydelse för den svenska arbetarklassens rekrytering efter 1965 är sannolikt underskattad i tabellen. Bortfallet av sysselsättningsuppgifter i folkräkningarna är ovanligt stort för utländska medborgare.²⁸ Hösten 1979 utgjorde utländska medborgare cirka 10 procent av samtliga anställda i industrin.²⁹ Eftersom de allra flesta av dem är arbetare är deras andel av industriarbetarna större. Om vi antar att de alla är arbetare i företag med minst 5 anställda, skulle invandrarna utgöra 15 procent av industriarbetarna i industristatistikens mening. Sedan 1965 har den svenska industrin drastiskt internationaliserats i två nya avseenden – förutom dess gamla höga exportinriktning – kapitalet har flyttat ut och utländska arbetare har flyttat in.

Men även inom gruppen tillverkningsarbete och bland andra arbetarklassdominerade yrken uppvisar rekryteringsmönstret stora skillnader. Avslutningsvis ska vi ge en bild av dem också.

Det mest intressanta är kanske skillnaderna i invandrarrekrytering. Det är de tunga, noga övervakade industrijobben, som invandrarna har kommit till, som järnbruksarbetare, verkstadsarbetare, arbetare inom kemisk industri, teko-arbetare. Svenskar har däremot fyllt de mera självständiga arbetaryrkena, kommunikationsarbetare, chaufförer, elektriker, reparatörer, byggnadsarbetare. Invandrarna är också påfallande få i de kvinndominerade yrkena.

Detta nya etniska mönster förstärker avsevärt effekterna av den inre omstrukturering av den svenska arbetarklassen, som skedde efter 1965: minskningen av de produktiva och de av privat kapital anställda arbetarnas antal och andel. Det har också inneburit en avsevärd förändring i arbetarklassens kärna. Från slutet av 60-talet och framåt har 15% av medlemmarna i arbetarklassens ledande fackförbund, Metall, utgjorts av invandrare; mellan 20 och 30 procent av medlemmarna i Metallavdelningarna i Stockholm, Göteborg, Västerås och Malmö.³⁰

Tabell 71. Nyrekryteringskällor till några arbetarklassdominerade yrken 1965–70 och 1970–75.
Procent.

	1965–70			1970–75		
	Utb.	Hushåll	Utland	Utb.	Hushåll	Utland
Sjukv.bitr.	55,5	39,3	5,2	66,9	30,7	2,4
Affärspersonal	44,0	53,8	2,2	52,1	46,4	1,5
Kommunikationsarb. ^x	75,3	21,2	3,6	68,9	27,7	3,4
Chaufförer	75,4	17,3	7,3	74,3	21,6	4,1
Textil- o. sömnads.	29,5	35,4	35,1	52,7	36,4	11,0
Järnbr. o. metallv.	34,4	4,9	60,6	68,8	11,8	19,4
VerkstadsmeK.	46,9	9,7	43,6	75,4	12,1	12,5
Maskin- o. motorrep.	83,8	4,6	11,6	77,6	9,1	13,3
Elektriker	88,1	3,0	8,9	89,5	6,9	3,6
Snickare	77,7	11,2	11,0	81,8	14,9	3,3
Murare o. betong.	76,9	12,5	10,6	76,5	18,6	5,0
Plast-, gummi-, kem.	34,8	20,0	45,1	64,2	18,1	17,7
Barnsköterskor	58,7	35,8	5,5	55,4	43,4	1,3
Städ., fastigh.	13,7	73,7	12,5	26,8	64,7	8,5

Källa : SCBs Prognosinstitut, opublicerat material.

x. SCB kallar gruppen ”kommunikationsarbete II”, vilken utgörs av arbetare inom samfärdsel, förutom chaufförer. Kommunikationsarbete I är tjänstemän.

9. Kvinnorna och klasstrukturen

Kvinnorna och klasstrukturen är ett mycket stort ämne för vad som i själva verket kommer att bli ett mycket litet kapitel. Inom den tidsmässiga ramen för detta arbete är det tyvärr omöjligt att göra mer. Min avsikt är att återkomma till frågeställningen i ett annat sammanhang. Några ting, som är relevanta för det här kapitlets rubrik, har vi redan berört. Avsnitt 3.2.3. om det reproduktiva arbetet berörde kvinnornas olika sociala ställning däri i ett långt historiskt perspektiv. I föregående avsnitt såg vi bl a på hushållen som rekryteringskälla för arbetsmarknadens klasstruktur. Vid flera tillfällen har vi haft anledning att understryka patriarkatets roll i klasstrukturen. I detta kapitel ska vi först beröra ett par aspekter på klassstruktureringens betydelse för kvinnornas sociala situation.

Det framgick ovan av tabell 56, att klasstruktureringen hela tiden sedan 1930 direkt präglat den sociala situationen för ungefär två tredjedelar av befolkningen mellan femton och sextiofem år. Den andelen arbetar minst halvtid i direkt klassspecifika arbetsförhållanden. Den återstående tredjedelen präglas förvisso också av klassamhället, som anger ramar för deras resurser och möjligheter. Men för dem förmedlas klassbestämningen av familjen och utbildningssystemet, och genom marginaliseringens villkor för de utslagna och intagna.

För kvinnornas ställning är klassbestämningens direkta präg-

ling betydligt mindre omfattande. Men den har kraftigt ökat under de senaste femton åren.

Tabell 72. Kvinnornas direkta klassprägling 1930–1979: förvärvsarbetande kvinnor (minst halvtid) 15–64 år i procent av samtliga kvinnor i åldrarna. Exkl. medhjälpande familjemedlemmar.

1930 ^x	33
1950	33
1965	41
1975 ^{xx}	52
1979 ^{xxx}	61

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

x. Husägare och hemmansägare ej brukande gården frändragna.

xx. 8.000 delägare i jordbruk frändragna och räknade som medhjälpande.

xxx. Okorrigerat tal enligt arbetskraftsundersökningen, vilket sannolikt betyder antingen att siffran för 1975 är något för låg eller att siffran för 1979 är något för hög.

***

Det är alltså först under 70-talet som en majoritet av kvinnorna hamnat i en situation, där deras egen arbetssituation är mer vanlig än ställningen som enbart maka, syster, dotter eller svärdotter till en man i klasstrukturen. Ökningen börjar på 50-talet, men återigen framstår 1965 eller, mera försiktigt uttryckt, mitten av 60-talet som en viktig tidpunkt. Det är därefter som utvecklingen skjuter fart.

Förmedlad genom äktenskap och dotterskap, genom husfaderns patriarkaliska auktoritet, har naturligtvis klassförhållandena i hög grad präglat kvinnornas situation långt innan flertalet av dem själva inträdde i klassernas relationer. Det var förvisso en stor skillnad även på 30-talet mellan att vara arbetarhustru och direktörsfru.

Tabell 73. Klassprägling och patriarkat i kvinnornas ställning 1930–1975: förvärvsarbetande (minst halvtid, exkl. medhj.), medhjälpande och hemmafruar till förvärvsarbetande män (minst halvtid) 1930-1975. Alla åldrar.

	1	2	3	4
	Förvärvsarb.	Medhjälpande	Hemmafruar	Proportioner
	Tusental	Tusental	Tusental	1 : 2 : 3
1930 ^x	815	175	925	90 : 20 : 100
1950	795	27	1240	60 : 2 : 100
1965	1070	90	1000	110 : 10 : 100
1975 ^{xx}	1335	40	a. 485	270 : 8 : 100
			b. 655	200 : 6 : 100

Källor: folkräkningarna.

x. Hemmansägare som inte brukar sin gård och husägare enbart är i detta kapitel liksom ovan inte räknade som förvärvsarbetande.

xx. 8000 delägare i jordbruk räknade som medhjälpande.

a. Inte alls förvärvsarbetande.

b. Ej förvärvsarbetande samt förvärvsarbetande mindre än halvtid.

För att få ett, av flera möjliga, grepp om den direkta klasspräglingens förhållande till den indirekta ska vi ställa de s a s på egen hand förvärvsarbetande kvinnorna i relation till dem som hjälper sin man/far/bror i hans företag och till dem som är hustrur till förvärvsarbetande män.

Den ovan påtalade hemmafruutvecklingen under 40-talet framstår här med skärpa. De på egen hand förvärvsarbetande kvinnorna är 1950 bara 60% av hemmavarande fruar till arbetande män. Den drastiska minskningen i andelen medhjälpande mellan 1930 och 1950 är dels en rent statistisk effekt, rotad i folkräknares olika sätt att räkna. Men den är också verklig. Faderns, broderns och svärfaderns auktoritet byttes mot den äkta mannens och det egna hushållet.

Varje analys har sin begränsning. Denna har, bland andra, också en maskulin. Det har inte varit möjligt, med den tid jag haft till förfogande, att också könsfördela klasstrukturens tabeller. Men efter att ha sagt åtminstone några ord och siffror om kvinnorna *och* klasstrukturen, ska vi till sist nämna något om dem *i* mönstret av klasser. Hur många av dem vi mött i tabellerna ovan är kvinnor?

Tabell 74. Kvinnor av samtliga förvärvsarbetande 1930–1979, inkl. medhjälpande. 15–64 år. Procent.

1930	32
1950	27
1965	34
1975	39
1979	42

Källor: folkräkningarna, SM Am 1980:1.7.

Kvinnorna är fortfarande en minoritet. Men eftersom deras andel ökat och den direkta klassbestämningens omfång av be-

folkningen förhållit sig i stort sett konstant, betyder det att männens förvärvsarbete minskat. De sig utbildande och de från arbetsmarknaden utslagna männen har blivit alltfler.

Vi har ovan hävdad, att motsättningen mellan kapital och mervärdesproducerande lönearbete åt kapitalet är en central samhällelig och politisk motsättning i Sverige, ja mer så här än i många andra utvecklade västländer. Men för kvinnorna är den motsättningen avsevärt mindre dominerande än för männen. Motsättningen kapital-produktivt lönearbete har en kraftig maskulin prägel, som inte når merparten av kvinnorna annat än genom, bland annat, den manliga könsmaktens förgreningar och förvecklingar. Jag säger bland annat, eftersom hela samhället är beroende av det privata kapitalet och de produktiva lönearbetarna och av kampen dem emellan. Av dem påverkas också hemmafruns och den offentliganställda kontostens konsumtionsmöjligheter och trygghet.

Tabell 75. Kvinnliga företagare 1930 och 1975. 15–64 år.

	Tusental	Procent av kvinnl. för- värvsarb. (inkl. med- hjälpande)	Procent av samtliga företagare 15–64 år
1930	80	9	16
1975 ^x	35	2,5	15

Källor: folkräkningarna.

x. Exkl. ca. 8.000 delägare i mannens jordbruk.

Tabell 76. Kvinnor i den produktiva arbetarklassen 1930 och 1975. 15–64 år.

	Tusental	Procent av kvinnl. förvärvsarb. (inkl. medhjälpande)	Procent av samtliga i klassen
1930	165	19	16
1975	160	12	15

Källor: folkräkningarna, tabell nr 1.

Aktivt egendomsägande och mervärdesproducerande lönearbete omfattar bara en liten del t o m av de förvärvsarbetande kvinnorna, 28% 1930 och 14,4% 1975. Medan kvinnornas andel av samtliga förvärvsarbetande stigit från 32 till 42 procent, ligger deras andel av egendom och produktivt lönearbete stilla, på 15–16%. Det är i det komplicerade nätverket *mellan* samhällsstrukturens poler, som vi finner merparten av de förvärvsarbetande kvinnorna, i mellanskikten, bland cirkulation-, tjänste- och reproduktionsarbetarna.

En majoritet av kvinnliga löntagare är anställda av offentliga myndigheter och verk, 56% hösten 1979. Och bland samtliga offentliganställda är kvinnorna i klart flertal, 62%.³¹ Patriarkatets auktoritet har ersatts av byråkratins styrning. Allt medan kapitalets makt utövas i bakgrunden.

Alla undersökningar har inte bara begränsningar, utan också ett slut. Så även denna, och det kommer nu, även om det för den ständaktige och ständaktiga återstår en del noter och en bilaga. Jag har försökt att teckna några konturer av den svenska samhällsstrukturens utveckling under ett halvsekel. Eftersom jag valt att lägga fram dem, tror jag naturligtvis att dessa konturer är riktiga, med de osäkerhetsmarginaler som påpekats.

Men för att en bild ska få liv behövs det mycket mer än konturena. Kanske kan någon eller några av mina läsare av det här bli inspirerad att bidra till allt som återstår att göra.

Och. Klassamhället finns kvar. Då finns också kvar uppgiften att förändra och avskaffa det.

Noter till texten

1. G. Therborn, *Klasser och ekonomiska system* (Staffanstorps 1971), *Science, Class and Society* (London, paperback ed. 1980).
2. C. Clark, *The Conditions of Economic Progress* (London 1940).
3. Se Matts Bergom-Larsson i *Industritjänstemannen* nr 5 1970.
4. *Handels 60 år* (Malmö 1966).
5. E. O. Wright, *Class, Crisis, and State* (London 1978). En tidigare version av den här relevanta uppsatsen i boken publicerades på svenska i *Zenit* nr 53 och 54 (1977, 1978).
6. En kontrollräkning har dock visat, att effekterna av en åldersavgränsning på andelen förvärsarbetande inte är så stor, och att den minskat i betydelse. Enligt tabell 30 var företagarnas andel av de förvärsarbetande i åldern 15–64 år 1930 18%, 1950 17,5%, 1965 10% och 1975 7% (6,6). Med samma definitioner räknade på de förvärsarbetande oavsett ålder skulle procenttalen bli 20, 19, 11 resp. 7 (7,0). Löntagarnas andel skulle bli mindre i de tidigare folkräkningarna och småborgerlighetens minskning i motsvarande grad större, om inte ett bestämt åldersintervall avgränsats.
7. G. Olofsson, 'Arbetarklass och underklass i Sverige 1870–1930', *Zenit* nr 45 (1976).
8. *Historisk statistik för Sverige*. Del I.
9. *Statistiska Meddelanden* Bo 1979:13. Den angivna siffran för 1977 bygger på antagandet att andelen arbetare av antalet anställda är detsamma 1977 som 1976.
10. *SM F* 1980:2 tab 6. Tabellens uppgifter om industrisysselsättningen i Sverige 1965 är inte jämförbara med 1970 och 1974 års. Jag har räknat om 1965 års siffror i enlighet med SCBs industridefinition fr o m 1968.
11. *Veckans Affärer* 31/7 1975 och 7/8 1980.

12. *Veckans Affärer* 31/7 och *Sveriges 1000 största företag 1979* (Malmö 1970).
13. Detta framgår av Sten Carlssons undersökning, 'Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866', i *Samhälle och riksdag* (Uppsala 1966) del I ss. 45 o. 273. Carlsson själv har slagit ihop huspigor i jordbruket med övriga lantarbetare, vilket hänger ihop med hans agrar-industriella problematik.
14. *Historisk statistik för Sverige* del I tab. 18.
15. Carlsson a.a. s. 45, kvinnliga 'tjänare inom jordbruket'. Den absoluta siffran är inte identisk med reproduktionsarbetare i jordbruket.
16. Carlsson a.a. s. 273. Fr o m 1930 är huvudkällan här som eljest folkräkningarna.
17. *Historisk statistik* . . . tabell 18.
18. Carlsson a.a. ss 300-301.
19. 1950 års tal är hämtat från *Allmän hälso- och sjukvård 1950*, de andra från folkräkningarna.
20. G. Persson, *Essays on Mobility and Social Reproduction* (Kristianstad 1978) s. 112.
21. *ibid.* s 118.
22. Se närmare H. Friedmann, 'World Market, State, and Family Farm . . . ', *Comparative Studies in Society and History*, vol. 20 nr 4 (1978).
23. *Jordbruksstatistisk Årsbok* 1974 och 1979, tab. 2.
24. N. Elvander, *Skandinavisk arbetarrörelse* (Sthlm 1980) s. 271.
25. *Statsanställda 1979* tab. 14.
26. *Statsanställda 1975-1977* del 2, tab. 1 ger för 1965 en lägre miljöersiffra än folkräkningen, 16.800 och en minskning till 16.300 1975. Däremot är antalet poliser högre enligt denna källa, 22.000.
27. *Historisk statistik* . . . tab 43 o. 44.
28. *Folkräkningen 1975* del 6:2 s. 14.
29. SM Am 1980:1.5. tab. 7 och 27.
30. Persson, a.a. ss. 119-120.

Noter och definitioner till tabellerna

Källmaterialet

Huvudmaterialet för undersökningen är folkräkningarna. Ur varje folkräkning har flera tabeller måst användas, men de viktigaste har varit:

1930 del VII tabell 2, del III tabell 8, del VIII texttabellerna och tabell 1. De offentligt anställda 1930 har beräknats med hjälp av folkräkningen 1940 del III tabell 20;

1950 del VI tab. 1, 16 och 17;

1965, vad beträffar löntagare har jag använt folkräkningens urvalsbearbetning, som ger yrkesuppgifter, del IX tabellerna 16, 18, 20. Men de mest detaljerade yrkesuppgifterna publicerades aldrig i folkräkningsvolymerna utan i Statistisk Årsbok och Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok, som också har använts här. I bilagan nedan avtrycks en uppställning från Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok 1978. I fråga om företagare och medhjälpande har jag utgått från totalräkningen, del VII tabellerna 7 och 8. De offentligt anställda 1965 har beräknats med hjälp av folkräkningarna 1960, del IX tab 23, och 1970, del 10 tab 11. På grund av diskrepanserna mellan totalräkningen och urvalsräkningen har totalantalet löntagare justerats uppåt för att överensstämma med totalräkningens uppgifter om anställda och förvärvsarbetande. Dessa uppjusteringar har proportionellt fördelats på arbetarklass och mellanskikt men inte på verksamhetssektorer.

1975 del 6:2 tab. 5, 11, 13 och 14.

1979 Statistiska meddelanden AM 1980:1.7., tab. 5, 6, 7. Beräkningarna för detta år har också skett med hjälp av fördelningen på olika 1979 ej särredovisade undergrupper enligt folkräkningen 1975, och förändringarna 1975–1979 har beräknats utifrån den folkräkningsanpassade arbetskraftsundersökningen 1975, SM Am 1977 1.1, och dennas för-

hållande till folkräkningen 1975. De absoluta talen har justerats nedåt i enlighet med relationen mellan AKU 1975 och FoB 1975. Det är troligt att AKUs absoluta tal för antalet förvärvsarbetande bättre svarar mot verkligheten än FoBs. SCB uppger att en kontrollundersökning visat, att FoB 1975 underskattade antalet förvärvsarbetande 20 tim/vecka eller mer med ca 4% (del 6:2 s. 14). Den FoB-anpassade AKU 1975 angav 5,8% fler förvärvsarbetande på minst halvtid än folkräkningen. Ändå har jag för jämförbarhets skull ansett det lämpligast att ta folkräkningens tal som utgångspunkt. Detta desto mer som folkräkningen ger mycket mer detaljerade yrkesuppgifter och som AKU är en urvalsundersökning, vilket innebär betydande osäkerhetsmarginaler för enskilda yrkesgrupper. Uppgift om befolkningen i Sverige i åldern 15–64 vid årsskiftet 1979–80, som när detta skrivs ännu inte publicerats, har inhämtats muntligen från SCBs enhet för befolkningsstatistik.

Folkräkningarna kan inte betraktas som en absolut exakt bild av verkligheten. I deras definitioner och insamling och bearbetning av uppgifter finns alltid en viss suddighet och ovisshet, såsom också kommit fram i SCBs egna kontrollundersökningar under senare år. En omarbetning av detta källmaterial till helt nya kategorier ökar naturligtvis felmarginalen. Därför har mina resultat så gott som genomgående redovisats i femtusental. Å andra sidan kan detta ibland föra med sig speciella avrundningseffekter. Läsare bör alltså uppfatta de absoluta talen som något ungefärliga – alldeles särskilt gäller detta 1979. Procentsiffrorna, som är beräknade på de stora talen för förvärvsarbetande och befolkning, har en betydligt större säkerhet.

Förvärvsarbetande avser minst halvtid (1965) eller minst 20 tim per vecka (1975, 1979).

Tabell 1

Definitioner: I folkräkningarna från 1930 och 1950 är de produktiva arbetarna definierade som arbetare inom jord- och skogsbruk, gruvbrytning, industri och hantverk, samfärdsel och handel exkl. butikspersonal. Lokförare av folkräkningarna placerade som tjänstemän har här inkluderats, dock inte konduktörer (till skillnad från min undersökning 1972). Yrken som i senare folkräkningar flyttats från industri- till service-näringsgrupper har frånräknats, frisörer, tvättare, fotoarbetare, sotare, renhållningsarbetare. Reproduktionsarbetare i industri och sjöfart har frånräknats och förts till tabell 9. De utgjorde ett par tusen 1930 och drygt

fem tusen 1950. Likaså har 10.000 vaktmästare och portvakter inom industrin 1930, del VIII tab. U, överförts till tjänstearbetarna. Fr o m 1965 har den officiella yrkesklassificeringen använts som grundmaterial, en nödvändighet fr o m 1970 då uppdelningen arbetare—tjänstemän försvinner ur folkräkningarna. Som produktiva har räknats arbetare i yrkesgrupperna 41–44, 5, 61, 63, 661, 67, 69 samt 7–8.

Medhjälpande familjemedlemmar till företagare har alltid uteslutits ur arbetarklassen. Från och med 1975 tillämpar SCB en snävare definition av medhjälpande, bara sådana utan kontant lön. Följden blir att antalet blir något högre än med tidigare definition, men de absoluta talen är små och berör främst lantarbetare. Rättare och förmän har uteslutits även där folkräkningarna medtagit dem som arbetare eller som sysselsatta i tillverkningsyrken (1965). Fr o m 1975 har detta inte varit möjligt, men antalet förmän i själva produktionen har minskat, och deras antal torde vara mycket litet på 70-talet. 1965 utgjorde de närmare 15.000.

De offentligt anställda 1930 och 1950 har definierats som statligt och kommunalt anställda arbetare i ovannämnda näringsgrenar. För 1930 saknas dock denna indelning, och därför har antagits samma andel offentligt anställda bland olika arbetargrupper som i 1940 års folkräkning. En kontroll med hjälp av 1931 års företagsräkning ger vid handen att ett sådant antagande är rimligt. Undantaget är järnvägsarbetare, p g a järnvägarnas fortskridande förstatisering under 30-talet. Beträffande dessa har jag utgått från andelen privata och offentliga järnvägsarbetare i Allmän Järnvägsstatistik 1930, ungefär hälften vardera. För 1965 föreligger inte heller några direkta uppgifter om offentligt anställda. För de olika yrkesgrupperna har därför beräknats ett medeltal av andelen 1960 och 1970.

De offentligt anställda som här exkluderats rymmer bara arbetare i offentliga myndigheter och affärsdrivande verk, inte anställda i offentliga bolag, vilka medtagits bland de mervärdesproducerande och där är särskilda i tabell 13 nedan. Offentligt anställda skogsarbetare, flertalet i Domänverket, är dock inkluderade bland de mervärdesproducerande i tabell nr. 1. Trots förslag därom är Domänverket visserligen inget bolag, men dess inriktning är snarlik ett sådant. Enligt kunglig förordning av den 10 maj 1935 ska skötseln av statens skogar 'inriktas på uthållighet, såvitt möjligt jämn avverkning och hög avkastning i pengar' (citerad efter Statliga företaget 1965 s. 4).

De förvärvsarbetande (1930 års 'egentliga yrkesutövare' minus ej brukande hemmansägare och husägare), i åldern 15–64 år var i tusental 1930 2715, 1950 2951, 1965 3314, 1975 3484 och 1979 3570–3785 (angående intervallet se noten nedan). Den totala befolkningen i samma ålder var 4051, 4670, 5154, 5263 resp. 5316.

Not 1. Uppgifterna från 1979 är hämtade från en folkräkningsanpassad arbetskraftsundersökning hösten 1979. Trots strävan till anpassning av AKU till FoB är den förras uppgifter inte helt jämförbara med folkräkningen. Nästan genomgående, fast i varierande grad, ger AKU högre tal än FoB. Detta framgår av en företagen jämförelse mellan den FoB-anpassade AKU 1975 (Statistiska Meddelanden Am 1977:1.1.) och FoB 1975. Här har därför gjorts två beräkningar för 1979, den ena på grundval av AKUs egna siffror, den andra med antagandet att AKU 1979 ger lika mycket större antal i olika huvudgrupper av yrken i förhållande till en tänkt folkräkning 1979 som AKU 1975 i relation till FoB 1975. Där ett intervall anges, hänför sig den lägre siffran till en sådan nedräkning, den högre till AKUs direkta uppgifter. Det är den lägre siffran som med största sannolikhet är den med tidigare folkräkningar mest jämförbara. Det finns även en annan osäkerhetsmarginal i 1979 års uppgifter, vilken ligger i att de olika yrkena är mindre uppdelade än i folkräkningen. Där det då varit nödvändigt att i alla fall söka särskilja arbetar- och mellanskiktstyrken har gjorts det antagandet att dessa yrkens relativa andel av den sammantagna yrkesgruppen 1979 är lika stor som enligt folkräkningen 1975.

Tabell 2

Not 1. Den snävare definitionen av medhjälpande familjemedlemmar i SCBs statistik fr o m 1975 torde något överskatta antalet lantarbetare i förhållande till tidigare år. Enligt lantbrukets företagsregister utgjorde lejd stadigvarande arbetskraft i jordbruket 29.500 1972, 32.500 1975 och 27.600 1979. Statistiska meddelanden J 1980:5.1.

Tabell 3

Källor: SOS Industri för angivna år samt Statistiska Meddelanden Am 1980:3.6., Folkräkningarna (extrapolerad befolkning 1946).

Not 1. Först fr o m 1946 fixerades den nuvarande gränsen nedåt till företag med minst fem anställda. Tidigare användes i praktiken ett mått på produktvärde eller förädlingslön. En del arbetare i mycket små företag kom därför med, som senare skulle uteslutas. Många av dessa tillhörde dock de reparatörer av bilar och cyklar m m och de rörlägningsarbetare som 1968 togs bort ur industristatistiken, och som ovan konsekvent är frånräknade.

Not 2. Befolkningen 1946 är extrapolerad från 1945 års folkräkning.

Not 3. Januari–april 1980. Eftersom den månatliga industristatistik som publiceras i Statistiska Meddelanden tenderar att ge högre siffror än den som publiceras i årsskriften *Industri*, har totalsiffran beräknats på grundval av månadsstatistikens indexsiffra, 89,4 (1974 = 100) i relation till 1974 års antal i SOS *Industri*. Uppgifter om industriarbetare anställda i offentliga verk (bl a försvarets verkstäder) saknas i månadsstatistiken. De har antagits utgöra 12.600, dvs lika många som 1978 enligt *Industri* 1978.

Anmärkning. Jämförbarheten mellan olika år är haltande p g a olik-täckande urval av företag. Siffrorna är avrundade till jämna femtusental, men bör ändå tolkas med försiktighet. Industridefinitionen är genomgående 1968 års.

Tabell 4

Definitioner: Industridefinitionen är 1968 års, och från 1965 års rå-siffror är frånräknade de grupper som senare uteslutits ur industristatistiken, bil- och cykelreparatörer, rörarbetare, byggnadsplåtslagare m fl, totalt ca 39.000. Branschindelningen är den som SCB använt under 70-talet, och 1965 års data är anpassade härtill. Branschuppgifterna har inte rensats från arbetare i offentliga verk, 17.000 1965, 12.000 1975, ca 12–13.000 1980. Av dessa är flertalet i verkstadsbranschen, 15.000 1965, 11.000 1975. För 1980 har antagits samma fördelning som 1978.

Not 1. Eftersom den månatliga industristatistiken inte helt överensstämmer med årsstatistiken är 1980 års tal framräknade med hjälp av månadsstatistikens indexsiffror (1974 = 100) och årsredovisningen i *Industri* 1974.

Not 2. Inkluderar förlag 1980.

Tabell 5

Definitioner: Alla industriarbetare i offentliga verk och offentligt anställda och alla byggnadsarbetare 1930 och 1950 har antagits vara an-

ställda på arbetsställen resp. i företag med mer än 50 arbetare/anställda och har frånräknats. Industristatistiken 1930–65 är anpassad till indelningen fr o m 1968. Byggnadsarbetare inkluderar också anläggningsarbetare. Talen är avrundade till jämna 5000-tal.

Not 1. Fr o m 1974 har industristatistikens storleksgruppering lagts om. Beräkningen här är baserad på antagandet att antalet arbetare på arbetsplatser med fler än 50 arbetare 1975 förhåller sig till antalet sysselsatta på arbetsplatser med minst 50 sysselsatta (den nya indelningen) som 1974, då SCB gav uppgifter enligt båda klassifikationssystemen.

Not 2. Siffran är framräknad på grundval av företagsräkningarna 1931, företagsgrupperna 153–164. Offentligt anställda har fråndragits. Talet är en maximisiffra. Antalet tjänstemän utgjorde 4% av alla anställda i företagsgruppen.

Not 3. Beräknat från 1951 års företagsräkning, företagsgrupperna 220–231. Offentligt och kooperativt anställda har dragits ifrån liksom tjänstemännens andel av företagsgruppernas totala anställning, 12%. Jämfört med senare tal verkar uppgiften ändå misstänkt hög och bör betraktas som en drygt tilltagen maximisiffra.

Not 4. Från SAF har jag fått tillgång till en lista på storleken bland anslutna företag, en lista vars uppgift om anslutna byggnadsföretag är källan här. Den är snävare än de två föregående i det att den betecknar företag med minst 50 arbetare (inte anställda). SAF torde omfatta praktiskt taget alla privata företag av den här storleksordningen, men den tillgängliga listan går inte längre tillbaka än 1971. Den angav då 53.000 arbetare i SAF-anslutna företag med minst 50 arbetare.

Tabell 6

Definitioner: Cirkulationsarbetare är här definierade som butikspersonal i folkräkningarna 1930 och 1950; därefter som yrkesgrupperna 204 (butik- och restaurangkassörer), 333 (affärsbiträden) och 338 (bensinförsäljare). Detaljerade yrkesgrupper 1965 publicerades inte i folkräkningen 1965 utan har senare tagits fram i Statistisk och Arbetsmarknadsstatistisk Årsbok.

Tabell 7

Definitioner: Offentliga tjänstearbetare omfattar dels dem i produktion och transport som frånräknades i tabell 1 (se ovan), dels offentligt anställda i serviceyrkena 93 och 94 exkl. grupperna 945–47 vilka förts till mellanskikten. Privata tjänstearbetare omfattar privat (eller i offentliga bolag) anställda utanför näringsgrenen industri i yrkesgrupperna 912, 913 och 92 samt i grupperna 93 och 94 exkl. 945–47. Motsvarande yrkesgrupper har kunnat lokaliseras 1930 och 1950, varvid de i tabell 1 fråndragna 'industriarbetarna' i servicenäringar förts in bland privata tjänster i tabell 7. 1930 inkluderar tjänstearbetarna även arbetare i bank och försäkring, vaktmästare och portvakter i industri samt portvakter och gårdskarlar i gruppen husligt arbete.

Tabell 9

Definitioner: Kapitalanställda reproduktionsarbetare är matlagnings- och serveringspersonal inom industri och sjöfart (yrkena 912 913, 92), enskilt anställda sjukvårdsbiträden och tandsköterskor (043, 044) samt barnsköterskor utanför enskilda hushåll (gr 914 1975). Revenyanställda arbetare är arbetare i näringsgrenen husligt arbete, exkl. 1930 portvakter och gårdskarlar. Offentliga reproduktionsarbetare är offentligt anställda i yrkesgrupperna 042–044, 912–15 och 92, dvs mentalskötare, sjukvårdsbiträden, köks- och serveringspersonal.

Not 1. Siffran är baserad på 1931 års företagsräkning och innefattar köks- och serveringspersonal i industri (utom bagerier, vilka torde fungera som konditorier) och enskild sjöfart (största gruppen) samt i ensjukvård.

Not 2. Siffran för köks- och serveringspersonal är hämtad från 1951 års företagsräkning, dels inom industri och sjöfart, dels inom den särskilda gruppen 445 företagskök.

Tabell 12

Not 1. Beräknad efter månadsstatistikens index för september–november 1979, 90,2 (1974 = 100).

Not 2. Procenten beräknad på den lägre totalsiffran för arbetarklassen 1979 i tabell 10. Vid intervalllets högre punkt är procenten 30.

Tabell 13

Definitioner: Kapitalanställda omfattar arbetare i (kapitalistisk) produktion och transport enligt tabell 1, i cirkulation, privata tjänster och privat reproduktion utanför enskilda hushåll. Anställda betalade ur offentlig reventy rymmer offentliga tjänster och offentlig reproduktion. Arbetare anställda av offentligt kapital är offentligt anställda skogsarbetare och arbetare i offentliga bolag inom produktion och transport.

Arbetare anställda av offentligt kapital: förutom enligt folkräkningarna offentligt anställda skogsarbetare har beräkningen gått till på följande sätt:

1930: gruvarbetare i Norrbotten (övervägande LKAB) del VIII tab 9, Tobaksbolagets arbetare, VIII :8, System bolagens arbetare och butiks-personal enligt folkräkningen 1940 III:20.

1950: arbetare i statliga bolag enligt Statistisk Årsbok 1951 tab. 306, arbetare i Sveriges Centrala Restaurang AB är framräknade genom en jämförelse mellan folkräkningens arbetare i halvofficiell ställning inom handel och restaurangverksamhet och å andra sidan SÅ s uppgifter om anställda i Trafikrestauranger och på Vin- och Spritcentralen samt uppgifterna om de då regionala systembolagens anställda enligt Kungl. Maj:t proposition 1954:151 s. 259.

1965: Statliga företag 1966. 11.000 av SARA s, de fiskala företagens och SASs 15.000 anställda (i Sverige) har antagits vara arbetare.

1975: Statliga företag 1976. Någon statistik över anställda i kommunala bolag tycks inte finnas samlad någonstans. Från 60-talet har de fått betydelse främst genom det kommunala byggandet. För 1975 liksom 1979 har dock här tillagts 2.000 byggnadsarbetare i allmännyttiga bostadsbolag enligt SM Bo 1979.13, siffran hänför sig till 1976 samt 15.000 av de knappt 17.000 anställda i kommunal fastighetsförvaltning enligt Företagsräkningen 1972 del 1 tab. 3.

1979: Statliga företag 1979, vars uppgifter hänför sig till 1978, men sedan dess har inga stora förändringar skett. I industribolagen, inklusive halvstatliga Svenskt Stål var 75.000 sysselsatta. För hela industrin går det 29% tjänstemän på alla anställda, men andelen växlar mellan branscherna, för de i sammanhanget här relevanta industrierna mellan 19% för trävaruindustrin, 20% för tekoindustrin, 22% inom massa och papper, 23% i gruvor och 25% för varv och 27% för järn- och stålverk. Om vi antar att tjänstemännen utgör 25% av den statliga in-

dustrisysselsättningen, blir antalet arbetare 56.000. Sedan tillkommer restaurangföretagen SARA och TR, av vilkas knappt 6.000 anställda ungefär 5.000 kan antas vara arbetare. Speditionsbolagen ASG, GDG och Svelast har 7.600 anställda, vilket borde rymma kring 7.000 arbetare. Systembolaget och Tidningstjänst är visserligen knappast kapitalistiskt orienterade företag och skulle också kunna räknas till offentligt kapital, deras butikspersonal och tidningsdistributörer utgör ca 7.000. Domänverket uppger 7000 anställda, men AKU anger 7.600 offentligt anställda skogsarbetare, en siffra vi här följer. Sammantaget blir det här 82.600. Av SAS-Linjeflygs 6.500 anställda i Sverige, enligt Luftfartsverket 1979, har ett tusental antagits vara arbetare. Med de ovan nämnda kommunalt anställda blir totalsumman omkring 100.000. Alla talen måste betraktas som ungefärliga.

Tabell 14

Definitioner: Produktiva mellanskikt är vad folkräkningarna 1930 och 1950 räknar som tjänstemän – exklusive kontorstjänstemän – inom jord- och skogsbruk, industri, handel (exkl. butikspersonal, som 1950 klassificerades som tjänstemän) och samfärdsl, samt förmän i 'arbetarställning'. Fr o m 1965 är följande yrkesgrupper hitförda: 00, 01, 02, 097, 291, 402-5, 60, 62, 64, 65. Anställda av offentliga myndigheter och verk har frånräknats, 1930 och 1965 enligt det sätt som beskrivits ovan under tabell 1. Liksom bland arbetarna har medhjälpande familjemedlemmar till företagare frånräknats.

Not 1. En jämförelse mellan AKU 1979 och AKU 1975 visade samma antal anställda i de relevanta yrkesgrupper, som där kan urskiljas, dvs. 00–03, 06, 07, 09 sammantagna. På den grunden har de produktiva mellanskikten antagits vara lika stora 1979 som 1975. Tabellens siffra för 1979 är därför en upprekning av folkräkningstalet för 1975.

Tabell 15

Not 1. Kategorin 'övrig chefspersonal' har här förts till teknikerna, fastän de egentligen skulle behöva delas upp på produktionsledning och kontorstjänstemän. Hela gruppen var 1930 och 1950 6.000, 1950 4.500.

Not 2. Deltidsanställda tjänstemän har räknats som halvtidsarbetande, och halva deras antal har lagts till de heltidsanställda.

Not 3. Februari 1980. För jämförbarheten med årsstatistiken har siffran beräknats med hjälp av månadsstatistikens indextal, 99,5 (februari 1974 = 100).

Tabell 19

Definitoner: 1930 och 1950 är mellanskikt i cirkulationssektorn 'övriga', dvs icke-tekniska privat anställda tjänstemän inom industri, handel (exkl. butikspersonal), samfärdsel och kontorstjänstemän inom tjänstenäringar. Fr o m 1965 omfattas enskilt anställda i yrkesgrupperna 091, 094, 118, 20 exkl. gr. 204, 290, 292, 296, 298, 31, 331–2, 662. För 1965, med dess något annorlunda klassificering av kontorspersonal, också 299 och ospecificerat kontorsarbete. Beträffande de undergrupper som inte kan urskiljas 1979 har antagits att de haft samma inre fördelning som 1975.

Tabell 20

Definitioner: Mellanskikt i offentlig tjänst är dels de offentligt anställda som i tabellerna 14 och 19 ovan dragits från produktions- och cirkulationssektorerna. Dels förvaltningstjänstemän – utom rättsväsen – samt statskyrkans präster, bibliotekarier och museitjänstemän, brandmän och civil bevakningspersonal. I senare års yrkesgruppering yrkena 06, 08, 093, 901, 908. Privata tjänster omfattar hotell- och restaurangtjänstemän, anställda artister och journalister, frikyrkopredikanter, 1930 och 1950 organisationstjänstemän samt, 1930, ett tusental sällskapsdamer. Med den nya yrkeskoden: privat anställda i 06, 07, 08, 093, 098, 293, 908, 911, 916, 917, 945–7. För 1979 har förfarits som i tabell 19.

Tabell 21

Definitioner: Reproduktiva mellanskikt är anställda i undervisning, sjuk- och socialvård (undantagandes dem som i tabell 9 förts till arbetarklassen), apoteksväsen, tull och fångvård, samt vår tids personalmän och psykologer. De moderna yrkesgrupperna 03, 040, 041, 045–8, 05, 092, 903, 904 samt offentligt anställda storköksföreståndare, gr. 911. (De allra flesta av de privata är i restaurangbranschen, dvs tjänstesektorn.)

Not 1. En del, 5.000, har räknats fram som anställda i privat sjukvård på grundval av en uppgift om företagande läkare med olika antal anställda, tab. VI:14.

Tabell 22

Not 1. Siffran inkluderar anställda företagsledare, som för övriga år, då de kunnat identifieras, räknats till borgarklassen.

Tabell 23

Definitioner: Yrkesgrupperna 203, 290, 299, 651, 653, 654, 662 samt (1965) specificerat kontorsarbete.

Tabell 28

Not 1. Kontoristernas titlar har förskjutits över tiden. Här är inkluderade alla från skrivbiträde/kontorsbiträde till förste kontorsskrivare/förste kanslist.

Not 2. Amanuenser, byråsekreterare, första byråsekreterare.

Tabell 30

Not 1. Bland företagarna är i denna undersökning *inte* medtagna hemmansägare som brukar sin gård eller husägare och rentier. Torpare ingår (liksom i folkräkningens kategorisering).

Not 2. 1975 ändrades gränsdragningen mellan medhjälpande familjemedlemmar så att kvinnor med juridiskt delägarskap i mannens jordbruk kom att räknas som företagare, i stället för som förut, medhjälpande. Den operationen berörde ca 8.000 personer, vilka här har placerats bland medhjälparna. (FoB 1975 del 6:2 s. 16)

Not 3. På AKUs siffror har en liknande statistisk omläggning som beskivits i föregående not beräknats ha en effekt av 10–15.000 medhjälpande 'företagare' (SM Am 1980:1.7. s.6). Om dessa omplaceras till medhjälpande och om vi antar att AKU 1979 likaväl som 1975

skulle ge 5% högre tal för företagarna får vi ungefär 240–245.000 företagare i åldern 15–64 år. Eftersom den lägre delägar effekten verkar bättre svara mot samma effekt i folkräkningen, har jag här stannat för den högre företagsiffran.

Tabell 31 och 32

Definition: Beträffande företagare fr o m 1930 se noter till tabell 30 ovan. Med osjälvständiga jordbrukare menas här t o m 1930 torpare, backstugusittare och lägenhetsägare, 1940 och 1950 folkräkningarnas ägare av jordbruksfastigheter med mindre än 2 hektar åker.

Tabell 34

Not 1. De ca 8.000 medhjälpande delägarna (tabell 30 not 2) har antagits böra dras från företagare utan anställda.

Tabell 35

Not 1. Från folkräkningens företagargrupp i näringsgrenen är dragna anställda direktörer samt 9.000 frisörer, innehavare av tvättinrättningar, fotografier och företagare inom sotning och renhållning, vilka i senare folkräkningar har placerats i tjänstesektorn. Troligen är några av de 59.000 'självständiga hantverkarna utan lejd hjälp', del VIII tab. U, egentligen sådan tjänsteföretagare, men de har inte kunnat identifieras. Procentandelen med anställda blir därför troligen något i underkant.

Not 2. Gäller företagare inom yrkesgruppen 7–8, tillverkningsarbete. Någon näringsgrensfördelning av företagare med och utan anställda finns ej. Det totala antalet företagare i de relevanta näringsgrenarna är dock ungefär detsamma, 56.000 i SNI 3,5 och 9511-18, att jämföra med 54.000 i yrkesgrupp 7–8. Till företagare med anställda inom industrin har också förts företagare med företagsledande arbete, ca 1.000.

Tabell 37

Definitioner: Företagarna är genomgående sektorsbestämda utifrån näringsgrensstatistiken. Till den produktiva sektorn är förda företagare

inom jord- och skogsbruk med binärningar, industri, hantverk och byggnadsverksamhet, samfärdsel samt teknisk uppdragsverksamhet, 1965 näringsgren 833, 1975 8323, 8324, 8390. 1930 har 9.000 industri-placerade tjänsteföretagare överförts till tjänstesektorn (se ovan tab. 35, not 1), och 1975 har reparatörer av olika ting, SNI 9511–18 förts tillbaka till den produktiva sektorn.

Tabell 38

Definitioner: Till cirkulationen är förda företagare inom handel, bank-, försäkrings-, mäklar och kameral uppdragsverksamhet samt inom reklam. Dvs 1975 SNI 61, 62, 81, 82, 8310, 8322, 8325.

Tabell 39

Definitioner: Till tjänstesektorn räknas företagare i hotell- och restaurangbranschen, frisörer, innehavare av tvättinrättningar, sotare, städ-företagare, advokater, begravningsentreprenörer, fotografer, företagare inom kultur och underhållning samt annan service enligt folkräkningarna med ovan i tabellerna 38 och 39 nämnda undantag. Företagare inom hälso- och sjukvård och inom undervisning är inte heller medtagna, utan förda till den reproduktiva sektorn. 1975 SNI 63, 8321, 8329, 92, 94, 9520, 9591–2, 9599.

Tabell 40

Not 1. Uppgift om gifta samboende kvinnor bland medhjälparna 1950 är hämtad från 1965 års folkräkning, del VII s. 20.

Tabellerna 42, 43, 47, 48 och 50

Definitioner: De medhjälpare familjemedlemmarna är småborgarna och borgarna sektorsplacerade enligt samma kriterier som företagarna i tabellerna 37–39.

Tabell 50

Not 1. De anställda företagsledarna har inte direkt kunnat näringsgrensplaceras 1965. I stället har de antagits ha samma näringsgrensfördelning som 1975.

Tabell 54 och 55

Definitioner: 1930 är funktionärer inom rättsväsendet urskilda från övrig förvaltning med hjälp av 1940 års folkräkning. Fjärdingsmän och poliser utgör då tillsammans polisväsendet. I den nu aktuella yrkesgrupperingen står de speciella kategorierna att finna i grupperna 07, 902 och 98.

Bilaga: Yrkesstrukturen bland de förvärvsarbetande 1960–1975

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
0	Naturvetenskapligt, tek- niskt samt samhällsveten- skapligt, humanistiskt och konstnärligt arbete	417	159	526	210	646	275	155	18	762	0	780	366	187
*00	<i>Tekniskt arbete</i> därav	163 ⁵	11 ⁵	200 ⁵	15 ⁵	222	11		5	230	0	236 ⁷	12 ⁷	
001	Arkitekter, ingenjörer o tekniker med byggnads- o anläggningsteknisk arb.	37	0	46	1	58	1	157	3	50	—	53	2	143
002	Ing. o tekniker med el- krafttekniskt o tele- tekniskt arbete	22	0	30	0	37	1	168	1	42	—	43	1	195

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975				Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴			
003	Ing. o tekniker med mekaniskt arbete	51	0	61	1	74	1	145	1	79	—	81	1	159
004	Ing. o tekniker med kemitekniskt arbete	11	0	13	0	13	1	118	0	16	—	16	1	145
006	Ing. o tekniker inom andra tekniska verksamhetsområden	16	0	18	1	21	1	131	0	20	—	20	1	125
*01	<i>Kemiskt och fysikaliskt arbete</i>	55	0 ⁵	9 ⁵	1 ⁵	20 ⁶	7 ⁶		0	30	—	30 ⁸	15 ⁸	
02	<i>Biologiskt arbete</i>	4	0	5	1	4	0		0	5	0	5	1	
03	<i>Medicinskt arbete</i>	12	2	14	3	16	3	133	2	19	0	21	5	175
	därav													
031	Läkare	7	1	9	2	10	2	143	1	14	—	15	3	214
* 04	<i>Hälso- o sjukvårdsarbete m m</i>	94	85	122	112	170	156	181	1	212	0	213	195	
	därav													
040	Sjuksköterskor/skötare	21	21	26	26	29	28	138	—	38	..	38	36	181

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
042	Skötare inom psykiatrisk vård	10	6	12	8	15	10	150	—	18	..	18	11	180
043	Sjukvårdsbiträden	43	42	57	56	94	91	219	—	122	..	122	116	284
044	Tandsköterskor	7	7	9	9	10	10	143	—	13	..	13	13	186
*045	Medicinskt-tekniska assistenter	7	5	10	8	10 ⁶	7 ⁶	143	—	4	..	4 ⁸	3 ⁸	
*05	<i>Pedagogiskt arbete</i> därav	81	45	102	56	120	66	148	1	151	0	151 ⁹	90 ⁹	
052	Lärare i teoretiska ämnen	15	6	23	10	28	12	187	0	36	..	36	17	240
053	Klasslärare	38	26	37	28	39	31	103	—	46	..	46	36	121
054	Lärare i övningsämnen	11	7	13	8	14	8	127	0	17	..	17	10	155
*055	Yrkeslärare	7	2	11	3	11	3	157	0	9	..	9 ⁹	2 ⁹	
06	<i>Religiöst arbete</i>	8	2	7	1	7	2	88	0	7	0	7	2	
07	<i>Juridiskt arbete</i>	5	0	5	0	6	0	120	1	6	0	7	1	
08	<i>Litterärt och konstnärligt arbete</i>	22	5	25	7	28	8	127	6	24	0	30	9	136

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975					Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjälp- ande ⁴	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²			
09	Övrigt tekniskt, natur- vetenskapligt m m arbete	23	8	37	14	53	21	230	1	79	0	80	35	348	
	därav														
092	Socialtjänstemän	6	4	9	6	14	9	233	—	24	..	24	16	400	
1	Administrativt arbete	69	5	76	7	79	12	114	1	89	0	90	19	130	
*10	Allmänt samhällsadmini- strativt arbete	9	1	13	2	18	4	200	—	36	—	36 ⁹	11 ⁹		
*11	Företagsadministrativt samt annat tekniskt och ekonomiskt administra- tivt arbete	60	4	63	5	61	7	102	1	53	0	54 ⁹	8 ⁹		
	därav														
111	Företagsledare	37	2	36	2	24	1	65	1	21	..	22	1	59	
*118	Övriga företagsadministra- törer och administratörer för speciella funktioner (såväl enskild som statlig och kommunal tjänst)	23	2	27	3	37	6	161	0	33	..	33 ⁹	7 ⁹		

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975					Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴				
2	Kameralt och kontors- tekniskt arbete	274	182	328	234	371	274	135	3	402	2	407	311	149	
20	<i>Bokförings- och kassa- arbete</i> därav	63	43	68	50	77	61	122	1	72	0	73	59	116	
201	Bokförare o kontors- kassörer	52	32	51	36	56	42	108	1	47	..	47	35	90	
204	Butiks- och restaurang- kassörer	9	8	12	11	16	15	178	—	20	..	20	19	222	
29	<i>Sekreterar-, maskinskriv- nings- och annat kontors- arbete</i> därav	211	139	260	184	294	213	139	2	330	2	334	253	158	
290	Sekreterare, maskinskriv- vare, specialkontorister	110	83	153	125	213	180	194	2	251	..	253	219	230	
291	Da tamaskinoperatörer	5	4	9	6	14	10	280	0	14	..	14	11	280	
292	Banktjänstemän (allmänt bankarbete)	9	4	16	8	18	10	200	—	19	..	19	11	211	

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975				Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴				
295	Fastighetsförvaltare, lager- föreståndare m fl	19	1	20	1	22	1	116	1	20	..	21	1	111	
3	Kommersiellt arbete	309	149	318	154	306	146	99	39	262	5	305	139	99	
30	<i>Parti- o detaljhandels- företagare</i>	59	15	51	13	39	11	66	32	—	—	32	12	54	
	därav														
302	Detaljhandlare	51	15	43	12	33	10	65	29	—	..	29	12	57	
31	<i>Försäljning av egendom, tjänster, värdebevis m m</i>	8	1	10	1	12	1	150	2	13	0	15	2	188	
33	<i>Övrigt kommersiellt arbete</i>	221	132	241	140	238	133	108	5	249	5	258	125	117	
	därav														
331	Handelsresande, inköpare, försäljare (kontor) m fl	54	4	64	5	72	8	133	4	88	..	91	10	169	
332	Affärsföreståndare	24	8	22	7	22	6	92	—	22	..	22	6	92	

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjälp- ande ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
333	Affärsbiträden m fl	155	121	161	128	148	117	95	--	137	..	137	107	88
338	Bensinförsäljare, demon- stratörer m fl	9	1	11	1	13	2	144	1	7	..	8	2	
4	Lantbruks-, skogs- och fiskeriarbete	438	37	403	91	272	54	62	103	87	26	216	45	49
40	<i>Lantbruks-, skogs- och trädgårdsledning</i> därav	230	9	190	9	129	5	56	98	11	0	108	13	47
401	Lantbrukare, skogsbru- kare och trädgårds- brukare	214	8	177	8	116	4	54	96	--	..	96	12	45
41	<i>Jordbruks- och träd- gårdsarbete, djurskötsel</i> därav	131	27	154	82	97	48	74	0	43	25	68	31	52
411	Lantarbetare, husdjurs- skötare	111	22	132	76	75	42	68	--	47	..	47	25	42

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975				Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjälp- pan- de ⁴				
412	Trädgårdsarbetare	18	5	20	6	20	6	111	—	18	..	18	5	100	
42	Viltvård och jakt	0	0	0	—	0	0		0	0	0	—			
43	Fiskeriarbete	9	0	8	..	5	0		3	1	0	4	0		
44	Skogsarbete	67	1	50	1	41	1	61	2	33	0	35	1	52	
441	Skogs- och flottnings- arbetare	67	1	50	1	41	1	61	2	33	..	35	1	52	
5	Gruv- o stenbrytningsarb	16	0	12	..	13	0	81	1	11	0	11	0	69	
6	Transport- o kommunika- tionsarbete	235	38	229	40	221	41	94	21	203	1	225	42	96	
60	Sjöbefälsarbete	8	0	9	—	7	0		0	7	0	7	0		
61	Däcks- o maskinmanskap	11	0	9	..	6	0		0	6	0	6	0		
62	Flygarbete	1	0	1	—	1	0		0	1	—	1	0		
63	Lokförare m fl samt vägtrafikarbete	140	4	134	4	128	5	91	20	108	0	129	6	92	

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pa- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
633	därav Motorfordonsförare, spårvagnsförare	101	1	107	..	109	3	108	20	87	..	107	4	106
64	Trafiklednin o trafik- arbetsledning	8	0	10	0	14	1	175	0	12	0	12	1	150
65	Post- o telekommunika- tionsarbete därav	37	32	36	32	36	30	97	0	33	0	33	28	89
651	Postassistenter, post- expeditörer m fl	11	7	12	9	14	10	127	-	14	..	14	10	127
653	Telefonister	24	23	22	21	19	19	79	-	17	..	17	17	71
66	Postalt och annat budarbete därav	25	2	25	3	27	5	108	-	34	0	34	6	136
661	Postiljoner	14	1	15	2	16	3	114	-	19	..	19	5	136
662	Expeditionsvakter, kon- torsbud m fl	11	1	10	1	10	2	91	-	15	..	15	2	136

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975				Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴			
67, 69	<i>Övrigt transport- och kom- munikationsarbete; Ej spe- cificerat transport- o kom- munikationsarbete</i>	5	0	5	0	4	0	80	0	2	--	2	0	
7-8	<i>Tillverkningsarbete</i>	1152	160	1189	175	1154	168	100	54	1047	2	1103	173	96
70	<i>Textilarbete</i>	30	17	26	14	18	10	60	0	14	0	14	8	47
71	<i>Sömnadsarbete</i>	74	58	68	55	52	40	70	3	36	0	40	30	54
	<i>därav</i>													
711	<i>Skräddare, sömmerskor</i>	51	46	46	43	32	30	63	1	22		24	22	47
72	<i>Sko- och läderarbete</i>	17	6	13	5	8	3		1	5	0	5	3	
73	<i>Järnbruks-, metallverks-, smides- o gjuteriarbete</i>	46	1	48	..	41	2	89	1	37	0	38	3	83
74	<i>Finmekaniskt arbete</i>	14	1	15	2	15	2	107	2	14	0	16	3	114

NYK Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re [•]	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
75 <i>Verkstads- och byggnads- metallarbete</i> därav	271	10	297	17	314	23	116	13	313	0	327	29	121
*750 Verkstadsmekaniker m fl (bänk- o maskinarbetare)	77	2	82	5	92	9	119	2	103	..	105 ¹⁰	15 ¹⁰	
*751 Maskinmontörer, -hop- sättare, maskin och motor- reparatörer	81	0	93	..	101	2	125	6	113	..	119 ¹⁰	9 ¹⁰	
753 Tunnbränsleslagare grovplåt- slagare	28	0	28	..	27	0	96	2	27	..	29	1	104
754 Rörarbetare	23	0	24	..	24	0	104	2	19	..	21	0	91
* 755 Svetsare, gasskärare m fl	26	0	31	..	35	1	135	1	44	..	45 ¹⁰	3 ¹⁰	
76 <i>Elektroarbete</i>	75	7	86	10	95	12	127	3	99	0	102	16	136
761 Installations-, drifts- o maskinelektriker	42	0	48	..	49	0	117	2	53	..	55	3	131

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975							
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re ²	An- ställ- da ³	Med- hjälp- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	
764	Telemontörer, -repara-														
769	törer; inspelningstekni- ker m fl; telefonrepara- törer, -installatörer (televerket), ej speci- ficerbar uppgift	33	7	39	..	47	12	142	1	46	..	47	13	142	
*77	<i>Träarbete</i> därav	128	1	135	3	133	4	104	10	110	0	120 ¹¹	5 ¹¹		
771	Byggnadsträarbetare	55	0	62	..	65	0	118	6	51	..	57	0	104	
772	Bänk- o maskinsnickare, möbelsnickare m fl	42	1	44	..	39	2	93	2	34	..	36	3	86	
778	Övrigt träarbete	11	1	11	1	10	1	91	0	8	..	8	1		
78	<i>Målnings- och lacke- ringsarbete</i> därav	39	0	38	1	38	1	97	5	29	0	35	1	90	
781	Målare, lackerare	39	0	38	..	38	1	97	5	29	..	35	1	90	
79	<i>Övrigt byggnads- och anläggningsarbete</i>	83	0	93	..	80	0	96	4	60	0	64	0	77	

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
	därav													
*791	Murare	16	—	17	..	14	0	88	1	9	..	11 ¹²	0 ¹²	
793	Betongarbetare, bygg- arbetare m fl	56	0	63	..	51	0	91	2	39	..	41	0	73
80	<i>Grafiskt arbete</i> därav	31	6	32	7	32	7	103	1	30	0	31	8	100
801	Typografer, litografer m fl	23	1	23	1	24	2	104	1	22	..	23	3	100
81	<i>Glas-, porslins-, keramik- och tegelarbete</i>	13	3	14	3	10	3	77	0	8	0	8	2	
82; 84	<i>Livsmedelsarbete; tobaks- arbete</i> därav	55	15	48	14	46	15	84	3	38	0	40	13	73
822	Bagare och konditorer	23	6	20	5	15	4	65	2	9	..	12	4	52
826	Slakteri- o charkuteri- arbetare	10	1	10	2	12	2	120	0	10	..	10	2	100
*83	<i>Kemiskt- o cellulosa- tekniskt arbete</i>	37	4	37	5	32	5	86	0	34	0	34 ¹¹	6 ¹¹	

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975				Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴				
	därav														
*836	Pappers- och papparbetare	15	2	15	3	13	3	87	—	12	..	12 ¹¹	2 ¹¹		
85	Övrigt tillverkningsarbete	36	9	44	13	49	14	136	1	43	0	44	14	122	
	därav														
851	Gummivaruarbetare	8	2	10	2	10	3	125	0	9	..	9	3		
852	Plastvaruarbetare	5	2	7	3	13	5	260	0	13	..	13	5	260	
858	Övrigt tillverkningsarbete	11	3	14	3	15	3	136	0	11	..	12	3	109	
86	Grov- och diversearbete	63	3	48	2	40	2	63	1	29	0	30	1	48	
87	Driftövervakning och maskinskötsel	49	0	55	1	63	2	129	5	58	0	63	3	129	
	därav														
872	Kran- o traversförare	7	0	9	1	10	1	143	0	9	..	9	2		
874	Anläggningsmaskinförare	12	—	16	—	21	0	175	5	14	..	19	0	158	
875	Truckförare, transportörskötare	17	0	21	0	24	1	141	0	25	..	26	1	153	

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
88	<i>Paketerings- o emballerings- arbete samt stuveri-, lager- och förrådsarbete</i> därav	91	17	92	21	89	23	98	0	92	0	92	26	101
881	Paketerare o emballerare	17	10	19	13	20	14	118	0	21	..	21	14	124
883	Lager- o förrådsarbetare	59	7	63	8	61	9	103	-	64	..	64	11	108
90- 94	Servicearbete	313	235	332	245	328	236	105	19	360	1	380	274	121
90	<i>Civilt bevaknings- och skyddsarbete</i>	25	1	28	1	32	1	128	0	37	0	37	3	148
902	Polismän	11	0	13	..	14	0	127	-	15	..	15	1	136
91	<i>Hu shällsarbete m m</i> därav	136	127	132	122	138	127	101	5	162	0	167	152	123
911	Storköksföreståndare	14	11	14	11	14	10	100	4	11	..	15	10	107
912	Kockar, kallskänkor	16	13	17	14	16	13	100	0	17	..	18	13	113

NYK	Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
		Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
913	Köksbiträden	20	19	26	25	35	34	175	—	40	..	40	38	200
*914	Barnsköterskor (ej sjukhus), barnflickor m fl	73	73	52	52	44	44	60	0	51	..	51 ¹³	50 ¹³	
915	Hemvårdare m fl	9	9	18	18	24	23	267	—	30	..	30	30	333
92	<i>Serveringsarbete</i>	31	27	32	29	30	26	97	—	28	0	29	24	94
921	Hovmästare, servitörer	31	27	32	29	30	26	97	—	29	..	29	24	94
93	<i>Fastighetsskötsel, städning</i>	70	47	88	60	81	51	116	2	103	0	105	68	150
931	Fastighetsarbetare m fl	19	2	23	3	24	2	126	0	27	..	27	2	142
932	Städare	49	45	63	57	55	49	112	1	74	..	75	66	153
94	<i>Övrigt servicearbete därav</i>	51	33	52	33	46	30	90	13	29	0	42	27	82
941	Frisörer, skönhetsvårdare m fl	23	17	24	18	22	17	96	10	9	..	18	14	78

NYK Yrke	1960		1965 ¹		1970		1975						
	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²	Före- taga- re ⁷	An- ställ- da ³	Med- hjal- pan- de ⁴	Sum- ma	där- av kv	Jäm- fö- rel- setal 1960 = 100 ²
*98 Militärt arbete	18	—	19	—	17	—	94	—	23	—	23 ¹⁴	—	
Samtliga	3244	966	3441	1158	3413	1207	105	259	3250	36	3547	1373	109

Tabellförteckning

1. Arbetarklassen i snäv bemärkelse 1930–1979	28
2. Arbetarklassen i snäv bemärkelse inom och utanför jordbruk 1930–1979	29
3. Industriarbetare 1930–1980	30
4. Industriarbetare branschvis 1965–1980	32
5. Arbetarklassens kärna 1930 – 1975	33
6. Cirkulationsarbetare 1930–1979	38
7. Tjänstearbetare 1930–1979	40
8. Städare 1940–1975	41
9. Reproduktiva arbetare 1930–1979	45
10. Arbetarklassen i vid bemärkelse 1930–1979	47
11. Arbetarklassens struktur 1930–1979	48
12. Några huvudgrupper inom arbetarklassen 1930–1979	49
13. Arbetarklassen uppdelad efter lönetyp (ekonomisk anställningsform) 1930–1979	51
14. Mellanskikt i produktion och transport 1930–1979	58
15. Tjänstemän i industrin 1930–1980	59
16. Kontorstjänstemän på 100 tekniker och arbetsledare inom industrin 1930–1975	59
17. Proportionerna mellan ägare, anställda företagsledare och övriga tjänstemän inom industrin 1930-1975	60
18. Tjänstemän på 100 arbetare inom industrin 1930–1980	61
19. Mellanskikt i cirkulationen 1930–1979	62
20. Mellanskikt i tjänstesektorn 1930–1979	63
21. Mellanskikt i reproduktionen 1930–1979	64
22. Mellanskikten som helhet 1930–1979	65
23. Mellanskiktens struktur 1930–1979	67
24. Mellanskiktens fördelning på lönetyp (ekonomisk anställningsform) 1930–1979	68
25. Mellanskikt i proletariserad ställning 1930–1975	70
26. Kvalificerade och okvalificerade tjänstemän i industrin 1947–1952	71
27. Kvalificerade och okvalificerade tjänstemän i industri och byggnadsverksamhet 1956–1975	72
28. Grupper av statstjänstemän 1957–1977	74
29. Anställda läkare, sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden 1930–1975	75
30. Företagare 1930–1979	79

31. Företagarnas antal och andel av befolkningen över 15 år 1870–1975	80
32. Manliga företagares antal och andel av den manliga befolkningen över 15 år 1855–1975	81
33. Företagare i jordbruk med binärningar 1930–1975	82
34. Företagare med och utan anställda inom jordbruk 1930–1975	83
35. Företagare inom industri och hantverk med och utan anställda 1930–1975	84
36. Företagare utanför jordbruk 1930–1975	85
37. Företagare i produktionssfären 1930–1979	85
38. Företagare i cirkulationen 1930–1979	86
39. Företagare i tjänstesektorn 1930–1979	87
40. Medhjälpande familjemedlemmar till företagare. 1930 - 1975. Exkl. företagarhusstrur	88
41. Företagares medhjälpande och övriga familjemedlemmar över 15 år, exkl. företagarhusstrur, 1930–1950	89
42. Medhjälpande i produktionen 1930–1979	90
43. Medhjälpande i cirkulation, tjänster och reproduktion 1930–1979	90
44. Småborgerligheten 1930–1975	91
45. Småborgerlighetens andel av förvärvsarbete och befolkning 15–64 år 1930–1975	92
46. Småborgerlighetens halvproletära skikt 1930 och 1975	92
47. Småborgare inom produktionen 1930–1975	93
48. Småborgare inom cirkulation, tjänster och reproduktion 1930–1975	93
49. Borgarklassen 1930–1975	95
50. Borgerligheten i samhällets sektorer 1930–1975	96
51. Kapital, stat och kooperation i företag utanför jordbruk 1931 och 1951	98
52. Kapital, stat och kooperation 1951 och 1972 i företagssektorn utanför jordbruket	99
53. Lägenheter 1975 fördelade på ägarkategorier	101
54. Speciella kategorier 1930–1979	104
55. De speciella kategoriernas fördelning 1930–1979	105
56. Klasstrukturen i Sverige 1930–1979	107
57. Mervärdesproducenter och egendomsägare 1930 och 1975	108
58. Patriarkatets grepp om de förvärvsarbete 1930–1979	111
59. Proletariserade löntagare och övriga mellanskikt 1930–1975	112
60. De proletariserade löntagarnas andel av förvärvsarbete och befolkning 1930–1975	113

61. Den proletära polen i den svenska klasstrukturen 1930 och 1975	114
62. Anställda av offentliga myndigheter och affärsdrivande verk 1930–1979	115
63. Den offentliga expansionens struktur 1930–1975	116
64. De förvärvsarbetande i samhällets fyra verksamhetssektorer 1930-1979	119
65. Bruttoströmmar ut och in i arbetskraften samt yrkesbyten 1965–1970, 1970–1975	123-24
66. Yrkesbyten mellan 1970 och 1975	126-27
67. Yrkesbytets riktning mellan 1970 och 1975	128
68. Olika yrkesgruppers bytessaldo 1970–1975	131
69. Nyrekryteringen till den svenska arbetsmarknaden 1965–1970 och 1970–1975	133
70. Nyrekryteringen till gruppen tillverkningsarbete 1965–1970 och 1970–1975	133
71. Nyrekryteringskällor till några arbetarklassdominerade yrken 1965–1970 och 1970–1975	135
72. Kvinnornas direkta klassprägling 1930–1979	137
73. Klassprägling och patriarkat i kvinnornas ställning 1930–1975	138
74. Kvinnor i procent av samtliga förvärvsarbetande 15–64 år 1930-1979	139
75. Kvinnliga företagare 1930 och 1975	140
76. Kvinnor i den produktiva arbetarklassen 1930 och 1975	141

Diagram

1. Arbetslösheten 1914–1974	54
2. Industrierbetarnas reallöner 1914–1974	55

Fler böcker av Göran Therborn utgivna på
eller i distribution från Arkiv förlag

*Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klasssamhället i Sverige
– det rådande och det kommande* (2018)

Ojämlighet dödar (2016)

*Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en
solskenshistoria* (1989)

Nationernas ofärd. Arbetslösheten i den internationella krisen
(1985)

Maktens ideologi och ideologins makt (1981)

*Kapitalism och rösträtt. Om den borgerliga demokratins
uppkomst* (1980)

Vad gör den härskande klassen när den härskar?

*Statsapparater och statsmakt under feodalism, kapitalism
och socialism* (1980)

Frankfurtskolan. Till kritiken av den kritiska teorin (1976)

Klasser och ekonomiska system (1971)

Samt två festskrifter tillägnade Göran Therborn

*Class, Sex and Revolutions. Göran Therborn – A Critical
Appraisal* (2016, red. Gunnar Olofsson & Sven Hort)

”Festskriftsavdelning: Göran Therborn 75 år”, i *Arkiv. Tidskrift
för samhällsanalys* nr 6 (2016, *open access* på
www.tidskriftenarkiv.se)

Ett urval av ännu ej översatta engelska böcker

*Cities of Power. The Urban, the National, the Popular and the
Global* (2017)

From Marxism to Post-Marxism? (2008)

Between Sex and Power. Family in the World, 1900–2000
(2004)

*Science, Class and Society. On the Formation of Sociology and
Historical Materialism* (1976)

Hittills utkomna rapporter och skrifter i Katalys serie
”Klass i Sverige”

1. *Klass, identitet och politisk mobilisering* (Niels Stöber, Daniel Suhonen och Göran Therborn)
  2. *Arbetarlitteraturen och klassamhället* (Magnus Nilsson)
  3. *Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier* (Peter Jakobsson och Fredrik Stiernstedt)
  4. *Mediekapitalet* (Sigurd Allern)
  5. *Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden* (Johan Alfonsson)
  6. *Det nya arbetslivet: management-by-stress* (Mikael Nyberg)
  7. *Svängdörrarnas förlovade land* (Sigurd Allern och Ester Pollack)
  8. *Vilka är ”vi” i jämställdhetspolitiken?* (Birgitta Jordansson och Linda Lane)
  9. *Klassamhällets tystade röster och perifera platser* (Lotta Svensson och Mikael Vallström)
  10. *En fråga om klass i framtidsstaden Malmö* (Mikael Stigendal)
  11. *I väntan på klasspolitik* (Hampus Andersson)
  12. *Medelklassens förändrade maktposition* (Lovisa Broström)
  13. *Professionerna, mellanskikten och klassanalysen* (Gunnar Olofsson)
  14. *Klassamhällets rasifiering i arbetslivet* (Anders Neergaard)
  15. *Arbetarrörelsens blinda fläck* (Elinor Odeberg)
  16. *Ägande- och förmögenhetsstrukturen och dess förändring sedan 1980* (Majsa Allelin, Markus Kallifatides, Stefan Sjöberg och Viktor Skyrman)
  17. *Välfärdsmodellens omvandling* (Majsa Allelin, Markus Kallifatides, Stefan Sjöberg och Viktor Skyrman)
  18. *Klass och hälsa* (Karl Gauffin, Christer Hogstedt och Per-Olof Östergren)
  19. *Klassamhället och döden* (Mats Wingborg)
  20. *Klasstrukturen i Sverige* (Göran Ahrne, Niels Stöber och Max Thaning)
- Bok: *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande* (Göran Therborn, Arkiv förlag 2018)
- Bok: *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980. Arbete, kapital, stat och patriarkat* (Göran Therborn, Arkiv förlag 2018 [1981])
- Bok: *Klassamhällets förändring* (Göran Ahrne, Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfstrud, Arkiv förlag 2018 [1985])

Som en del av Arkiv förlags samarbete med det fackliga idéinstitutet Katalys projekt ”Klass i Sverige” återutger vi nu Göran Therborns klassiska arbete från 1981, *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980. Arbete, kapital, stat och patriarkat*, i faksimilutgåva.

Göran Therborn är professor emeritus i sociologi vid universitetet i Cambridge och författare till en lång rad internationellt uppmärksammade verk. Efter att i många år ha haft världen som arbetsfält har Therborn på senare år åter riktat blicken mot Sverige. I sin nya bok, *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande* från 2018, uppdaterar han den här studiens klassanalys.

I denna bok svarade Göran Therborn de samhällsvetare som på 1970-talet förutspådde klassamhällets upplösning och arbetarklassens försvinnande. Han visade hur människor utifrån sin samhälleliga ställning fortfarande kunde placeras i tydliga klasser. Med utgångspunkt i marxistisk samhällsteori gjorde han en omfattande bearbetning av ett stort statistiskt material som tidigare inte utnyttjats för liknande analyser.

Samtidigt som Therborns resultat avlivade myten om arbetarklassens försvinnande påvisade han de kraftiga förändringar som skett *inom* såväl arbetarklassen som mellanskikten och (små)borgerligheten. Han analyserade vidare vad som hänt med förhållandena mellan klasstruktur, familj och stat, och betonade kvinnornas speciella placering i klasstrukturen.